

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОЛОМІЙЦЕВ ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 342.56:340.131](477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ
В ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСДИКЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **П. О. Коломійцев**

Науковий керівник:

Берестова Ірина Еріївна

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Коломійцев П. О. Забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2023.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням теоретичних аспектів і практичної реалізації правової категорії «конституційна законність» у діяльності судів у системі судоустрою України й Конституційного Суду України та відпрацювання на цій основі висновків, узагальнень, пропозицій і рекомендацій у частині перспектив впливу конституційної законності на удосконалення діяльності юрисдикційних органів.

Відновлення Україною понад 30 років тому незалежності обумовило ряд нових трансформацій у конституційному регулюванні, що спиралися на принципи народовладдя, поділу влади, верховенства права та визнання людини найвищою соціальною цінністю. Це обумовлювалося тим, що розвиток будь-якого суспільства, а особливо правового, демократичного, вимагає такого Основного Закону, що був би гнучким, прогресивним і водночас стабільним правовим актом, у якому закріплені найважливіші конституційні цінності, головні закономірності розвитку держави та її структур. Стабільність дії норм Конституції вимагає якісного й відносно стійкого чинного законодавства, відсутності різких коливань у правотворчій політиці, незмінності, що передбачає єдність у розумінні й застосуванні правових норм, що свідчить про їх фактичну конституційність, тобто володіння ними такою властивістю, як конституційна законність. Конституційна законність, незважаючи на відсутність легальної дефініції й безпосереднього закріплення у нормах Конституції України та актах законодавства, існує й визнана як конституцієдавцем, так і українським законодавством.

Актуальність розкриття проблеми правової природи конституційної законності як вимоги, правового режиму, методу та мети здійснення державної влади пояснюється необхідністю вивчення цієї категорії, яка до цих пір не отримала належного наукового розв'язання в конституційному праві, незважаючи на те, що впливає із ряду норм Основного Закону України й положень вітчизняного законодавства. Конституційна законність починається ще під час ухвалення Основного Закону України, адже принципи Конституції України містять превентивний принцип дії конституційної законності як принципу конституційного ладу. Саме на цій стадії закладаються передумови для подальшого забезпечення конституційної законності практичними уповноваженими органами, зокрема юрисдикційними, а не лише її декларативного проголошення чи впливання із контексту з окремих норм законодавства.

Правозастосовна практика також фактично визнала режим конституційної законності, зокрема як систему заходів, спрямованих на її поновлення на стадії захисту прав і свобод людини і громадянина. Опосередковано це визначено у приписах процесуальних кодексів, що встановлюють умови й повноваження судді під час розгляду справи застосовувати норми Конституції України як норми прямої дії (ч. 6 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України та ч. 6 ст. 7 КАС України), чи все ж таки застосовувати норми законів, цим фактично конституціоналізувавши останні, шляхом умотивування відхилення/відсутності потреби в застосуванні норм Конституції України. Тобто суддя під час розгляду справи звертається не лише до «букви» закону, а й з'ясовує «дух» норми, що зумовлює потребу і в дослідженні проблем конституційної законності як правового режиму та особливої властивості правового закону. Поняття «конституційна законність» не є поширеним у вітчизняній юридичній лексиці й на монографічному рівні питанню забезпечення конституційної законності під час практичної реалізації норм Конституції України і законів України юрисдикційними органами в

сучасних умовах учені не приділяли наукової уваги, що, власне, й підкреслює актуальність дослідження.

Дисертація містить *три розділи*, поділених на *сім підрозділів*, у яких розгляд розпочинається зі з'ясування теоретико-методологічних засад дослідження конституційної законності як категорії конституційного права через визначення особливостей реалізації конституційної законності в діяльності судів у системі судоустрою України й завершується розкриттям принципу конституційної законності в діяльності Конституційного Суду України. *Об'єктом* дослідження є суспільні правовідносини, що виникають під час забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів. *Предметом* дослідження є забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів України. Теоретико-методологічну основу дослідження становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання об'єктивних, достовірних результатів: *метод імплікації, системний, формально-логічний, діалектичний метод, порівняльно-правовий, прогностичний метод та спеціальні юридичні методи*. *Емпіричну базу* дослідження склали результати аналізу 230 судових рішень (рішень, ухвал та постанов), 80 рішень та 118 ухвал Конституційного Суду України, 46 рішень Європейського суду з прав людини тощо.

У першому розділі «*Теоретико-методологічні засади дослідження конституційної законності як категорії конституційного права*» проаналізовано стан наукових розвідок і методологію дослідження проблем конституційної законності, розкрито природу конституційної законності як вимоги, правовий режим, метод і мету здійснення державної влади та досліджено співвідношення конституційної законності з іншими ціннісними правовими категоріями (верховенство права, правопорядок, законність, законні очікування громадян тощо).

Доведено, що конституційна законність – це реально діюча система конституціоналізму, комплексне, складне за змістом явище, що полягає в неухильному дотриманні Конституції України та її норм під час

безпосередньої її дії та правореалізації всіма органами державної влади, громадськими організаціями, посадовими особами всіх рівнів і громадянами; є невід'ємною характеристикою конституційного ладу як нерозривна складова законності. Конституційна законність постає провідним принципом конституційного ладу й відповідним правовим режимом. Проявом конституційної законності в суспільних відносинах і правовому регулюванні є: вимога, правовий режим, метод, що у підсумку формують загальну мету діяльності органів державної влади. Зроблено висновок про те, що поліваріантність вияву конституційної законності в суспільних відносинах і особливому правовому регулюванні як провідного принципу конституційного ладу, відповідного правового режиму та методу загалом формують загальну мету діяльності всіх органів державної влади, насамперед юрисдикційних, діяльність яких підкреслює дієвість права. Обґрунтовано, що конституційна законність співвідноситься із законністю як превентивна й ключова частка цілого, а їх інтеграція в підсумку створює правовий закон як один із базових елементів правової системи у правовій державі, тобто конституційна законність є найвищим пластом (прошарком) законності, її користь є особливою під час застосування законодавчих актів. Доведено, що конституційна законність у широкому розумінні простежується при дослідженні правової визначеності (елементу принципу законності) та врахуванні законних очікувань громадян під час ухвалення законів, що мають предметом регулювання комплексну сферу суспільних відносин. Констатовано, що вияв конституційної законності як методу та мети діяльності органів державної влади (в межах конституційного законодавства, насамперед дії ч. 2 ст. 19) полягає в її транспарентності, всеохоплюючій дії та відповідній стійкості, за умови забезпечення правової визначеності, передбачуваності й прогнозованості законодавчих норм та підзаконних нормативних приписів та, у прикладному аспекті, єдності практики судів і органу конституційної юрисдикції.

У другому розділі «*Реалізація конституційної законності в діяльності судів у системі судоустрою України*» увагу присвячено дослідженню особливостей конституційної законності як фактору реалізації принципу верховенства права у правозастосовній діяльності судів та ролі конституційної законності в удосконаленні діяльності судів у системі судоустрою України.

Обґрунтовано наукове положення про те, що практичне забезпечення конституційної законності проявляється через її рису – особливий правовий режим, що пронизує всі суспільні відносини, і через який принцип законності максимально повно втілюється в життя від моменту створення й ухвалення закону до практичної реалізації його приписів, а також через пряму дію норм Конституції України в судових спорах, оскільки людина і громадянин може у своїй діяльності безпосередньо керуватися нормами Основного Закону України і на їх основі звертатися до відповідних установ для захисту своїх прав і свобод (статті 8, 55 Конституції України).

Зроблено висновок про презумпцію конституційності правового акта (насамперед закону), що опосередковано впливає з положень Конституції України і проявляється в матеріально-правовому аспекті – специфіка конституційної матерії полягає в тому, що тільки орган конституційної юрисдикції постає провідним способом як встановлення, так і спростування презумпції конституційності закону і закон вважається конституційним до тих пір, поки інше не встановлене в рішенні Конституційного Суду України; та процесуально-правовому аспекті – суд уповноважений не застосовувати закон, що за його висновком суперечить Конституції України і застосовувати норми Основного Закону України як норми прямої дії із дотриманням відповідних процесуальних дій суду.

Констатовано певне ухилення Верховного Суду від застосування норм Конституції України як норм прямої дії, що зазвичай відбувається у справах, що стосуються бюджетних коштів, оскільки ухвалене остаточне рішення може спричинити істотний перерозподіл видатків, наслідком чого може стати тривале невиконання судового рішення (справи про стягнення коштів із

рахунків, що містять виключно захищені статті, тощо), незважаючи на те, що положення застосованих судами законів об'єктивно не відповідають ознаці «конституційна законність».

Презумпція конституційності закону прямо впливає на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою України. У країнах з централізованою формою доступу до конституційного контролю (правосуддя – в деяких країнах) спеціальний орган – конституційний суд – дискваліфікує закони, які через свій зміст суперечать Основному Закону держави. В Україні, як ми вже неодноразово наголошували, таким органом є Конституційний Суд України. Традиційною в доктрині конституційного права є думка про те, що до визнання закону неконституційним усі закони вважаються конституційними, тобто формально відповідають критерію «презумпції конституційності правового акта». Тому акти застосовуються, хоча їх норми не завжди можуть бути адекватні цінностям суспільства в той чи інший період його розвитку.

Виокремлено варіанти вияву матеріально-правового аспекту конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів: 1) під час судового застосування норм законів, коли через правові позиції формується єдність судової практики і не виникають нарікання з боку суб'єктів суспільних відносин; 2) під час застосування судами конкретних приписів закону, що не суперечать Основному Закону України як факту володіння цими приписами такою властивістю, як конституційна законність, незважаючи на те, що деякі суб'єкти піддавали цю властивість сумнівам через наявність об'єктивних і суб'єктивних чинників і заявлялося відповідне клопотання; 3) під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг при встановленні конституційно-правового змісту норми закону; 4) в перспективі захисту прав і свобод людини і громадянина від неконституційних законів на підставі окремого спеціального закону.

Виділено процесуально-правові аспекти прояву конституційної законності в діяльності судів під час: 1) застосування норм законів, щодо яких виникає питання про їх суперечність Основному Закону України і заявлене

відповідне клопотання; 2) застосування норм Конституції України як норм прямої дії внаслідок задоволення клопотання сторін чи за ініціативою суду (залежно від юрисдикції); 3) відновлення судового провадження після того, як Конституційний Суд України встановив, що закон є неконституційним; 4) відновлення провадження у випадках, коли Конституційний Суд України встановив, що закон є конституційним, водночас суд витлумачив його у такий спосіб, що не відповідає Конституції України.

У третьому розділі *«Принцип конституційної законності в діяльності Конституційного Суду України»* досліджено визначення конституційного змісту норми закону під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг та розкрито вплив рішень Конституційного Суду України на формування сучасної законотворчої політики.

Доведено, що визнання окремих положень або всього закону неконституційними зумовлює настання ряду правових наслідків, крім факту дискваліфікації норми, зокрема порядок поновлення права особи, яке було порушене, і яка з першої інстанції розгляду справи наголошувала на тому, що закон є конституційно-дефектним за змістом. Зроблено висновок про потребу в розробленні окремого закону про відшкодування шкоди, заподіяної конституційним деліктом із моменту початку порушення такого права.

Обґрунтовано, що конституційна законність простежується, по-перше, під час судового застосування норм законів, що формує єдність судової практики і не викликає нарікань з боку суб'єктів права, а по-друге, під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг. В останньому випадку прояв конституційної законності простежується під час встановлення конституційно-правового змісту норми закону під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг. Установлення того факту, що конкретні положення закону відповідають Основному Закону України, є фактом володіння ним такою властивістю, як конституційна законність, незважаючи на те, що окремі суб'єкти піддавали цю властивість сумнівам через об'єктивні й суб'єктивні чинники.

Доведено методологічне значення тексту мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України в конституційних скаргах щодо конституційно-правового змісту норми (коли норма закону визнається конституційною): вона побудована зазвичай майже ідентично попереднім форматам мотивувальних частин рішень Конституційного Суду України у провадженнях, які стосувалися офіційного тлумачення законів, що свідчить про сучасну опосередковану функцію Конституційного Суду України тлумачення законів і є початковою стадією розроблення офіційної доктрини конституційної законності.

Аргументовано положення про те, що конституційна законність може простежуватися, зокрема, в легітимному очікуваному перебуванні особи в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань судового провадження, а відтак законодавча прогалина може бути предметом конституційної скарги. У таких випадках Конституційний Суд України своїм рішенням може «підтягнути» окреслені, однак детально не передбачені законодавчі гарантії до конституційно-правової матерії, зокрема через визнання неконституційною так званої законодавчої прогалини.

Доведено узагальнений вплив рішень Конституційного Суду України, який зводиться до таких напрямів: санкціонування державної волі через формування юридичних позицій Конституційного Суду України в рішеннях; прецедентне значення рішення Конституційного Суду України для правозастосовної практики і законодавчого органу; рішення Конституційного Суду України у зв'язку з перевіркою конституційності норм закону, що ґрунтуються на тлумаченні Конституції України та її принципів, мають загальне значення, можуть бути поширені й на аналогічні за юридичним змістом норми, що містяться в інших законах і підзаконних актах. Конституційний Суд України не наділений правом законодавчої ініціативи, а впливає на законотворчість виключно шляхом своєї конституційно-юрисдикційної діяльності. Проте наявна загальна пасивність Верховної Ради України щодо врахування рішень Конституційного Суду України з огляду на

швидкозмінювану повістку сучасної законотворчої діяльності. З моменту створення Конституційний Суд України ухвалив 230 рішень, якими визнав ті чи інші положення (а інколи і закони в цілому) законів України неконституційними, що стимулювало до підвищення в подальшому відповідальності законодавця і рівня нормотворчості в цілому, а також сприяло конституціоналізації правозастосовної практики. Загалом Конституційний Суд України не зазначає виконавця волі держави в резолютивній частині своїх рішень. Лише в 11-ти рішеннях він установив вказівку або рекомендацію Верховній Раді України привести законодавство у відповідність до конкретного рішення Конституційного Суду України.

Зроблено висновок, що загальна небезпека неконституційного закону полягає в тому, що до того моменту, як він був визнаний таким, законодавча норма багаторазово застосовувалась із конституційними вадами у змісті. У цьому вбачається заподіяння латентної шкоди всьому правопорядку в цілому і конкретним особам зокрема. Конституційний Суд України ухвалює рішення про визнання закону неконституційним з метою забезпечення балансу конституційних цінностей та неприпустимості порушення прав і свобод інших осіб, якщо негайне виконання рішення може зачіпати їх права і свободи, а також для підтримання стабільності відповідних галузевих правовідносин в інтересах суб'єктів права.

Ключові слова: конституційна законність, конституціоналізм, правова реформа, верховенство права, Конституційний Суд України, правосуддя, судове провадження, юрисдикційна діяльність

SUMMARY

Kolomiitsev P. O. Ensuring the constitutional legality in activities of jurisdictional authorities of Ukraine. – Qualifying scientific paper retaining manuscript rights.

Thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. National Academy of Internal Affairs. Kyiv, 2023.

The thesis is a comprehensive scientific study of the theoretical aspects and practical implementation of the legal category "constitutional legality" in activities of courts in the judicial system of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine, as well as working out of conclusions, generalizations, proposals and recommendations on this basis in terms of the perspectives of influence of constitutional legality on the improvement of activities of jurisdictional authorities.

Restoration of independence of Ukraine more than 30 years ago caused a number of new transformations in constitutional regulation which were based on the principles of people's rule, separation of powers, the rule of law and recognition of human being as the highest social value. This was due to the fact that development of any society, and especially a legal, democratic one, requires such a Fundamental Law, which would be a flexible, progressive and at the same time stable legal act, which enshrines the most important constitutional values, the main patterns of development of the State and its structures. Stability of the norms of the Constitution requires high-quality and relatively stable current legislation, absence of sharp fluctuations in law-making policy, immutability, which envisages unity in understanding and application of legal norms, which testifies to their actual constitutionality, that is, their possession of such a feature as the constitutional legality. The constitutional legality, despite the lack of a legal definition and direct consolidation in the norms of the Constitution of Ukraine and acts of legislation, exists and is recognized both by the constitution maker and the Ukrainian legislation.

The urgency of revealing the problem of the legal nature of the constitutional legality as a requirement, of the legal regime, method and purpose of exercising the power of the State is explained by the need to study this category, which has not yet received an adequate scientific solution in the constitutional law, despite what follows from a number of norms of the Fundamental Law of Ukraine and provisions of the domestic legislation. The constitutional legality begins at the time of adoption of the Fundamental Law of Ukraine, because the principles of the Constitution of

Ukraine contain the preventive principle of constitutional legality as the principle of the constitutional system. It is at this stage that prerequisites are laid for further ensuring constitutional legality by practical authorized authorities, including jurisdictional ones, and not just its declarative proclamation or derivation from the context of individual legal norms.

Law enforcement practice also actually recognized the regime of constitutional legality, including as a system of measures aimed at its renewal at the stage of protection of human and citizen rights and freedoms. This is indirectly defined in the prescriptions of the procedural codes, which establish the conditions and authority of a judge to apply the norms of the Constitution of Ukraine as the norms of direct effect during consideration of a case (Part 6 of Article 11 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, Part 6 of Article 10 of the Civil Procedure Code of Ukraine, and Part 6 of Article 7 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine), or to apply the norms of the laws, actually thereby constitutionalizing the latter, by motivating the deviation/absence of the need to apply the norms of the Constitution of Ukraine. That is, during a consideration of a case, a judge shall refer not only to the "letter" of the law, but also to clarify the "spirit" of the norm, which determines the need to study the problems of constitutional legality as a legal regime and a special property of the legal law. The concept of the "constitutional legality" is not widespread in the domestic legal lexicon, and the issue of ensuring constitutional legality during the practical implementation of the norms of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine by jurisdictional authorities in modern conditions at the monographic level has not received a scientific attention of scientists, which emphasizes the relevance of the study.

The thesis consists of *three sections*, divided into *seven* subsections, in which the consideration begins with clarification of the theoretical and methodological foundations of the study of the constitutional legality as a category of constitutional law through the definition of the peculiarities of implementation of the constitutional legality in activities of courts of the judicial system of Ukraine and ends with the disclosure of the principle of constitutional legality in activities of the Constitutional

Court of Ukraine. *The object* of the study is the social and legal relationships that arise during provision of the constitutional legality in activities of the jurisdictional authorities. *The subject* of the study is ensuring the constitutional legality in activities of the jurisdictional authorities of Ukraine. The theoretical and methodological basis of the study is a system of philosophical, general scientific and special methods designed to obtain objective, reliable results: *the implication method, the systematic, formal-logical, dialectical method, the comparative and legal, prognostic method and special legal methods*. *The empirical basis* of the study was made up of the results of the analysis of 230 court decisions (decisions, rulings and resolutions), 80 decisions and 118 rulings of the Constitutional Court of Ukraine, 46 judgments of the European Court of Human Rights, etc.

In the first chapter "*Theoretical and methodological foundations of study of the constitutional legality as the category of the constitutional law*", the state of scientific research and methodology of researching the problems of constitutional legality are investigated, the nature of the constitutional legality as a requirement, legal regime, method and purpose of the exercise of the State power is revealed, and a study of the relationship of constitutional legality with other valuable legal categories (the rule of law, the law and order, legality, legitimate expectations of citizens, etc.) is carried out. It has been proven that the constitutional legality is a really functioning system of constitutionalism, a complex, comprehensive phenomenon in terms of content, which consists in the unwavering observance of the Constitution of Ukraine and its norms during its direct effect and law enforcement by all state authorities, public organizations, officials of all levels and citizens, and is an integral characteristic of the constitutional system as an inseparable component of legality. The constitutional legality appears as the leading principle of the constitutional system and a corresponding legal regime. The manifestation of the constitutional legality in social relations and legal regulation is: a requirement, a legal regime, a method, which in the end form the general purpose of activities of state authorities. It is concluded that the multivariate manifestation of the constitutional legality in social relationships and special legal regulation as

the leading principle of the constitutional system, the corresponding legal regime and method, in the end form the general goal of activity of all state authorities, primarily jurisdictional authorities, whose activity emphasizes effectiveness of the law. It is substantiated that the constitutional legality correlates with legality as a preventive and key part of the whole, and their integration as a result creates a legal law as one of the basic elements of the legal system in the legal state, i.e. the constitutional legality is the highest stratum (layer) of legality, its benefit is especially evident under time of application of legislative acts. It is proved that the constitutional legality in the broad sense is traced in the study of legal certainty (an element of the principle of legality) and mandatory consideration of legitimate expectations of citizens during adoption of laws that regulate a complex sphere of social relations. It is established that manifestation of the constitutional legality as a method and goal of activity of state authorities (within the limits of the constitutional legislation, primarily the effect of Part 2 of Article 19), consists in its transparency, all-encompassing action and corresponding stability, provided that legal certainty, foreseeability and predictability of legislative norms and by-law regulations and, in the applied aspect, the unity of practice of courts and the constitutional jurisdiction authority.

In the second chapter "*Implementation of the constitutional legality in activity of courts in the judicial system of Ukraine*", attention is devoted to the study of the peculiarities of the constitutional legality as a factor in implementation of the principle of the rule of law in law enforcement activities of courts and the role of the constitutional legality in improving activity of courts in the judicial system of Ukraine.

It is substantiated the scientific position that practical provision of the constitutional legality is manifested through its feature – a special legal regime that permeates all social relationships and through which the principle of legality is maximally implemented from a moment of creation and adoption of a law to a practical implementation of its provisions, as well as through a direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine in legal disputes, since a person and a citizen

may be directly guided by the norms of the Fundamental Law of Ukraine in their activities and, based on them, apply to relevant institutions for protection of their rights and freedoms (Articles 8, 55 of the Constitution of Ukraine).

It is made a conclusion about the presumption of constitutionality of a legal act (primarily, a law), which indirectly follows from the provisions of the Constitution of Ukraine and is manifested in the substantive aspect – the specificity of the constitutional matter is that only the constitutional jurisdiction authority appears as the leading way of both establishing and refuting the presumption of constitutionality of the law and the law is considered constitutional until otherwise established by a decision of the Constitutional Court of Ukraine; and in the procedural and legal aspect a court is authorized not to apply the law, which, according to its conclusion, contradicts the Constitution of Ukraine and to apply the norms of the Fundamental Law of Ukraine as norms of direct action in compliance with the relevant procedural actions of a court.

It was noted that a certain evasion of the Supreme Court of Ukraine from application of the norms of the Constitution of Ukraine as norms of direct action usually occurs in cases related to budget funds, since an adopted final decision may entail a significant redistribution of expenses, which may result in a long-term non-execution of a court decision (cases on collection of funds from accounts containing exclusively protected articles, etc.), despite the fact that provisions of laws applied by courts objectively do not correspond to the criterion of the "constitutional legality".

The presumption of the law constitutionality directly affects the improvement of activities of courts in the judicial system of Ukraine. In countries with a centralized form of access to the constitutional control (justice in some countries), a special authority, a constitutional court, disqualifies laws that, due to their content, contradict the Fundamental Law of a state. In Ukraine, as we have repeatedly emphasized, such the authority is the Constitutional Court of Ukraine (CCU). Traditional in the doctrine of constitutional law is the opinion that until declared unconstitutional, all laws are considered constitutional, that is, they formally meet

the criterion of “presumption of constitutionality of a legal act”. Therefore, acts are applied, although their norms may not always be adequate to the values of society in one or another period of its development.

It is allocated variants of the manifestation of the substantive aspect of the constitutional legality in activities of jurisdictional authorities during: 1) judicial application of norms of laws, when the unity of judicial practice is formed through legal positions and there are no complaints from the subjects of social relationships; 2) application by courts of specific provisions of laws that do not contradict the Fundamental Law of Ukraine as a fact of possession of such provisions with such a feature as the constitutional legality, despite the fact that some subjects questioned this property due to the presence of objective and subjective factors and it was stated relevant request; 3) consideration by the Constitutional Court of Ukraine of constitutional complaints when establishing the constitutional and legal content of a norm of law; 4) in the perspective of protecting the rights and freedoms of a person and a citizen against unconstitutional laws on the basis of a particular special law.

It is allocated the procedural and legal aspects of manifestation of the constitutional legality in activity of courts during: 1) application of the norms of laws regarding which there is a question of their contradiction with the Fundamental Law of Ukraine and declared a corresponding petition; 2) application of the norms of the Constitution of Ukraine as norms of direct action due to satisfaction of a petition of parties or at an initiative of a court (depending on jurisdiction); 3) resumption of court proceedings after the Constitutional Court of Ukraine resolved that the law is unconstitutional; 4) resumption of proceedings in cases where the Constitutional Court of Ukraine resolved that the law is constitutional, at the same time the court is interpreted it in a way that does not correspond to the Constitution of Ukraine.

In the third chapter "*The principle of the constitutional legality in activity of the Constitutional Court of Ukraine*", it is studied the definition of the constitutional content of a legal norm during consideration of constitutional complaints by the Constitutional Court of Ukraine and is revealed influence of decisions of the Constitutional Court of Ukraine on formation of modern law-making policy.

It has been proven that recognition of certain provisions or an entire law as unconstitutional opens up a number of legal consequences, in addition to the fact of disqualification of a norm, in particular the procedure for renewal of a violated right of a person, and which from consideration of a case in a first instance was emphasized that the law was constitutionally defective in content. It was concluded that it is necessary to develop a separate law on compensation for damage caused by a constitutional tort from a moment a violation of such a right began.

It is substantiated that the constitutional legality is traced, firstly, during a judicial application of norms of laws, which forms the unity of judicial practice and does not cause complaints on a part of legal subjects, and, secondly, during consideration of constitutional cases by the CCU. In the latter case, the manifestation of the constitutional legality is traced during establishment of the constitutional and legal content of a norm of law during consideration of constitutional complaints by the CCU. Establishing the fact that specific provisions of a law correspond to the Fundamental Law of Ukraine is a fact of its possession of such a property as the constitutional legality, despite the fact that individual subjects questioned this property due to objective and subjective factors.

It is proved the methodological significance of a text of a motivational part of a decision of the Constitutional Court of Ukraine in constitutional appeals regarding a constitutional and legal content of a norm (when a norm of a law is recognized as constitutional): it is built usually almost identically to previous formats of a motivational part of decisions of the Constitutional Court of Ukraine in proceedings related to an official interpretation of laws that testifies to a modern indirect function of the Constitutional Court of Ukraine in interpretation of laws and is an initial stage of development of the official doctrine of the constitutional legality.

It is reasoned the position that the constitutional legality can be traced, in particular, in legitimate expected person's stay within limits of due legal procedure, which provision is one of tasks of court proceedings, and therefore a legislative gap can be subject of a constitutional complaint. In such cases, the Constitutional Court of Ukraine by its decision can "tighten" outlined, but not provided for in detail,

legislative guarantees to the constitutional and legal matter, including by declaring the so-called legislative gap unconstitutional.

It is proved the generalized influence of decisions of the CCU, which comes down to the following areas: sanctioning of will of the State through formation of legal positions of the CCU in decisions; precedential value of the CCU decision for law enforcement practice and the legislative authority; the CCU decision in connection with review of the constitutionality of norms of a law, based on the interpretation of the Constitution of Ukraine and its principles, are of general importance and may be extended to norms similar in legal content contained in other laws and by-laws. The CCU is not endowed with the right of legislative initiative, but influences law-making exclusively through its constitutional and jurisdictional activities. However, there is a general passivity of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding taking into account the CCU decisions in a view of rapidly changing agenda of modern law-making activity. Since its creation, the CCU has adopted 230 decisions declaring certain provisions (and sometimes even laws in general) of the laws of Ukraine as unconstitutional, which stimulated the subsequent increase in further responsibility of the legislator and the level of rulemaking in general, and also contributed to the constitutionalization of law enforcement practice. In general, the CCU does not state an executor of will of the State in the operative part of its decisions, only in 11 decisions it established an instruction or recommendation to the Verkhovna Rada of Ukraine to bring the legislation in line with a specific the CCU decision containing a specific executor of will of the State.

It is concluded that the general danger of an unconstitutional law lies in the fact that by the time it is recognized as such, the statutory provision has been repeatedly applied with constitutional defects in content. This includes causing latent damage to the entire legal order as a whole and to specific individuals in particular. The CCU decisions to recognize a law as unconstitutional is adopted in order to ensure the balance of constitutional values and the inadmissibility of violating the rights and freedoms of other persons, if immediate implementation of decisions may

affect their rights and freedoms, as well as to maintain stability of relevant industry legal relationships in the interests of legal subjects.

Keywords: constitutional legality, constitutionalism, legal reform, rule of law, constitutionality, Constitutional Court of Ukraine, justice, court proceedings, jurisdictional activity

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

*Статті у наукових періодичних виданнях, що індексуються
в наукометричній базі Scopus*

1. Berestova, I. E., Pervomayskiy, O. O., Sharkova, H. V., Artiukhova, V. V., **Kolomiitsev, P. O.** Approaches to compensation for damage caused by unconstitutional law in eastern Europe. *Asia Life Sciences*, 2020, Suppl 22(1), pp. 171–188.(Q4)

2. Stefanchuk, M. M., Snidevych, O. S., Kulyk, T. O., Khaliuk, S. O., **Kolomiitsev, P. O.** Constitutionalisation of legislation upon the administration of justice as a manifestation of the rule of law (evidence from ukraine). *Astra Salvensis*. 2022, 2022(1), pp. 367–385. (Q1)

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях

3. Коломійцев П. О. Конституційна законність як метод та мета здійснення державної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 168–172.

4. Коломійцев П. О. Конституційний зміст норми закону при розгляді конституційних скарг Конституційним Судом України: прояв конституційної законності. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 10–16.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Коломійцев П. О. Вплив рішень Конституційного Суду України на законодавчу політику: окремі проблеми. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали VII Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 груд. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 388–394.

6. Коломійцев П. О. Методологічні аспекти дослідження конституційної законності як неординарної наукової проблеми. *Реалізація норм Конституції України у цивільних та інших приватно-правових відносинах: проблеми теорії і практики* : матеріали Міжвузівського наук.-теорет. круглого столу, присвяченого 25-й річниці Конституції України (м. Київ, 22 черв. 2021 р.). Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 101–106.

7. Коломійцев П. О. Конституційна законність як правовий режим здійснення державної влади. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. наук. праць учасників IV наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 17 черв. 2021 р.) / упоряд. В. М. Короленко. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 134–142.

8. Коломійцев П. О. Практичний аспект прояву конституційності законів у правозастосовчій діяльності судів. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / редкол. : Л. М. Москвич та ін. Харків : Право, 2021. С. 236–238.

9. Коломійцев П. О. Практичний аспект прояву конституційності законів у правозастосовчій діяльності судів. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. матеріалів III наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 14 трав. 2020 р.). Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 75–77.

Публікації, які додатково висвітлюють результати дослідження

10. Pavlo O. Kolomiitsev. Constitutional legitimacy and legitimate expectations of citizens: the interconnection of legal categories through the lens of interaction. *Visegrad Journal on Human Rights* (Словацька Республіка). 2020. № 3 (vol. 1). С. 211–217.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	22
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ ЯК КАТЕГОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.....	34
1.1. Стан наукових розвідок та методологія дослідження проблем конституційної законності.....	34
1.2. Конституційна законність як вимога, правовий режим, метод та мета здійснення державної влади.....	50
1.3. Співвідношення конституційної законності з іншими правовими категоріями (верховенство права, правопорядок, законність, законні очікування громадян тощо).....	70
Висновки до розділу 1.....	91
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ.....	97
2.1. Конституційна законність як фактор реалізації принципу верховенства права у правозастосовній діяльності судів.....	97
2.2. Конституційна законність в удосконаленні діяльності судів у системі судустрою України.....	118
Висновки до розділу 2.....	139
РОЗДІЛ 3. ПРИНЦИП КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	142
3.1. Визначення конституційного змісту норми закону під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг.....	142
3.2. Вплив рішень Конституційного Суду України на формування сучасної законотворчої політики	162
Висновки до розділу 3.....	175
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

Європейська Комісія «За демократію через право» – Венеційська Комісія

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС ВС – Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства

КМУ – Кабінет Міністрів України

Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року)

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

МВС України – Міністерство внутрішніх прав України

НАПрН України – Національна академія правових наук України

ОВС – органи внутрішніх справ

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відновлення Україною понад 30 років тому незалежності зумовило ряд нових трансформацій у конституційному регулюванні, що спиралися на принципи народовладдя, поділ влади, верховенство права та визнання людини найвищою соціальною цінністю. Це обумовлювалося тим, що розвиток будь-якого суспільства, а особливо правового, демократичного, вимагає такого Основного Закону, що був би гнучким, прогресивним і водночас стабільним правовим актом, у якому закріплені найважливіші конституційні цінності, головні закономірності розвитку держави та її структур. Стабільність дії норм Конституції України у свою чергу вимагає якісного й відносно стійкого чинного законодавства, відсутності різких коливань у правотворчій політиці, незмінності, яка передбачає єдність у розумінні й застосуванні правових норм, що свідчить про їх фактичну конституційність, тобто володіння ними такою властивістю, як конституційна законність. Конституційна законність, незважаючи на відсутність легальної дефініції й безпосереднього закріплення в нормах Конституції України та актах законодавства, існує і визнана як конституцієдавцем, так і українським законодавством.

Актуальність розкриття проблеми правової природи конституційної законності як вимоги, правового режиму, методу та мети здійснення державної влади пояснюється необхідністю її вивчення, адже до сьогодні вона не отримала належного наукового розв'язання в конституційному праві, незважаючи на те, що впливає з ряду норм Основного Закону України та положень вітчизняного законодавства. Конституційна законність починається ще від ухвалення Основного Закону України, адже принципи Конституції України містять превентивний принцип дії конституційної законності як принципу конституційного ладу. Саме на цій стадії закладаються передумови для подальшого забезпечення конституційної законності практичними уповноваженими органами, зокрема юрисдикційними, а не лише її

декларативного проголошення чи слідування з контексту з окремих норм законодавства.

Правозастосовна практика також фактично визнала режим конституційної законності, зокрема як систему заходів, спрямованих на її поновлення на стадії захисту прав і свобод людини і громадянина: суддя під час розгляду справи звертається не лише до «букви» закону, а й з'ясовує «дух» норми. Опосередковано це визначено у приписах процесуальних кодексів, що встановлюють умови і повноваження судді під час розгляду справи застосовувати норми Конституції України як норми прямої дії (ч. 6 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України та ч. 6 ст. 7 КАС України), чи все ж таки застосувати норми законів, цим фактично конституціоналізувавши останні, шляхом вмотивування відхилення/відсутності потреби в застосуванні норм Конституції України. Це обумовлює потребу і в дослідженні проблем конституційної законності як правового режиму та особливої властивості правового закону.

Поняття «конституційна законність» є не поширеним у вітчизняній юридичній лексиці. Проблеми, прямо та опосередковано пов'язані із конституційною законністю в конституційному праві та науці теорії держави і права, частково були предметом окремих наукових досліджень таких учених, як: Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, Н. М. Батанова, І. Е. Берестова, Я. О. Берназюк, В. М. Бевзенко, М. В. Білак, С. С. Бичкова, В. М. Венгер, О. В. Водянніков, С. П. Головатий, В. В. Городовенко, О. В. Грищук, М. М. Гультай, С. Д. Гусарєв, А. А. Єзеров, О. В. Зайчук, М. С. Кельман, О. В. Кміта, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. Л. Копиленко, В. М. Косович, А. Р. Крусян, Л. І. Летнянчин, В. В. Лемак, О. В. Лемак, О. М. Литвинов, Л. А. Луць, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, Т. С. Подорожна, П. М. Рабінович, С. В. Різник, М. В. Савчин, А. О. Селіванов, О. В. Скрипнюк, Ю. В. Ткаченко, Ю. М. Тодика, О. З. Хотинська-Нор, С. В. Шевчук, О. В. Щербанюк, та інші.

Особливо необхідно виокремити дисертаційне дослідження Ткаченка Юрія Володимировича «Проблеми конституційної законності в Україні» (м. Харків, 2001 р.), який першим в українському конституційному праві дослідив проблеми, пов'язані з конституційною законністю в конституційному праві, на рівні спеціальної комплексної праці. Цінність цієї праці полягає в першопрохідному характері після прийняття Конституції України. Уперше в теорії конституційного права була здійснена спроба вирішити ряд теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із функціонуванням і забезпеченням конституційної законності як конституційного принципу і режиму з пропозиціями щодо удосконалення законодавства й організації діяльності вищих органів державної влади в аспекті забезпечення конституційної законності. Підкреслюючи безумовну першість цього дослідження, необхідно констатувати, що понад 20 років саме до питання забезпечення конституційної законності під час практичної реалізації норм Конституції України і законів України юрисдикційними органами в сучасних умовах на монографічному рівні ніхто не звертався, що підкреслює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дисертації відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015; Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленому постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509–VIII; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275; тематиці пріоритетних наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженій наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454; Основним напрямкам наукових

досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України; тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженій наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2019 року (протокол № 29).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в комплексному науковому дослідженні теоретичних аспектів і практичної реалізації правової категорії «конституційна законність» в діяльності судів у системі судоустрою України та Конституційного Суду України й відпрацюванні на цій основі висновків, узагальнень, пропозицій і рекомендацій у частині перспектив впливу конституційної законності на удосконалення діяльності юрисдикційних органів.

Для досягнення зазначеної мети постановлено такі *завдання*:

- 1) розкрити стан наукових розвідок та методологію дослідження проблем конституційної законності;
- 2) з'ясувати природу конституційної законності як вимогу, правовий режим, метод та мету здійснення державної влади;
- 3) здійснити співвідношення конституційної законності з такими правовими категоріями, як верховенство права, правопорядок, законність, законні очікування громадян тощо;
- 4) розкрити правову природу конституційної законності як основу реалізації принципу верховенства права у правозастосовній діяльності судів;
- 5) встановити роль конституційної законності в удосконаленні діяльності судів у системі судоустрою України;
- 6) визначити порядок встановлення конституційного змісту норми закону під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг;
- 7) з'ясувати вплив рішень Конституційного Суду України на формування сучасної законотворчої політики.

Об'єктом дослідження є суспільні правовідносини, що виникають під час забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів.

Предметом дослідження є забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів України.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальні та спеціальнонаукові методи пізнання правових явищ. У праці використовувались різноманітні методи наукового пізнання, зокрема: *метод імплікації* (підрозділи 1.2, 1.3 дисертації), в основі якого були покладені зв'язки й відносини універсального, онтологічного характеру, сприяв розкриттю конституційної законності як вимоги, правового режиму, методу та мети здійснення державної влади, а також співвідношення з іншими суміжними правовими категоріями. Також *метод імплікації* разом із *системним, формально-логічним методами та спеціальними юридичними методами* (кожний підрозділ дисертації) сприяли розкриттю особливостей прояву конституційної законності у діяльності судів як основи реалізації принципу верховенства права, впливу конституційної законності на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою України та її ролі під час визначення конституційного змісту норми закону під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг. *Діалектичний метод* використовувався, зокрема, для визначення сутності поняття «конституційна законність», ознак та критеріальних відмінностей із спорідненими категоріями та явищами (підрозділи 1.2, 1.3 дисертації). За допомогою *порівняльно-правового методу* з'ясовано різноманітні підходи до визначення й прояву конституційної законності в позитивному законодавстві зарубіжних країн із виокремленням спільних та відмінних властивостей процедури забезпечення конституційності законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів у судовому правозастосуванні та юрисдикційній діяльності Конституційного Суду України (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1 дисертації). *Прогностичний метод* використано в процесі авторського формування пропозицій оптимізації

судових процесів усіх юрисдикцій та розроблення пропозицій щодо удосконалення актів процесуального законодавства (підрозділи 3.1, 3.2 дисертації).

Емпіричну базу дослідження склали результати аналізу 230 судових рішень (рішень, ухвал та постанов), 80 рішень та 118 ухвал КСУ, 46 рішень ЄСПЛ, у яких суди вирішували питання щодо суперечності законів Конституції України та відповідно проблеми їх застосовності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням із забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів. У праці обґрунтовано ряд авторських положень, узагальнень та висновків, які виносяться на захист, зокрема:

у перше:

– сформовано авторське визначення конституційної законності – це реально діюче комплексне складне за змістом явище, що перебуває в підпорядковано-субординаційному зв'язку із конституціоналізмом та являє собою різноманітні процеси неухильного дотримання норм Конституції України під час безпосередньої її дії та правореалізації всіма органами державної влади, громадськими організаціями, посадовими особами всіх рівнів та громадянами; є невід'ємною характеристикою конституційного ладу як ядро і базова складова принципу законності, що має забезпечуватися юрисдикційними органами під час розгляду справ;

– обґрунтовано, що конституційна законність співвідноситься із законністю як превентивна й ключова частка цілого, а їх інтеграція у результаті створює правовий закон як один із базових елементів правової системи у правовій державі, тобто конституційна законність є найвищим пластом (прошарком) законності, її користь особливо простежується під час застосування законодавчих актів;

– доведено, що конституційна законність у широкому розумінні простежується при дослідженні правової визначеності (елементу принципу

законності) та обов'язкового врахування законних очікувань громадян під час ухвалення законів, що мають предметом регулювання комплексну сферу суспільних відносин;

– обґрунтовано, що презумпція конституційності правового акта (насамперед закону) опосередковано впливає з положень Конституції України і проявляється в матеріально-правовому аспекті – специфіка конституційної матерії полягає в тому, що тільки орган конституційної юрисдикції постає провідним способом як встановлення, так і спростування презумпції конституційності закону і закон вважається конституційним до тих пір, поки інше не встановлене у рішенні Конституційного Суду України; та процесуально-правовому аспекті – суд уповноважений не застосовувати закон, що за його висновком суперечить Конституції України і застосовувати норми Основного Закону України як норми прямої дії із дотриманням відповідних процесуальних дій суду;

– зроблено висновок про те, що поліваріантність прояву конституційної законності в суспільних відносинах і особливому правовому регулюванні як провідного принципу конституційного ладу, відповідного правового режиму та методу, в підсумку формують загальну мету діяльності всіх органів державної влади, насамперед юрисдикційних органів, діяльність яких підкреслює дієвість права;

– констатовано певне ухилення Верховного Суду від застосування норм Конституції України як норм прямої дії зазвичай відбувається у справах, що стосуються бюджетних коштів, оскільки ухвалене остаточне рішення може потягти за собою істотний перерозподіл видатків, наслідком чого може стати тривале невиконання судового рішення (справи про стягнення коштів із рахунків, що містять виключно захищені статті, тощо), незважаючи на те, що положення застосованих судами законів об'єктивно не відповідають ознаці «конституційна законність»;

удосконалено:

– наукове положення про те, що практичне забезпечення конституційної законності проявляється через її рису – особливий правовий режим, що пронизує всі суспільні відносини і через який принцип законності максимально повно втілюється в життя від моменту створення й прийняття закону до практичної реалізації його приписів, а також через пряму дію норм Конституції України в судових спорах, оскільки людина і громадянин може у своїй діяльності безпосередньо керуватися нормами Основного Закону України і на їх основі звертатися до відповідних установ для захисту своїх прав і свобод (статті 8, 55 Конституції України);

– висновок про те, що визнання окремих положень або всього закону неконституційними відкриває ряд правових наслідків, крім факту виключення правової норми із правового регулювання, зокрема порядок поновлення права особи, яке було порушене і яка з першої інстанції розгляду справи наголошувала на тому, що закон є конституційно-дефектним за змістом, у чому вбачається необхідність розроблення окремого закону про відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої конституційним деліктом з моменту початку порушення такого права;

– варіанти прояву матеріально-правового аспекту конституційної законності у діяльності юрисдикційних органів під час: 1) судового застосування норм законів, коли через правові позиції формується єдність судової практики і не виникають нарікання з боку суб'єктів суспільних відносин; 2) застосування судами конкретних приписів закону, що не суперечать Основному Закону України як факту володіння цими приписами такою властивістю як конституційна законність, незважаючи на те, що деякі суб'єкти піддавали цю властивість сумнівам через наявність об'єктивних і суб'єктивних чинників і заявлялося відповідне клопотання; 3) розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг при встановленні конституційно-правового змісту норми закону; 4) в перспективі захисту прав і свобод людини і громадянина від неконституційних законів на підставі окремого спеціального закону;

– процесуально-правові аспекти прояву конституційної законності в діяльності судів під час: 1) застосування норм законів, щодо яких виникає питання про їх суперечність Основному Закону України і заявлене відповідне клопотання; 2) застосування норм Конституції України як норм прямої дії внаслідок задоволення клопотання сторін чи за ініціативою суду (залежно від юрисдикції); 3) відновлення судового провадження після того, як Конституційний Суд України встановив, що закон є неконституційним; 4) відновлення провадження у випадках, коли Конституційний Суд України встановив, що закон є конституційним, водночас суд витлумачив у такий спосіб, що не відповідає Конституції України;

– тезу щодо загальної небезпеки дії неконституційного закону: до того моменту, коли закон був визнаний неконституційним, законодавча норма багаторазово застосовувалася як конституційно-дефектна за змістом, у чому вбачається заподіяння латентної шкоди всьому правопорядку в цілому і конкретним особам зокрема;

дістали подальшого розвитку:

– наукове твердження про те, що вияв конституційної законності як методу та мети діяльності органів державної влади (насамперед у межах дії ч. 2 ст. 19 Конституції України) полягає в її транспарентності, всеохоплюючій дії та відповідній стійкості, за умови забезпечення правової визначеності, передбачуваності й прогнозованості законодавчих норм і підзаконних нормативних приписів та, у прикладному аспекті, єдності практики судів та органу конституційної юрисдикції;

– теза про те, що деконституціоналізація суспільних відносин часто супроводжує трансформаційні процеси країн молодого демократії, зокрема зовнішньополітичні загрози та внутрішні конфлікти всередині України різного рівня (починаючи з осені 2013 р.) призвели до масових перетворень як у свідомості громадян, так і у суспільстві в цілому та численних швидких законодавчих змін, що не були орієнтовані на конституційні принципи та

перевірку дійсного й пропонованого галузевого законодавства відповідності Основному Закону України;

– методологічне значення тексту мотивувальних частин рішення Конституційного Суду України в конституційних скаргах щодо конституційно-правового змісту норми (коли норма закону визнається конституційною): зазвичай вона побудована майже ідентично до попередніх форматів мотивувальних частин рішень Конституційного Суду України у провадженнях, які стосувалися офіційного тлумачення законів, що свідчить про сучасну опосередковану функцію Конституційного Суду України тлумачення законів і є початковою стадією розроблення офіційної доктрини конституційної законності;

– положення про те, що конституційна законність може простежуватися, зокрема, в легітимному очікуваному перебуванні особи в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань судового провадження, а відтак законодавча прогалина може бути предметом конституційної скарги. У таких випадках Конституційний Суд України своїм рішенням може «підтягнути» окреслені, однак детально не передбачені законодавчі гарантії до конституційно-правової матерії, у тому числі через визнання неконституційною так званої законодавчої прогалини.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій і висновків у:

– *правотворчій діяльності* – під час підготовки законодавчих і підзаконних нормативних актів для подальшого вдосконалення чинного конституційного законодавства, актів процесуального та конституційного законодавства;

– *правозастосовній діяльності* – під час розгляду судових спорів судами в системі судоустрою України та конституційних скарг Конституційним Судом України;

– *науково-дослідній діяльності* – під час здійснення подальших наукових досліджень проблематики верховенства права через забезпечення

конституційної законності при розгляді спорів (акт впровадження в наукову діяльність науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України від 14 квітня 2023 року № 1/5/6-799);

– *освітньому процесі* – під час викладання дисциплін «Конституційне право», спецкурсів «Актуальні проблеми судового права», «Забезпечення верховенства права у судовій діяльності» (акт впровадження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 04 квітня 2023 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ від 18 квітня 2023 року та були апробовані на міжнародних наукових, науково-практичних конференціях і круглих столах: круглий стіл «Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Київ, 14 травня 2020 р.); Міжнародна конференція «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.); круглий стіл «Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Київ, 17 червня 2021 р.); Міжвузівський науково-теоретичний круглий стіл, присвячений 25-й річниці Конституції України (м. Київ, 22 червня 2021 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 8–9 грудня 2022 р.).

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота містить анотацію державною та англійською мовами, список публікацій здобувача за темою дисертації, вступ, три розділи, що охоплюють вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел (232 найменування на 28 сторінках) та 2 додатки на 6 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 222 сторінки, з яких основного тексту – 165 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ ЯК КАТЕГОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1.1. Стан наукових розвідок та методологія дослідження проблем конституційної законності

Конституційна законність була й залишається неординарною проблемою юриспруденції, оскільки безпосередньо пов'язана з реальними гарантіями забезпечення конституції. Високий ступінь стійкості конституції сприяє утвердженню конституційної законності [222, с. 31]. Визначенню поняття «конституційна законність» як одного з актуальних явищ сучасної правової дійсності України передуює генеза становлення і розвитку цього феномену, що неможливі без звернення до поняття конституціоналізму, який, як правило, визнається родовим стосовно конституційної законності. Висвітлення наведених питань сприятиме подальшому співвіднесенню понять «конституціоналізм», «конституціоналізація», «законність» й «конституційність» у процесі формування поняття «конституційна законність» у подальших підрозділах дисертації.

Розпочнемо з конституціоналізму, який, як багатогранний феномен, що розглядається різними вченими як соціальна, філософсько-правова, ідейно-політична й політико-правова категорія [44, с. 248], через власні іманентно притаманні особливості поглинає конституційну законність (насамперед у політико-правовій площині). Конституціоналізм як конституційно-правова цінність покликаний запобігати концентрації влади в одних руках, тобто узурпації влади. Систему сучасного українського конституціоналізму спрямовано на обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства; прав та інтересів людини і громадянина; для визнання,

забезпечення та захисту конституційно-правової свободи людини. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми ефективності механізму «стримувань і противаг» в системі поділу державної влади, а також організації публічної влади на місцях, зокрема через удосконалення місцевого самоврядування як фактора, що стримує виконавчу владу на рівні місцевого управління, та як дієвого інституту громадянського суспільства, формування якого є необхідною соціальною передумовою конституціоналізму [88].

Важливою умовою реалізації конституційної ідеї обмеженого правління, попередження зловживання владою є втілення в державному механізмі принципу поділу влади (системи стримувань і противаг) та здійснення ефективного контролю за владою, які є важливими умовами для існування індивідуальної свободи, оскільки чим ширшою є сфера впливу державної влади, тим вузьчою є сфера індивідуальних свобод, і навпаки. В умовах конституціоналізму кожен член громадянського суспільства має бути вільним у власному політичному виборі, з чого випливають повага до свободи іншого та вільний доступ кожного до контролю за політикою держави, президента, уряду, всіх інших органів влади і посадових осіб як у центрі, так і на місцях [120, с. 106; 112, с. 204–205].

П. Б. Стецюк розглядає конституціоналізм у широкому (політико-правовому, політологічному) та вузькому (юридичному) значеннях. Причому в широкому розумінні вчений визначає конституціоналізм як ідейно-політичну доктрину, ідейно-політичний рух та державно-правову практику. В юридичному ж розумінні конституціоналізм він розглядає як державне правління, обмежене конституцією; вчення про конституцію як основний закон держави, закон, який визначає відносини держави і суспільства; політичні системи, в основі яких лежать конституційні методи правління [177, с. 70–71]. У цьому ж контексті презюмується теорія конституції, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, без визначення її практичного цілепокладання [88, с. 66–67].

Але існує й вузький підхід у доктрині до розуміння сутності конституціоналізму, який, як слушно підсумовує О. М. Бориславська, фактично зводиться до вчення про конституцію, способи і методи ефективного регулювання конституційних правовідносин, об'єктивно сформовану систему конституційного права, систему конституційного законодавства, стрижнем якої виступає конституція, систему конституційно-правової науки, конституційну правотворчу та правозастосовчу практику [105, с. 115; 56, с. 54]. Тобто конституціоналізм окремі вчені розглядають як явище, похідне від конституції, як встановлений нею публічний порядок, що існує усюди, де є акт із назвою «конституція», незалежно від характеру і змісту його приписів та норм. Такий підхід ґрунтується на нормативно-позитивістській концепції Г. Кельзена, за якою будь-яку конституцію, як і заснований на ній публічний порядок, не варто оцінювати з погляду неформалізованих у юридичній нормі властивостей, зокрема справедливості, оскільки всі вони матимуть відносний характер, а кожна конституція, незалежно від її змісту, є основою чинності такого порядку [44, с. 249].

Стосовно сучасного конституціоналізму слід навести позицію Р. Арнольда, який виокремлює його відмінну рису – посилення значення прав людини та розвиток інституту конституційного правосуддя, основним завданням якого є захист конституції, особливо прав, гарантованих нею, у тому числі від посягань з боку законодавця [34, с. 85]. За висновком Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), у більшості випадків головними інструментами втілення «спільної спадщини» європейських народів, до якої преамбула Конвенції, з-поміж іншого, зараховує і верховенство права, по суті, виступають національні конституції [126; 123, с. 56].

Завершуємо цитування поглядів учених на сутність конституціоналізму позицією А. Р. Крусян, яку, власне, поділяємо. Вчена зазначає, що реалізація конституціоналізму є можливою тільки за умови конституційної законності. Концепція конституціоналізму історично вперше з'явилась як концепція

правління, обмеженого конституцією, якої необхідно неухильно дотримуватися і яку необхідно захищати (охороняти). У сучасній науці конституційного права конституціоналізм розглядається переважно як політико-правова система, одним з елементів (складових) якої є конституційна законність. У юридичній літературі проблемам конституційної законності не приділяється належна увага. Хоча питання законності є предметом наукового осмислення вже багато років. Проте існуючі умови вітчизняного державотворення зумовлюють настійну потребу в якісно нових підходах до розкриття цього соціального феномена, вивчення всіх його аспектів з метою розбудови демократичної правової держави [89, с. 164].

Конституційна законність у граматичному значенні буквально означає поєднання конституційності та законності. Водночас звернення до дослідження кожної категорії окремо свідчить, що кожна з них є самостійним рівнем забезпечення верховенства права. Законність – у разі, коли норми закону не викликають нарікань з боку суб'єктів права (після ухвалення закону чи під час застосування норм), а конституційність – це більш високий рівень регулювання сфер суспільного життя і виявляється як ядро правопорядку, для врегулювання конституційних відносин, формування конституційного законодавства та надання фактичного конституційного каркасу нормам законів під час здійснення правосуддя судами при розвіюванні сумнівів суду щодо конституційності вказаних норм.

С. В. Різник наголошує, що в ідеалі конституційність є іманентною характеристикою нормативного акта в правовій державі, впливає з його природи та сутності суб'єкта владних повноважень, який ухвалив відповідний акт. Ухвалюючи нормативний акт, такий суб'єкт повинен (природно здатен) здійснювати лише ту владу, яка походить від народу – її єдиного джерела. Влада, що не походить від народу, наповнює нормативний акт, що ухвалюється з її застосуванням, неправовим, неконституційним змістом. Зазначене охоплюється поняттям «об'єктивна конституційність (неконституційність) нормативного акта», на встановлення якої й має бути

спрямована діяльність суб'єктів конституційного контролю та нагляду. Лише після цього відповідні суб'єкти можуть переходити до заходів щодо подальшого забезпечення конституційності нормативного акта чи усунення негативного впливу на суспільні відносини, спричиненого його неконституційністю [123, с. 42–43].

Учений також розглядає забезпечення конституційності нормативних актів як елемента верховенства права. На його переконання, чи не найбільш поширеною є думка про те, що принцип верховенства права вперше отримав своє сучасне доктринальне тлумачення у працях А. Дайсі [9]. Поза сумнівів, вважає С. В. Різник, заслуга А. Дайсі полягає в здійсненому ним суттєвому поштовху, якого він надав сфері правових досліджень завдяки більш вдалому та ретельному визначенню основних ознак і характеристик верховенства права. Проте не варто применшувати внесок у зазначену доктрину ряду інших, згаданих вище вчених, що робили важливі спроби обґрунтування верховенства права задовго до появи на науковому небосхилі А. Дайсі та роблять це й нині. Тим паче, як слушно звертав увагу Т. Бінгем, певною мірою зміст концепції верховенства права «з часом змінювався та, без сумнівів, схоже, що буде змінюватись і в подальшому» [43; 123, с. 77–78].

Отже, категорія «конституціоналізм» перебуває в ієрархічному взаємозв'язку з конституційною законністю (котра поглинає поняття «законність») та категорією «конституційність», що є ядром доктрини і практики конституціоналізму.

Торкнувшись короткої характеристики згаданих понять та окресливши їх взаємозв'язок, зауважимо, що більш ґрунтовно розкриємо ці питання в наступних підрозділах дисертації. У межах цього підрозділу перейдемо до розкриття стану наукових досліджень проблем конституційної законності.

В історіографічному контексті слід констатувати, що проблеми конституційної законності були найменш дослідженими у державному праві у радянський період. Лише поодинокі публікації безпосередньо і глави

монографій опосередковано торкалися цієї проблеми, починаючи з 60-х років ХХ століття.

Ю. В. Ткаченко у своїх працях виокремлює найважливіші погляди радянських учених з досліджуваної проблеми [205, с. 876]. Так, А. І. Лепьошкін визнавав конституційну законність як складне явище, що має свої принципи, зміст та гарантії [90, с. 222]. На думку М. А. Свистунової, конституційна законність – це додержання Конституції всіма державними органами, громадськими організаціями, посадовими особами та громадянами [173, с. 64]. Ж. І. Овсепян, визначаючи конституційну законність, виокремлює такі моменти: 1) основною передумовою конституційної законності є наявність конституційного законодавства; 2) конституційна законність означає неухильне додержання конституції та її норм в процесі їх безпосередньої дії, а також забезпечення заснованої на них правотворчості; 3) конституційна законність передбачає наявність системи матеріальних та організаційно-правових гарантій [97, с. 15; 207, с. 32–33; 205, с. 877]. У свою чергу Ю. І. Скуратов під соціалістичним конституціоналізмом розумів: а) соціально-економічні та політичні відносини, що створюють фактичну конституцію радянського суспільства; б) чинне радянське конституційне законодавство; в) конституційно-правові відносини; г) конституційну правосвідомість радянських громадян та народу в цілому; ґ) конституційну законність; д) конституційний правопорядок [175, с. 231].

Натомість Ю. П. Єременко розглядав конституціоналізм як багатоаспектне поняття й зазначав, що «під конституціоналізмом, по-перше, необхідно розуміти систему певних знань, поглядів. Конституціоналізм – це теорія, ідеологія, тобто специфічна форма відображення об'єктивної дійсності, що розглядається крізь призму конституції. По-друге, конституціоналізм – це суспільно-політичний рух, основним питання якого виступає конституція як засіб досягнення класових цілей, задоволення класових інтересів. По-третє, конституціоналізм означає певний стан суспільних відносин, що досягається внаслідок точного та неухильного

дотримання конституційних приписів» [63, с. 11]. Учений також визначав конституціоналізм як явище, як принцип соціалістичного ладу, «...як складну динамічну систему, елементами якої постають конституційні відносини, що є змістом фактичної конституції; їх різне конституційно-правове регулювання; реалізація конституційних норм на засадах принципів та вимог конституційної законності; конституційна законність» [63, с. 196].

Щодо українських підходів до розуміння конституційної законності на початку становлення незалежності України й формування власної конституційної доктрини після ухвалення Основного Закону України слід виокремити наукову позицію Ю. М. Тодики [200, с. 217]. На його думку, «основи конституційної законності закладені в тексті самої Конституції України, в положенні, що органи державної влади і органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні діяти тільки на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції). Обов'язок додержуватися Конституції закріплений тут в найбільш загальній формі, швидше як загальний принцип функціонування державного механізму і органів місцевого самоврядування, тобто без деталізації відповідальності за її невиконання, але саме з неухильного додержання Конституції починається забезпечення режиму конституційної законності і правопорядку. Вимога функціонування в режимі конституційної законності відноситься не тільки до державних структур і органів місцевого самоврядування, але й до недержавних формувань, відповідних елементів політичної системи України» [200; с. 217; 205, с. 877].

Важливими для цілей нашого дослідження постають саме українські наукові праці, оскільки з моменту незалежності України та особливо після ухвалення Основного Закону України розпочалася зміна конституційної парадигми в напрямі розбудови конституційної держави і пріоритету забезпечення прав і свобод людини і громадянина як найвищої соціальної цінності. Утім маємо констатувати, що вітчизняних наукових праць,

присвячених саме конституційній законності за весь період незалежності України, вкрай мало, особливо на монографічному рівні.

Розпочнемо з виокремлення єдиного дисертаційного дослідження Ю. В. Ткаченка на тему «Проблеми конституційної законності в Україні», захист якого відбувся у 2001 році [207; 206] і яке до сьогодні можна вважати основною працею, що відкриває завісу на національне бачення конституційної законності.

Цінністю цієї праці є її першопрохідницький характер після ухвалення української Конституції. Вперше в теорії конституційного права була здійснена спроба вирішити ряд теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із функціонуванням і забезпеченням конституційної законності як режиму; здійснено комплексний аналіз нормативної бази, вітчизняного та зарубіжного досвіду, які стосуються становлення й розвитку режиму конституційної законності; вирішено на цій основі деякі теоретичні та практичні проблеми реалізації конституційної законності державними інституціями України; вивчено та заповнено прогалини в науці з цієї проблеми; здійснено пошук та опрацювання конкретних пропозицій щодо удосконалення законодавства та організації діяльності вищих органів державної влади в аспекті забезпечення конституційної законності [206, с. 3].

Після цієї праці до проблем конституційної законності дуже рідко, але все ж таки зверталися вчені-представники науки конституційного права та інколи вчені-теоретики, утім тільки в межах окремих наукових публікацій та однієї глави дисертаційного дослідження. Всі ці напрацювання ми врахуємо у цьому дослідженні в подальших розділах. У межах цього підрозділу лише виокремимо головну ідею кожної публікації як відповідний базис і вектор дослідження різних аспектів конституційної законності в конкретній публікації.

Насамперед звернемося до статті А. Р. Кусян «Конституційна законність у системі сучасного конституціоналізму» (2005 р.) [89]. У межах короткої публікації вчена чітко й однозначно окреслює всі важливі аспекти прояву

конституційної законності в системі сучасного конституціоналізму, торкаючись її значення як принципу конституційного ладу, принципу здійснення публічної влади, методу її обмеження (самообмеження) та загалом неухильного дотримання норм Основного Закону України. Звісно, дослідниця не змогла розкрити усіх проблем конституційної законності, однак проблеми неоднозначності наукового і практичного розуміння цієї правової категорії А. Р. Крусян заклала як науковий потенціал для подальших досліджень.

Корисною під час дослідження стала основоположна українська праця щодо розроблення феномену верховенства права за авторства С. П. Головатого «Верховенство права» (2006 р.). Науковий інтерес для цілей нашого дослідження становить саме третя книга: «Верховенство права. Книга третя: український досвід», у якій учений, заперечуючи концепцію верховенства закону, обґрунтовує вимогу і принцип конституційної законності (вимога відповідати Конституції України як основоположному акту) в механізмі забезпечення принципу верховенства права [51, с. 1458].

Українська вчена-теоретик Н. М. Пархоменко у статті «Конституційна законність як мета, вимога та правовий режим» розглядала теоретичні аспекти конституційної законності як мети, вимоги та правового режиму. У межах цієї наукової статті вчена формує власне поняття конституційної законності, під якою розуміє комплексне складне за змістом явище, що є невід'ємною характеристикою сучасної демократичної та правової держави, її конституційного ладу [103].

Наступною важливою вітчизняною публікацією з проблем конституційної законності є наукова стаття Ю. В. Ткаченка «Конституційна законність як принцип конституційного ладу» [205], у якій автор в осучасненому варіанті через дев'ять років після власного дисертаційного дослідження знову звернувся до проблеми конституційної законності та присвятив свою наукову увагу її прояву саме як принципу конституційного ладу.

Важливою вбачається також наукова стаття О. В. Щербанюк «Роль Конституційного Суду України в забезпеченні конституційної законності» (2014 р.) [228]. У межах цієї публікації вчена проаналізувала роль КСУ в забезпеченні конституційної законності та внесла практично значущі рекомендації щодо розв'язання нетипових ситуацій правозастосовного процесу й зміцнення конституційної законності. О. В. Щербанюк зробила вихідну тезу про те, що «українському суспільству сьогодні як ніколи необхідна консолідуюча ідея. Такою могла би стати ідея законності, а її практична реалізація своєю чергою стабілізуючим фактором розвитку політико-правових, соціально-економічних, культурних та інших суспільних процесів. Забезпечення законності, як свідчить практика, має комплексний характер. Це передбачає необхідність узгодження зусиль усіх інститутів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських формувань та громадян. Значну роль у вирішенні цих завдань відведено правозастосовним органам» [228].

Завершимо ілюстрацію вітчизняних напрацювань із проблем конституційної законності дисертацією О. В. Кміти на тему «Законність у процесі постання правової держави в Україні» (2016 р.). Окремий підрозділ дисертації присвячено саме проблемі конституційної законності як основі реалізації принципу законності в Україні [72, с. 129–149]. У цій праці наукова увага зосереджена на розгляді сутності конституційної законності як базовому елементі в механізмі реалізації принципу законності в сучасній Україні. Автор праці наголошує, що, вживаючи поняття «конституційна законність», необхідно більш ретельно й чітко охарактеризувати той зміст, що вкладається в нього в сучасних юридичних дослідженнях. Так, для окремих авторів конституційна законність асоціюється насамперед із таким її елементом, як захист та охорона конституційної законності, тобто з аналізом системи забезпечення дії конституції. У цьому разі основними предметами аналізу постають забезпечення конституційної законності, захист конституційної законності, конституційно-правова відповідальність та конституційний

контроль (під ним мається на увазі спеціалізований механізм охорони конституції держави як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили) [72, с. 131].

Отже, проілюстровані праці українських учених стали основоположним базисом дослідження правової природи, статички й динаміки прояву конституційної законності як головного елементу принципу законності в сучасному конституціоналізмі та дали змогу сформуванню авторських підходів до її забезпечення в діяльності юрисдикційних органів. Також у межах дисертаційного дослідження було проаналізовано велику кількість судових рішень, зокрема постанов ВС, в яких було як застосовано норми Конституції України – норми прямої дії, так і навпаки – відмовлено у застосуванні норм Основного Закону України і застосовано норми законів, що свідчить про фактичну конституціоналізацію конкретних положень законів, тобто наділення їх такою властивістю, як «конституційна законність».

Коротка проілюстрована джерельна база спонукає дослідити методологію, яка сприяє побудові цілісної теорії знань про конституційно-правові явища через повне й усебічне дослідження кожного з наукових методів, необхідних для вирішення цього завдання. Сучасна юридична наука володіє дієвим теоретико-методологічним апаратом для вивчення різноманітних правових, у тому числі конституційно-правових, категорій, явищ, процесів і їх закономірностей [231, с. 156]. Досягнення дослідницької мети і вирішення поставлених завдань, крім теоретичної основи як наукових джерел, нормативних актів та судової практики, потребує використання особливого методологічного інструментарію. У праці було застосовано різноманітні методи.

Насамперед зауважимо, що термін «метод» поширений у всіх юридичних науках і загалом можна стверджувати про певну єдність у поглядах учених-правознавців на його сутність та зміст. Зокрема, в теорії держави і права усталеним є підхід про те, що метод – це визначена система приписів, принципів, вимог, що повинна орієнтувати суб'єкта пізнання на

вирішення конкретного науково-практичного завдання, на досягнення визначеного результату в певній сфері [32, с. 45; 99, с. 34].

Нагадаємо, що конституційна законність, хоч і має визначальне значення під час коректного застосування правових законів, завжди пов'язана з іншими правовими явищами, категоріями та поняттями: конституціоналізм, законність, конституційний лад, правовий режим тощо. Тому вкотре необхідно наголосити, що конституційна законність постає неординарною проблемою в юриспруденції загалом та непарадигмальною науковою проблемою зокрема.

Конституційна законність як неординарна і непарадигмальна проблема, яка в широкому розумінні пронизує все правове поле, виникає як наслідок іншої проблеми, окресленої, встановленої й вирішеної раніше. Цією проблемою в механізмі розкриття предмета нашого дослідження визначаємо насамперед проблему забезпечення законності та проблему її стабільності в механізмі забезпечення верховенства права, насамперед при здійсненні правосуддя судами та в діяльності КСУ. Особлива складність українських реалій судового правозастосування полягає в тому, що норми права як основа вирішення справи отримують періодичні зміни або можуть їх очікувати, тобто законодавство, на підставі якого суд вирішує справу і застосовує його норми, часто змінюється не за потребами часу, а залежно від політичної доцільності чи перманентних реформ, інколи заради реформ [84, с. 33–34].

У процесі забезпечення верховенства права у період постійних змін законодавства та підзаконних нормативно-правових актів в Україні конституційна законність може постати належним правовим ланцюгом між активними у змінах законодавцем (вихідна ідея, втілена в законодавчі норми абстрактного окреслення) правовими позиціями ВС (правові реалії реалізації такої ідеї в конкретному казусі) та юридичними позиціями КСУ (конституціоналізація правового регулювання питань казусів крізь призму конституційності/неконституційності). Конституційна законність у взаємозв'язку з іншими правовими явищами й категоріями підносить

конкретний закон (як правову основу вирішення справи під час розгляду судових спорів) на рівень правового та конституційного закону.

Загалом у дослідженні застосовано дуже широкий спектр методів наукового пізнання конституційної законності. Насамперед ідеться про загальнонаукові та власно-юридичні методи, але найпоширенішими, крім наведених, є логіко-семантичний, формально-логічний, системний (інтегральний), аксіологічний, статистичний, герменевтичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, нормативно-догматичний (юридико-технічний), прогностичний та інші методи [99, с. 37]. Основоположними слід вважати діалектичний метод, порівняльно-правовий метод та метод імплікації.

Такий науковий метод пізнання, як метод імплікації, полягає у необхідності пошуку логічних зав'язків між причиною та наслідком. Особливо цінним є його використання під час розкриття непарадигмальних проблем, адже таке використання максимально повно сприяло розкриттю особливостей прояву конституційної законності в діяльності судів як основі реалізації принципу верховенства права, прояву конституційної законності на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою та ролі для визначення конституційного змісту норми закону під час розгляду КСУ конституційних скарг.

Основною науковою проблемою, що передує з'ясуванню конституційної законності, є, безперечно, власне, «законність», яку неодноразово досліджували зарубіжні та вітчизняні правники. Без дослідження правової категорії «законність» питання про конституційну законність не могло бути порушене. У подальших підрозділах цієї праці ми неодноразово підкреслюємо взаємозв'язки цих категорій і доводимо, що конституційна законність як непарадигмальна наукова проблема вимагає імплікації як під час дослідження її аспектів, так і при встановленні її місця і проявів у механізмі забезпечення законності в діяльності юрисдикційних органів у процесі постання України як правової держави.

Застосовуючи метод імплікації разом із системним та формально-логічним методами, ми доходимо висновку про фундаментальний характер впливу конституційної законності на діяльність юрисдикційних органів, зважаючи на всепроникнення цієї категорії у механізмі забезпечення законності в загальній парадигмі розвитку праворозуміння та правозастосування, насамперед судового.

Діалектичний метод використовувався, зокрема, для визначення сутності, ознак та критеріальних відмінностей між досліджуваними категоріями, правовими явищами тощо. Діалектика (від грец. *διαλεκτική* – веду бесіду, міркую) є методом пізнання, що дозволяє внаслідок вивчення різних сторін явища найповніше пізнати всі його ознаки і властивості [224, с. 2]. Звертаючись до історичних витоків цього методу, зазначимо, що Сократ був одним із перших, хто його визначив та розкрив як метод, за допомогою якого формуються поняття, що відображають сутність речей, тобто те загальне, що є, на думку Сократа, незмінним «законом» для одиничних виявів речі [224, с. 216]. Зазначене дає змогу говорити про те, що цей метод наукового пізнання віднайде свого застосування під час проведення дослідження темпоральних принципів цивільного судочинства, зокрема, під час виведення понятійного апарату у цій сфері, розкриття їх сутності та характеристики окремих їх елементів [61, с. 48].

Проте у правознавстві діалектика визначає напрями і підходи до вивчення держави і права, озброює юристів-науковців принципами та категоріями наукового пізнання. Діалектика повинна не самоізолюватися від висновків новітніх наукових підходів, а засвоювати, враховувати і визначати їх належне місце у своїй концептуально-категоріальній структурі [119, с. 9]. Здійснивши аналіз існуючих на сьогодні підходів до застосування вказаного методу наукового пізнання під час досліджень у правовому середовищі, слід констатувати, що саме завдяки цьому методу конституційну законність можна розглядати в динаміці як у цілому, так і за окремими її ознаками, враховувати особливості їх розвитку, показати єдність і протилежність підходів до

конструювання моделей розгляду правових спорів, схожість і відмінності їх процесуальних форм. Крім того, діалектика стає у пригоді, оскільки дає можливість правильно виявити проблему та знайти оптимальні шляхи для її вирішення [61, с. 48].

Наша дисертаційна праця присвячена розкриттю особливого за конституційним значенням феномену «конституційна законність». Дослідження цієї категорії здійснене крізь призму утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Конституційна законність пронизує всю конституційно-правову матерію і конституційні відносини. Також сфера її впливу й дії внаслідок останніх впроваджених реформ щодо правосуддя 2016 року поширилась і на діяльність судів загальної юрисдикції. Тому методами всебічного дослідження конституційної законності стали міждисциплінарний та системний наукові методи.

У дисертаційному дослідженні ми також використовували порівняльно-правовий метод, який справедливо зараховують до одного з найбільш важливих наукових засобів вивчення конституційно-правових явищ [231, с. 156].

На думку Х. І. Юркевич, порівняльно-правовий метод застосовується в тісному зв'язку з іншими методами юридичної науки (історичним, аналітичним тощо) як на рівні мікропорівняння (дослідження національних правових систем), так і на рівні макропорівняння (дослідження «сімей правових систем») [230, с. 666–667]. Загалом застосування порівняльно-правового методу в конституційно-правових дослідженнях дає змогу планувати заходи, необхідні для вдосконалення конституційних інститутів, а також слугує забезпеченням їх нормативного підґрунтя [118, с. 68].

Використання порівняльно-правового методу в процесі конституційно-правового дослідження є необхідним під час вивчення світового досвіду форм і моделей організації та функціонування конституційного простору, пізнання конституційно-правових явищ у контексті наявних концепцій праворозуміння [231, с. 157].

Порівняльно-правовий метод рівня мікропорівняння використано під час встановлення поняття конституційної законності та відмежування цієї правової категорії від споріднених. Шляхом макропорівняння виокремлено специфічні властивості конституційної законності в континентальній правовій системі, здійснено порівняння порядку процедури забезпечення конституційності законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів у судовому правозастосуванні (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1 дисертації).

Завершуємо ілюстрацію методології дослідження проблем конституційної законності інтегративним, міждисциплінарним та прогностичним методами наукового пізнання, які допомогли максимально об'ємно розкрити всі аспекти прояву теорії конституційної законності, ролі державних інституцій у механізмі забезпечення конституційної законності. Крім того, міждисциплінарний та інтегративний методи дослідження дали змогу виокремити різноманітність проявів конституційної законності під час судового розгляду справ різних юрисдикцій (адміністративної, господарської й цивільної) та КСУ.

Різність прояву конституційної законності під час досягнення верховенства права конкретному судовому процесі пояснюється тим, що спільні (єдині) конституційні засади судочинства в кожному процесі розкриваються по-різному, залежно від специфічних принципів та презумпцій кожного судового процесу, враховуючи особливості кожного судового процесу і провадження, незважаючи на спільні їх витoki, визначені новими редакціями ГПК України, ЦПК України та КАС України (2017 р.).

1.2. Конституційна законність як вимога, правовий режим, метод та мета здійснення державної влади

Теза, висловлена А. Р. Крусян ще у 2010 році, про те, що «в Україні на сучасному етапі її розвитку ще не створено необхідних соціально-правових

передумов конституціоналізму, не існує відповідних концепту конституціоналізму організації та механізму функціонування публічної влади (державної та публічно-самоврядної), не є ефективним механізм забезпечення та охорони конституційного правопорядку й конституційної законності» [88, с. 6], на жаль, залишається актуальною й на сьогодні. Так, «Україна нині у своєму розвитку все ще відчуває відлуння пострадянських підходів до застосування права, коли суд є продовженням волі законодавця і має цю волю закріплювати у своїх рішеннях. А. І. Рибачук справедливо наголошує, що з огляду на численні реформи протягом усього періоду незалежності нашої держави наразі все ще не завершена переорієнтація суспільної свідомості стосовно Конституції України і сприйняття права на ціннісних засадах загалом» [122, с. 41].

Це пояснюється також тим, що рівень законності в державі залежить передусім від її стану у виконавчо-розпорядчій діяльності. Коли він тут низький, то навіть якщо інші гілки державного механізму неухильно виконують юридичні приписи, є підстави говорити про кризу режиму законності. У контексті досліджуваної проблеми правозастосовна діяльність може розглядатись як державна діяльність, що здійснюється на основі і для виконання конституції, що забезпечує повсякденну реалізацію її приписів. Правозастосування в такому разі оцінює стан і динаміку суспільних відносин на основі й у межах конституції. Тобто правозастосовна діяльність за своєю суттю характеризується боротьбою за законність (конституційну законність) і правопорядок (конституційний правопорядок) [106, с. 158].

Законність – одне з фундаментальних понять юридичної науки й практики, що містить змістовні (верховенство права, правового закону, дотримання та поваги прав і свобод людини, справедливості та розумності правозастосування тощо) та формальні вимоги (законність заради букви). Поза сумнівів, єдність змістовних та формальних вимог – основа для конституційної законності, необхідної для забезпечення свободи та реалізації прав громадян, функціонування громадянського суспільства, реалізації

демократії, науково обґрунтованої побудови та раціональної діяльності органів державної влади [228, с. 21].

Як було наголошено в попередньому підрозділі дисертації, поняття «конституційна законність» є доволі новим у вітчизняній юридичній лексичі. А також зазначено, що дуже мало було здійснено спроб опанувати конституційно-правове та філософсько-правове значення цього феномену. Фрагментарний прояв конституційної законності в механізмі конституційного ладу і правопорядку досліджували С. Д. Гусарев, Б. В. Калиновський, А. Р. Крусян, Л. І. Летнянчин, О. В. Лемак, О. М. Литвинов, Л. А. Луць, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, Т. С. Подорожна, П. М. Рабінович, С. В. Різник, М. В. Савчин, А. О. Селіванов, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, Ю. В. Ткаченко, О. В. Щербанюк та інші. Тому в межах цього підрозділу дисертації спробуємо заповнити цю наукову прогалину й дослідити правову природу конституційної законності та її прояв у динаміці суспільних відносин, а також шляхи забезпечення конституційної законності через практику судів та КСУ.

Розпочнемо з того, що процес реалізації принципів правової держави в Україні та її поступовий рух у напрямі втілення цього державотворчого ідеалу робить надзвичайно актуальним дослідження тих проблем, які пов'язані із забезпеченням законності та правопорядку. Це зумовлено тим, що саме завдяки реалізації базових вимог законності відбувається формування тієї цілісної правової основи, яка постає надійним фундаментом взаємодії суспільства і держави, та їх поступового перетворення на громадянське суспільство і правову державу [174, с. 20].

Загалом термін «конституційна законність» в українському законодавстві безпосередньо не закріплений та не вживається. З огляду на це правове явище «конституційна законність» майже не досліджувалось на науковому рівні, однак необхідність його виокремлення та вивчення прямо зумовлена зростанням ролі Основного Закону України в житті суспільства і

держави, самим змістом Конституції України, наданням їй найвищої юридичної сили, а її нормам – прямої дії [205, с. 875].

О. В. Щербанюк із цього приводу підкреслює, що теоретичні міркування стосовно поняття конституційної законності, як і законності взагалі, характеризуються суперечливістю підходів до пояснення окремих аспектів поняття законності. Висвітлення законності як принципу конституційного ладу супроводжувалося тим, що окремим її рисам, сторонам надавалось пріоритетне значення без достатніх на те підстав. Головним же недоліком, продовжує О. В. Щербанюк, було те, що незважаючи на розмаїття присвячених їй досліджень, так і не було знайдено вихідного опорного пункту, який би дав змогу побудувати логічний ряд цієї категорії (конституційної законності. – П. К.) [228, с. 23]. Наявність в Україні конституції як Основного Закону суспільства і держави органічно вимагає необхідності підкорення поведінки (діяльності) всіх учасників суспільних відносин конституційним приписам, своєчасного ухвалення нових законів у розвиток Конституції України – правових як за змістом, так і за формою [228, с. 23].

Аналізуючи практичні риси конституційної законності, у межах цього підрозділу дисертації наведемо відповідну тезу (яку детально аргументуємо у наступних підрозділах): правотворча та правозастосовна практика (насамперед судова) фактично визнала режим конституційної законності. Опосередковано це визначено в положеннях процесуальних кодексів. Наприклад, у частині 6 статті 11 ГПК України [113]: «6. Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії» (виділено нами. – П. К.).

У такому разі суд після ухвалення рішення у справі звертається до «Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України» [113]. Такі самі

приписи закріплені також у частині 6 статті 10 ЦПК України, частині 6 статті 7 КАС України.

Аналіз положень цих процесуальних кодексів дає підстави вважати, що суддя під час розгляду справи звертається не лише до «букви» закону, а й з'ясовує його «дух». Тобто встановлює смисл норми закону, яка повинна відповідати Основному Закону України. Вказані норми містяться у статтях, що мають назви «Верховенство права та джерела права, що застосовуються судом» – ЦПК України та ГПК України, а також «Джерела права, які застосовуються судом» – КАС України. У наступному підрозділі дисертації ми спробуємо здійснити співвідношення й розмежування, зокрема, конституційної законності та принципу верховенства права. У межах цього вкотре підкреслимо, що незважаючи на відсутність безпосереднього нормативного закріплення конституційної законності в актах законодавства судова практика визнає й використовує цю вимогу принципу законності в широкому, комплексному розумінні.

Визначень конституційної законності існує небагато.

Конституційна законність є складним суспільно-правовим явищем, яка володіє відносно самостійними ознаками, і є властивістю, що об'єктивно притаманна суспільному ладу. Конституційна законність завжди проявляється в практичній діяльності суб'єктів конституційних правовідносин [63, с. 37].

О. В. Скрипнюк вважає, що безпосередній аналіз конституційної законності як базового елементу реалізації принципу законності неможливий без дослідження важливих із методологічної точки зору моментів. Вживаючи поняття «конституційна законність», учений підкреслює, що необхідно ретельно охарактеризувати той зміст, що вкладається в зазначене поняття в сучасних юридичних дослідженнях [63, с. 21]. Деякі автори асоціюють конституційну законність насамперед із таким її елементом, як захист та охорона конституційної законності, тобто з аналізом системи забезпечення дії конституції. У цьому разі основним предметом аналізу стають забезпечення

конституційної законності, її захист, конституційно-правова відповідальність та конституційний контроль [174, с. 21].

У свою чергу інші автори, зокрема Ю. В. Ткаченко, спираючись на праці Ю. М. Тодики, підсумовує, що Конституція України ставить в центр правової системи держави і закріплення вимоги, що всі нормативно-правові акти не повинні суперечити Основному Закону, говорить про те, що принцип верховенства права реалізується насамперед через верховенство Конституції і правового закону» [199, с. 67; 205, с. 876]. Основи конституційної законності закладені в тексті самої Конституції України, в положенні, що органи державної влади і органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні діяти тільки на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України) [205, с. 217].

Ю. В. Ткаченко розмірковує над визначенням конституційної законності й констатує, що одного визнання її багатоаспектним явищем недостатньо. В ній необхідно віднайти основне, базове, що характеризує її як цілісне соціально-правове явище, яке проявляється зовні, насамперед як принцип конституційного ладу. На підставі інших думок і авторських позицій учений доходить висновку про те, що конституційна законність є універсальним правовим принципом конституційного ладу держави, на якому ґрунтується організація та діяльність усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян [205, с. 876]. За В. Ф. Мелашенком, конституційна законність є інститутом конституційного оформлення народовладдя [96, с. 27]. Н. М. Пархоменко вказує, що конституційна законність є невід'ємною характеристикою сучасної демократичної та правової держави, її конституційного ладу [103, с. 40].

Досліджуючи сутність конституційної законності, ми пристаємо до широкого підходу в її розумінні, оскільки, окрім буквальної відповідності норми законів Конституції України та превентивного значення при підготовці й створенні нових законів (у тому числі про внесення змін до Основного

Закону України), спираючись на практику КСУ, конституційна законність загалом конституціоналізує правопорядок організації й функціонування України як правової, демократичної і соціальної держави.

Принцип верховенства Конституції України означає не лише ієрархію норм у правовій системі. Якщо його інтерпретувати по-іншому, а саме: принцип верховенства Конституції України означає підпорядкування закону положенням, принципам і цінностям Основного Закону України і, як наслідок, підпорядкування волі законодавця таким положенням, принципам і цінностям [24, с. 1], то змінюється сама констеляція найвищих органів державної влади [69, с. 45–46]. Верховенство Конституції у широкому розумінні є близьким до принципу конституційності, що розкривається в організації й функціонуванні конституційної держави, заснованої на загальній ідеї підпорядкування держави Конституції [55, с. 113; 98, с. 77]. Отже, Конституція України імпліцитно передбачає принцип конституційної законності, що прямо пов'язаний із верховенством Конституції та верховенством права.

Стосовно останнього зауважимо, що поняття «верховенство конституції» не є тотожним поняттю «верховенство права». КСУ є гарантом верховенства Конституції України, яка проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Тому варто звернути увагу на те, що слід виходити із розуміння концепцій верховенства права – матеріальної і формальної, які відіграють особливе значення у правозастосуванні. Відмінності між цими концепціями вдало пояснив Пол Крейг (Paul Craig): «<...> формальні концепції верховенства права розглядають спосіб, яким було встановлено закон; чіткість норми і часову характеристику впровадженої норми. Проте формальні концепції верховенства права не мають на меті винесення суджень щодо фактичного змісту закону. Для формальних концепцій права не має значення, добрий чи поганий закон, якщо формальних вимог щодо верховенства права було дотримано. Ті ж, хто надає перевагу матеріальним концепціям, прагнуть вийти за ці рамки. Визначаючи наявність зазначених формальних властивостей верховенства права, вони прагнуть

розвинути цю доктрину. Вважається, що певні реальні права базуються на верховенстві права або впливають з нього. Ця концепція є основою цих прав, і такі права потім використовуються, щоб розрізнити “добрі” закони, які відповідають цим правам, і “погані” закони, що їм не відповідають» [16, с. 467; 108, с. 125–126].

Конституційна законність опосередковується із матеріальною концепцією верховенства права. Проголошений у статті 8 Основного Закону України принцип верховенства права визначає, що Конституція України має найвищу юридичну силу і всі нормативно-правові акти повинні ухвалюватися на її основі і відповідати їй. У цій самій нормі встановлено, що норми Конституції України є нормами прямої дії і звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

У цьому нормативному приписі закону з найвищою юридичною силою можна простежити загальну ідею верховенства права – ідею про обмежене правління, яка теоретично, можливо, здається певною мантрою, проте її практичний зміст корелюється з філософією конституційного права. Адже саме конституції або конституційні акти (залежно від особливостей конституційної традиції) втілюють ідею про обмежене правління та гарантію прав людини, конституційно обґрунтовуючи концепт «rule of law» [94, с. 55].

Правовий режим конституційної законності простежується в інших нормах Основного Закону України, зокрема у статтях 6, 19, 68, 85, 129, 147, шляхом закріплення: принципу поділу влади, конституційних засад правопорядку, меж повноважень органів державної влади, конституційних обов’язків кожного неухильно дотримуватися Конституції України й законів України, конституційних засад здійснення правосуддя в Україні та діяльності КСУ.

Аналогічний висновок робить у своїх працях Ю. А. Ткаченко. Зокрема, розмірковуючи над механізмом забезпечення конституційної законності, учений зауважує, що головною юридичною гарантією конституційної

законності постає закріплення її як принципу на конституційному рівні. Важливість цієї гарантії полягає в тому, що таке закріплення дає змогу визначити зміст цього принципу, сформулювати головні вимоги, що його складають. У чинній Конституції України принцип конституційної законності сформульовано методом опосередкованого закріплення в декількох статтях, зокрема в статтях 6, 8, 19, 68 та ін. На підставі аналізу цих положень дослідник визначає такі основні вимоги конституційної законності, як верховенство права й Конституції України, пряма дія конституційних норм, єдність, загальнообов'язковість, доцільність і реальність конституційної законності тощо. Конституційна законність забезпечуватиметься лише в тому разі, якщо послідовно будуть реалізовуватися всі її основні вимоги, а її гарантією виступатиме досконалість законодавчих актів, у яких закріплені й розвиваються основні її вимоги [204, с. 47].

На думку Ю. В. Ткаченка [205, с. 879], вимоги конституційної законності в аспекті реалізації гуманістичного і демократичного потенціалу Конституції України спрямовані на створення належних умов для забезпечення свободи громадян, їх конституційних прав. Свобода індивіда в суспільстві означає можливість особи активно діяти на основі конституції і конституційного закону в усіх сферах суспільного життя, захист від будь-якого свавілля і беззаконня, вона забезпечується соціально-економічними, політичними, ідеологічними гарантіями. Конституційна законність, виступаючи одним із різновидів політико-правових гарантій, забезпечує свободу особи не лише в політико-правовій сфері, а й в інших сферах суспільного життя [205, с. 879].

Отже, конституційна законність постає провідним принципом конституційного ладу і відповідним правовим режимом. Дослідимо це більш детально. Для цього слід скористатися певними методологічними властивостями конституційної законності як особливої категорії конституційного права.

Викладені різноаспектні наукові погляди на правове явище «конституційна законність» створюють засади для формування її авторського визначення. Конституційна законність – це реально діючий елемент конституціоналізму, комплексне складне за змістом явище, що полягає в неухильному дотриманні конституції і її норм під час безпосередньої її дії та правореалізації всіма органами державної влади, громадськими організаціями, посадовими особами всіх рівнів та громадянами, і є невід’ємною складовою характеристики конституційного ладу як нерозривний елемент законності.

Проілюструвавши доктринальні підходи до визначення конституційної законності перед тим, як запропонувати власне визначення цієї категорії, зупинимося на її прояві в суспільних відносинах і правовому регулюванні: як вимога, правовий режим, метод, що в підсумку формують загальну мету діяльності органів державної влади. Комплексне розуміння конституційної законності дає можливість розглядати її розкриття не лише в межах конституційно-правового регулювання, а й імплікативно закріплювати й простежувати в інших сферах правових знань, зокрема, як:

а) принцип чи як задекларована в політичних та юридичних документах ідея правової поведінки й діяльності учасників конституційних правовідносин;

б) загальна вимога, звернена до органів державної влади та інших владних структур;

в) метод чи спосіб, засіб здійснення цілей і завдань державної діяльності, що впливає з реалізації загальної вимоги;

г) правовий режим як особливий прояв конституційного ладу, державного життя, що закріплює превенцію в механізмі попередження та поновлення порушень законності крізь призму верховенства права.

Звернення до вивчення параметрів конституційного ладу в аспекті його співвідношення з суспільним та державним ладом дає підстави припустити, що конституційна законність є ядром принципу законності, якщо його розглядати в широкому розумінні. У цьому контексті водночас слід

наголосити на існуванні конституційної законності, але на відсутності галузевої законності, спираючись, зокрема, на праці Ю. П. Єрмоєнка, який ще за радянського періоду визначав конституційну законність самостійним об'єктом дослідження й заперечував існування галузевої законності. Учений зауважував, що законність є єдиною, її вимоги мають однакову силу в усіх галузях права. Оскільки від дотримання Конституції України залежить загальний рівень законності, держава надає особливого значення укріпленню конституційної законності [63, с. 38].

Забезпечення конституційної законності в окремому глобальному напрямі є, власне, практичним принципом пріоритету людини та її прав. І цей процес М. В. Цвік тлумачив як перенесення уваги з держави на людину [221, с. 110]. Тому конституційна законність має універсальне всеохоплююче значення у механізмі правового регулювання. Особливої важливості вона набуває в сучасних умовах XXI століття розвитку України: у соціально-економічних, політичних та юридичних аспектах. Такі аспекти знаходять своє вираження у принципах сучасної конституції, які безпосередньо окреслено в Основному Законі України (наприклад, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю – ст. 3). Отже, характеризуючи сутність конституційної законності, слід визнати, що, крім суто формальної вимоги наявності конституції, варто зважати ще й на характер цієї конституції, а саме – на те, чи може вона бути описаною як втілення правоконституційності [174, с. 22].

Вважаємо, що конституційна законність має починатися ще під час створення конституції держави, адже принципи Конституції України є способом забезпечення конституційної законності. У цьому полягає, на нашу думку, превентивний принцип дії конституційної законності як принципу конституційного ладу. Саме на цій стадії закладаються передумови для подальшого забезпечення конституційної законності, а не лише її декларативного проголошення. Розвиток будь-якого суспільства, а особливо

правового, демократичного, вимагає наявності такого Основного Закону, який би був гнучким, прогресивним і водночас стабільним правовим актом, у якому закріплені найважливіші конституційні цінності, основні закономірності розвитку держави та її структур.

Розглядаючи конституційну законність у нерозривному зв'язку з принципом законності як її ядро і базову складову, слід вказати, що загальні обриси законності в галузевому розумінні розкриваються як різні форми реалізації норм Конституції України. Наприклад, А. І. Рибачук, розмірковуючи над усіма етапами реалізації норм Конституції України, справедливо вказує на те, що застосування норм адресоване спеціальним уповноваженим органам, якими, як правило, є суди та інші юрисдикційні органи (КСУ), тоді як інші види її реалізації – введення в дію, використання, дотримання, виконання – скеровані до широкого кола осіб – усіх учасників суспільних відносин [122, с. 61].

Важливо наголосити, що конституціоналізація законодавства може вважатися прикладним аспектом існування й забезпечення конституційної законності в праві. І перше і друге є динамічними явищами, тому під час їх дослідження важливо враховувати не лише мету та завдання, а й втілення на практиці [197, с. 14]. Будь-яка галузь права, законодавства розвивається під впливом і відповідно до Конституції України. Водночас низка законів впливає зі змісту тих чи інших конституційних положень. В одних випадках Конституція України немовби скеровує до вже чинних актів законодавства, а в інших – відсилає до законів, які мають бути ухвалені, оскільки це впливає зі змісту відповідної конституційної норми. Конституція України передбачає формулу, яка означала б відповідність усіх інших нормативних актів і дій органів держави «духу» і «змісту» конституційних положень та їх послідовної реалізації. З огляду на це важливою є проблема механізму «трансформації» конституційних положень у нормах поточного законодавства і проблема відтворення в ролі базових тих чи інших конституційних принципів, інститутів і норм [107, с. 41].

Наведене підкреслює реальну дію норм конституції, інструментально-функціональним засобом дієвості якої постає саме конституційна законність як загальне дотримання всіма суб'єктами суспільного життя дотримання насамперед норм Основного Закону України – у чому, на нашу думку, вбачається конституціоналізація законодавства як така, а учасниками правовідносин – дотримання також конкретних конституційних приписів, залежно від природи правовідношення, що виникло між ними.

Конституційна законність є універсальним правовим принципом конституційного ладу держави, на якому ґрунтується організація та діяльність усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян. Загалом цей принцип можна сформулювати як загальну вимогу, що відображає потребу (необхідність) правомірної поведінки (діяльності) всіх суб'єктів конституційно-правових відносин. Це означає, що ухвалення, реалізація та застосування норм права повинні відбутися тільки на основі Конституції та законів України. Свою конкретизацію принцип конституційної законності віднаходить у його загальнообов'язковості, гарантованості (забезпеченості), єдності та реальності, які чітко проявляються в діяльності органів державної влади [205, с. 878].

Зазначена загальнообов'язковість конституційної законності в широкому розумінні формує методи здійснення цілей і завдань державної діяльності (вони ж можуть бути способами і засобами цієї діяльності).

Явища конституційної законності, законності, конституціоналізації законодавства, конституційності і, власне, Конституції як акта найвищої юридичної сили є взаємозалежними, однак не завжди факт існування писаної Конституції породжує ці поняття й категорії та навпаки. Наявність писаної Конституції автоматично не приводить до розвитку демократизації суспільства, підвищення правової культури на ґрунті конституційних цінностей, оскільки навіть український досвід у недавньому минулому може свідчити про протилежне. Так, ілюстрацією може стати нещодавній досвід

України після ухвалення КСУ Рішення від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 [162], яким фактично було змінено конституційний лад усупереч Основному Закону України, що призвело до фактичної узурпації влади В. Януковичем.

У цьому аспекті нагадаємо, що КСУ в Рішенні від 11 липня 1997 року № 3-зп/1997 наголосив, що «Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу (преамбула Конституції України), який відповідно до статті 5 Конституції України має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами (там же). Отже, прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття» (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини) [148].

Отже, коли конституційна законність як сукупність способів і методів здійснення цілей і завдань державної діяльності не була забезпечена, практична реалізація її приписів зводиться до того, що конституція існує сама по собі, а суспільне життя – саме по собі. Такі випадки свідчать про формально-юридичне, а не сутнісне існування конституційної законності. І тоді конституційна законність не існує навіть із певними застереженнями. На перший план виходить принцип законності, при якому всі державні органи від законотворця, законодавця до правозастосувача відштовхуються суто від букви закону, не враховуючи духу останнього, зокрема в межах ідеології соціалістичної законності. Натомість зміна парадигми конституційного праворозуміння в сучасній Україні, розпочатої після незалежності нашої держави, через конституційну модернізацію формує не лише трансформацію конституційно-правового регулювання, а й зміну сутності доктринальних підходів науки конституційного права до проблеми визначення ролі Конституції України на сучасному етапі розвитку нашої держави [42, с. 21].

Тому при з'ясуванні вияву конституційної законності як методу і мети державної влади в механізмі виконання державних завдань (особливо в умовах

воєнного стану) слід спиратися на конституційне законодавство як передумову конституційної законності (йдеться про закони, ухвалення яких передбачено нормами Конституції України, а також інші нормативно-правові акти, зміст яких повинен відповідати Основному Закону України). Водночас важливе значення має якість законодавчої бази, а саме: відсутність колізійності змісту нормативно-правових актів, однозначність термінології, що вживається, висока якість та одноманітність правозастосовної діяльності. Відсутність тих чи інших законів, ухвалення яких передбачено Конституцією України, свідчить про порушення норм Основного Закону України. Це у свою чергу, підкреслює Н. М. Пархоменко, характеризує державну владу як таку, що порушує режим конституційної законності [103, с. 40].

Для того, щоб національне законодавство було більш-менш стабільним і передбачуваним (цього складно досягти в умовах турбулентності, зумовленої війною і правовим режимом воєнного стану), конституційна законність має бути практично дієвою, тобто має бути забезпечена конституціоналізація законодавства. Можна окреслити два глобальних рівня її практичного забезпечення.

Перший рівень – регуляторний, полягає в мінімізації звернень різних суб'єктів права щодо ймовірної неконституційності приписів закону (відсутності таких звернень взагалі не може бути навіть у державах із розвиненою правовою системою). Мінімізація об'єктивно свідчить про конституціоналізацію законодавства (поняття, яке нещодавно увійшло в науковий обіг і по суті є однією з форм впливу конституції на суспільні відносини найвищого рівня важливості [104, 162]), тобто володіння законами такою ознакою, як конституційна законність. Тож за загальним правилом у разі сприйняття норм законів, їх виконання, використання чи застосування різними суб'єктами права можна говорити про забезпечення конституційної законності. На другому рівні – забезпечення конституційної законності через її «визнання» уповноваженими органами в нормі закону: застосування норм законів, а не конституції судами (як правило, мотивовано долаючи клопотання

учасників судових процесів), скасовуючи рішення судів нижчого рівня тощо; визнання КСУ законів конституційними.

Конституційна законність як метод і мета здійснення державної влади полягає, окрім її гарантування, у всеохоплюючій її дії та стійкості.

Це означає неухильне дотримання конституції: в процесі реалізації безпосередньо норм Конституції; в процесі правотворчої діяльності уповноважених органів державної влади; в процесі правореалізаційної діяльності суб'єктів суспільних відносин. Н. М. Пархоменко з цього приводу підкреслює, що правотворчий та правореалізаційний процеси мають відбуватись виключно на основі Конституції України та законів України. Зокрема, під час правотворчої діяльності, особливо законотворчої, всі стадії правотворчого процесу мають відбуватися відповідно до норм Конституції України та інших відповідних законів. Постійним має бути моніторинг законодавчого масиву з метою своєчасного внесення об'єктивно необхідних змін і доповнень, усунення протиріч та систематизації нормативно-правових актів. Правореалізаційний процес, переконана вчена, є діяльністю суб'єктів суспільних відносин щодо виконання, використання, дотримання і особливо застосування норм права, який також має відбуватися відповідно до норм Конституції та законів України [103, с. 40].

Продовжуючи думку української вченої, вважаємо за доцільне додати, що характер суспільного і державного життя вимагає неухильного дотримання та виконання чинних законодавчих та інших норм, серед яких особливе місце посідає вимога дотримання та виконання саме норм Основного Закону України. Адже саме Конституція України є основним джерелом права і постає мірилом впровадження законності в життєдіяльність усіх учасників суспільних відносин. Визнання норм Конституції України в повсякденному житті, забезпечення її верховенства в системі діючого права на всій території України є практичним проявом конституційної законності.

Крім того, у цьому контексті продовжимо, що конституційна законність як метод і мета здійснення державної влади перебуває в тісному зв'язку з демократією, впливає з її прояву як принципу конституційного ладу.

Отже, конституційна законність гарантується державою, про що свідчить імперативний характер викладення відповідних норм у Конституції України, з одного боку, а з другого – може бути розглянута як організаційно-правова гарантія забезпечення державного ладу. Гарантованість конституційної законності проявляється в можливості застосування заходів державного примусу до порушників норм Конституції України. Відповідальність може наставати як за діяльність, що суперечить нормам Конституції України, так і за бездіяльність. Крім того, шляхом визначення у Конституції України повноважень органів державної влади забезпечується їх гарантованість через формалізацію та закріплення (узаконення або законність) основних напрямів їх діяльності [103, с. 40].

Викладене зумовлює розкрити наступний прояв конституційної законності, а саме – як особливий правовий режим, що пронизує всі суспільні відносини: від створення конституції до правозастосування під час поновлення будь-яких галузевих прав осіб.

На думку Ю. В. Ткаченка, режим конституційної законності передбачає забезпечення прямої дії норм Конституції України. Це означає, що будь-який суб'єкт конституційно-правових відносин може у своїй діяльності безпосередньо керуватися нормами Основного Закону України і на їх основі звертатися до відповідних установ для захисту своїх прав і свобод [205, с. 881]. І далі вчений підкреслює, що наявність чи відсутність норм законів або підзаконних актів, які розвивають приписи норм Основного Закону України, не означає, що норми Конституції України втратили безпосередньо-регулятивний характер. Конституційні норми необхідно застосовувати незалежно від того, роз'яснені й конкретизовані вони іншими нормами права чи ні [205, с. 881].

Якщо виходити з визначення конституційної законності, наведеного нами вище в попередньому підрозділі дисертації, то забезпечення конституційної законності постає однією з ключових умов реалізації принципу законності взагалі і встановлення такого правопорядку, який відповідав би вимогам законності. Так, якщо принцип законності означає відповідність підзаконних нормативно-правових актів конституції держави, чітке визначення правового статусу основних учасників правовідносин, що передбачає встановлення компетенції органів державної влади, а також однозначну фіксацію прав і свобод людини та громадянина разом з їх гарантіями, то цілком зрозумілим є те, що його реалізація є ані практично, ані теоретично неможливою в разі відсутності забезпечення конституційної законності [174, с. 21]. Тому конституційна законність постає своєрідною базою та імперативною умовою (*condictio sine qua non*), що уможливорює втілення принципу законності. Передбачувана принципом законності наявність цілісної й структурованої системи законодавства можлива лише за тієї умови, якщо в її основу закладається міцний конституційний фундамент, у якому часто містяться норми-принципи, які визначають загальне спрямування розвитку системи законодавства [174, с. 21–22].

Саме це в нашому розумінні є проявом конституційної законності як відповідного правового режиму, адже Основний Закон України у своїх нормах-принципах, нормах-приписах, нормах-заборонах та, власне, правових нормах, якими формуються окремі правила поведінки, закладає ґрунт (базу) щодо інших законів, кодексів та актів підзаконно-нормативного спрямування. Природньо, що кожен акт більш нижчого рівня по-своєму деталізує й розкриває положення Конституції України, що ззовні може виглядати як певні обмеження прав і свобод людини і громадянина. Однак, на нашу думку, у таких випадках загалом йдеться про конкретизацію норм Конституції України і ключовим є дотримання конституційного режиму – правової ідеї, принципу, закладеного в Основному Законі України. Якщо ця вимога не дотримана, а це може простежуватися на різних етапах механізму правового регулювання (від

законотворчості до судового правозастосування), принцип законності залишається формальним, однак за сутністю нормативний акт є конституційно дефектним і конституційна законність як правовий режим не забезпечується.

Однією з ознак конституційної законності як режиму є стабільність конституційного законодавства. Стабільність конституційного законодавства і практики його застосування, наголошує Ю. В. Ткаченко, має своє вираження в стійкості правового регулювання принципово важливих суспільних відносин, у відсутності коливань у практиці розгляду і вирішення уповноваженими органами юридичних справ. Стабільність розкривається як стійкість чинного законодавства, відсутність різких коливань у правотворчій політиці, незмінність, що передбачає єдність у розумінні й застосуванні правових норм [205, с. 881].

На жаль, мусимо констатувати, що для України таке становище все ще не є реальною дійсністю.

Українське конституційне законодавство, на жаль, не вирізняється стабільністю, зважаючи на ряд перманентних реформ не лише в конституційному регулюванні законодавчого рівня, а й у частих і доволі безсистемних внесеннях змін до Конституції України. Лише протягом, наприклад, 2019 року Верховна Рада України подала до КСУ дев'ять конституційних звернень щодо внесення змін до Основного Закону України [48]. Одне конституційне звернення, що було внесено Верховною Радою України VIII скликання у 2018 році, стосувалося перейменування Кіровоградської області України. Строк конституційного провадження було продовжено на місяць, тому висновок було ухвалено у лютому 2019 року [49]. Інші вісім звернень були подані Верховною Радою України IX скликання і стосувалися як різних, так і споріднених предметів конституційного регулювання. Втім кожне конституційне звернення було внесене самостійно. На нашу думку, це є особливим проявом так званого установчого спау, що об'єктивно ще більше руйнує стабільність конституційної матерії найвищого рівня – стабільність Основного Закону України.

У той же час ми не спростовуємо необхідності осучаснення Конституції України, однак внесення до неї змін має бути системним, виваженим, після широкого обговорення із громадськістю та спеціалістами на різних фахових платформах. Схожою є ситуація з проблемами актів конституційного законодавства (безвідносно до їхніх назв, а лише за напрямками): організація діяльності парламенту, щодо імпічменту Президента України, ратифікації Римського Статуту, організація діяльності органу конституційної юрисдикції тощо.

Ми приєднуємося до думки про те, що стійкість у законотворчій політиці не повинна вести до відставання правового регулювання від потреб соціального розвитку, а відтак – до консерватизму в законодавчій діяльності. З іншого боку, надто висока активність парламенту у внесенні законодавчих поправок негативно впливає на стан конституційної законності, веде до колізій у процесі реалізації законотворчої функції і застосування законів, викликає труднощі в пошуку діючих норм права і, таким чином, стимулює об'єктивні умови для неправильного розуміння і застосування законодавства [205, с. 881]. Стабільність конституційної законодавчої бази створює умови для однозначного втілення в життя її вимог усіма державними, громадськими органами, їх посадовими особами. Відсутність стабільності в правореалізаційних процесах, коливання у сфері застосування правових норм завжди негативно впливають на правопорядок [205, с. 882].

Відносини між суспільством та державою, між органами державної влади і населенням тощо, що ґрунтуються на Конституції України та законах України, в широкому розумінні слова, характеризуються як режим суспільно-політичного життя. В цьому разі конституційна законність постає як інструмент регулювання суспільних відносин із забезпечення прав і свобод особи шляхом створення суворого режиму відповідності Конституції і законам України кожної суспільно-значущої дії (бездіяльності) суб'єктів конституційно-правових відносин, особливо вищих органів державної влади і посадових осіб, на яких Основний Закон України безпосередньо покладає

обов'язок із утвердження і забезпечення прав і свобод людини та їх гарантій (ч. 2 ст. 3 Конституції України) [205, с. 879; 106, с. 39].

Конституційна законність завжди є відображенням природних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, і динаміка її забезпечення називається конституціоналізацією законодавства. Забезпечення стабільності правопорядку, його конституціоналізація, у контексті якої судова влада покликана забезпечувати баланс інтересів (тобто примушує інші гілки влади до обмеження своєї діяльності правом), і так забезпечує правопорядок [106, с. 160]. Конституціоналізація законодавства використовується разом із такими поняттями, як «конституційність» і «конституціоналізм». З огляду на важливість досліджуваних категорій права необхідно встановити їх співвідношення через визначення сутності та змісту. Поняття «конституційність» тривалий час використовується в науковому контексті – теоретичному і практичному – і означає зміни, що відбуваються останнім часом у політико-правовій сфері України та пов'язані з перманентним зверненням до вдосконалення тексту чинної Конституції України, потребують ґрунтовних досліджень у сфері теорії держави і права та конституційного права [104, 162].

Отже, на підставі викладеного необхідно наголосити на тому, що практичне значення конституційної законності проявляється через її рису – особливий правовий режим, що пронизує всі суспільні відносини: від створення конституції до правозастосування під час поновлення будь-яких галузевих прав осіб. Її забезпечення полягає у прямій дії норм Конституції України, оскільки кожний суб'єкт конституційно-правових відносин може у своїй діяльності безпосередньо керуватися нормами Основного Закону України і на їх основі звертатися до відповідних установ для захисту своїх прав і свобод (ст. ст. 8, 55 Конституції України).

Саме через конституційну законність принцип законності максимально повно втілюється в життя. А стабільність законодавства посилює ефективність

режиму конституційної законності, чого, на жаль, немає у держав перехідного періоду, до яких поки що належить Україна.

1.3. Співвідношення конституційної законності з іншими правовими категоріями (верховенство права, правопорядок, законність, законні очікування громадян тощо)

Системоутворююча роль Конституції України полягає у прямій дії конституційних норм, безпосередньому їх застосуванні судами й іншими юрисдикційними органами, чим досягається її верховенство та верховенство права. Відповідність актів законодавства Основному Закону України є дієвим способом забезпечення конституційної законності, тобто своєрідної конституціоналізації законодавства. Так, за Ю. С. Шемшученком, проблема конституціоналізації вітчизняного законодавства є відносно новою в сучасній юридичній науці. Це стосується як самого поняття, так і теоретичного визначення засад і механізмів конституціоналізації цивільного, трудового, адміністративного, екологічного та інших галузей законодавства [197, с. 5; 106, с. 87].

Водночас маємо констатувати, що на сьогодні багато держав переживають надскладний період свого розвитку як країни перехідної демократії. Так, країни перехідного періоду характеризуються різноманітністю політичних подій, а також великою кількістю постійно впроваджуваних реформ. Їх також можна визначити як країни з демократією, що розвивається. Особливо відчутно це в Україні, де часті суспільно-політичні та революційні події останнього десятиліття, а також перманентні суперечливі реформи в галузі права, зміна конституційного устрою держави не дозволили їй стати країною розвиненої економіки. Це також стало причиною суттєвої міграції населення країни. Зазначені фактори, а також загальні тенденції глобалізації призводять до того, що сучасні суспільні відносини піддаються

постійним змінам, трансформації, іноді навіть мутують [27, с. 7]. У той же час будь-які суспільні відносини в державі, яка називає себе правовою або прагне до такого, вимагають своєчасного нормативного регулювання в руслі відповідності Основному Закону України. Особливо у сфері гарантування й забезпечення фундаментальних прав людини [5, с. 1]. Отже, важливим у цьому процесі є дотримання конституційної законності, яка як багатогранна складова принципу законності забезпечує довговічність конкретного закону.

Таким чином, у цьому підрозділі ми продовжимо досліджувати правову природу конституційної законності, однак уже під іншим кутом: крізь призму співвідношення цієї категорії з іншими, ззовні та внутрішньо спорідненими: принципом верховенства права та його складовою – законними очікуваннями громадян, власне, принципом законності у вузькому розумінні, а також правопорядком. Адже, як було доведено в попередньому підрозділі дисертації, конституційна законність постає базою й елементом правопорядку в цілому, тому ми також здійснимо розмежування цих категорій.

Проблеми верховенства права, правопорядку, законності, законних очікувань, на відміну від конституційної законності, перебувають в активному полі зору таких вітчизняних учених, як: С. П. Головатий, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, Т. С. Подорожна, П. М. Рабінович, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, Ю. В. Ткаченко, С. В. Шевчук, О. В. Щербанюк та інших.

Правопорядок передбачає реалізацію норм Конституції, що при успішній практичній діяльності також є свідченням існування й забезпечення конституційної законності. Таке багатогранне правове явище, як «правопорядок», ми будемо розглядати виключно у конституційно-правовому розумінні й у контексті прояву конституційної законності та співвідношення правопорядку з нею. Тому багато загальноправових та галузевих підходів до його визначення перебувають поза межами предмета нашого дослідження.

Конституційний порядок постає ядром правопорядку і є результатом реалізації конституційної законності шляхом реалізації норм і приписів Конституції, звернених до різних учасників суспільних відносин з метою

забезпечення стабільності правопорядку та його еволюційного розвитку. Розвинемо цю тезу більш ґрунтовно.

Українська вчена Т. С. Подорожна пропонує власне визначення категорії «правопорядок» – якісний фактичний стан урегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації права і забезпечений особливим конституційно-правовим механізмом [106, с. 85]. Конституціоналізація правового порядку, на її думку, як складне інтегральне поняття охоплює множинну сукупність порядків управління на різних рівнях соціальної організації, що підпадають під конституційно-правовий вплив. Формування поняття «конституціоналізація правового порядку» та його розгляд як суспільного явища здійснюються як ідеально-конструктивна і належна схема правового регулювання й демократичного розвитку держави, що припускає в майбутньому упорядкування суспільних відносин на основі втілення положень конституції в життя суспільства і держави [106, с. 95].

На нашу думку, у практичній площині конституційний правопорядок є складовою двох видів існуючих суспільних відносин: 1) які закладені в Конституції України та 2) які розвивають положення й приписи Основного Закону України в актах законодавства і далі в підзаконних нормативно-правових актах різного рівня.

Друга складова суспільних відносин може розвивати конституціоналізацію законодавства, тобто проявляти конституційну законність як властивість кожного закону, однак вона може й істотно її гальмувати чи навіть спотворювати природу правопорядку. Так, А. О. Селіванов свого часу наголошував, що у зв'язку з відсутністю належної «прописки» конституціоналізації правопорядку в теорії права виникають перешкоди для його дослідження з позиції галузевої юридичної науки (зокрема, конституційного права) [172, с. 14]. Адже в межах дослідження окремої галузі науки вчений завжди обмежений рамками предмета галузі та галузевим інструментарієм, у результаті чого спостерігається своєрідна інерція експлуатації попередніх, не зовсім адекватних сучасності теоретичних

конструкцій, тоді як нові конституційні явища навпаки, не отримують у науці належного осмислення та відображення. Як наслідок, зростають загрози, обумовлені недостатньою науково-теоретичною проробкою конституційних перетворень, головна з яких – це деконституціоналізація, що супроводжує всі трансформаційні процеси [172, с. 14].

На жаль, висловлені ризики шанованим вітчизняним конституціоналістом у 2012 році майже повністю справдились нині. Йдеться не лише про зростання різноманітних загроз, а й їх втілення у сучасне суспільне життя. Зовнішньополітичні загрози та внутрішні конфлікти всередині держави різного рівня (починаючи з осені 2013 р.) призвели до масових перетворень як у свідомості громадян, так і в суспільстві у цілому. Водночас, як свідчить кількість законодавчих новел, а також щоденно зростаюча кількість конституційних звернень до КСУ, вказані зміни, на жаль, не були орієнтовані на конституційні принципи та перевірку чинного галузевого законодавства Основному Закону України (зокрема, питання курсу держави, відносини власності, соціальні відносини (пенсія, соціальні виплати) тощо).

Конституціоналізація є державно-правовим явищем, що виникає з волі органів державної влади. Конституціоналізація правопорядку – один із напрямів діяльності держави, спрямованих на реалізацію її завдань [106, с. 130–131]. Приписи Основного Закону України через галузеве законодавство, правосвідомість, принципи права, правореалізацію трансформуються в поведінку суб'єктів суспільних відносин, визначаючи в такий спосіб стан правопорядку і напрями суспільного розвитку [198, с. 16]. В. С. Ковальський стверджує, що стан і виконання конституційного законодавства залежить від носіїв державної влади, адже у ньому закладена система норм, відносин і цінностей, яка регулює і захищає громадян, охороняє правопорядок саме засобами державної влади [73, с. 218].

Таким чином, з огляду на розуміння конституційного порядку як певного результату реалізації конституційної законності ми розглядаємо

верховенство Конституції України у матеріальному (ідеали й цінності справедливості і гуманізму) і формальному аспектах (пряма дія звернена до всіх суб'єктів і поширює свою дію на їх всіх). Ці аспекти допоможуть розкрити підстави і порядок втілення всіма суб'єктами права її приписів, створення і корегування законодавчих актів на її засадах і на її виконання. Зокрема, з метою верховенства права, законності, справедливості, гарантованості, сумлінності, розумності й законних очікувань громадян України.

О. В. Оніщенко з цього приводу зазначає, що сутність верховенства Конституції обумовлюється не тільки її найвищою юридичною силою. Така властивість Конституції, разом з іншими, визначає її місце не лише у правовій системі, а й конституційну пріоритетність у суспільстві і державі, яка зорієнтована на повагу, визнання і дотримання положень конституції всіма учасниками суспільних відносин. Найвища юридична сила показує місце Конституції в системі нормативно-правових актів. Зазначені поняття можна ототожнювати, якщо розглядати «верховенство Конституції» у вузькому значенні і тому для позначення місця Конституції в системі нормативно-правових актів доцільно використовувати термін «найвища юридична сила». Це дозволить не звужувати поняття «верховенство», не зводити його тільки до «юридичної сили» Конституції [98, с. 10]. Однак верховенство Конституції характеризує не тільки її положення в ієрархії нормативно-правових актів. Виступаючи в ролі юридичної основи для розвитку всіх галузей права, чинна Конституція регулює і закріплює процес створення правових норм та актів, які забезпечують проведення політичних, культурних та соціально-економічних перетворень у суспільстві. Наскільки стабільним та еволюційним буде розвиток самої Конституції, настільки реформування державної і суспільної сфер життєдіяльності набуває завершеного характеру. Оновлення сучасного цивільного, кримінального, трудового законодавства має бути узгоджене з основними принципами і положеннями Конституції України [107, с. 40]. Верховенство Конституції передбачає охорону найвищих цінностей і гарантує їх реалізацію. Такий висновок можна зробити, якщо проаналізувати

преамбулу Основного Закону України та положення норм розділу I «Загальні засади» Конституції України. Наприклад, суддя КСУ у відставці М. І. Мельник в окремій думці доходить слушного висновку про те, що «преамбула є **особливою частиною** Конституції – в ній вказується суб'єкт прийняття Конституції, відображаються історичні та суспільно-політичні передумови, мотиви, цілі та завдання прийняття Конституції як акта установчої влади народу, а також найважливіші принципи і цінності, на яких ґрунтується Конституція і для забезпечення реалізації яких вона приймається. Положення преамбули є ідеологічними і засадничими. Вони прямо кореспондуються з багатьма іншими положеннями Конституції, в тому числі закріпленими в розділі I “Загальні засади”. Так, положення преамбули про прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу деталізовано у статтях 1, 6, 8, 19, про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя – у статтях 3, 8, 13, 15, 16, про вираження суверенної волі народу – у статті 5 Конституції» [101].

У цьому аспекті приєднуємося до думки Д. Е. Аблязова стосовно того, що юридичне закріплення й офіційне визнання принципу верховенства конституції передбачає встановлення специфічної моделі відносин між конституцією та поточним законодавством. Зазначена специфіка полягає в тому, що конституція тлумачиться як основний закон суспільства і держави (вчений наголошує – саме як закон, а не як декларація, угода, конвенція, договір тощо), що надає йому об'єктивну можливість впливати на всю систему законодавства й виступати гарантією її цілісності з точки зору відповідності цієї системи та її узгодженості з конституційними нормами. При цьому відмінність між конституцією та поточними (звичайними) законами полягає в тому, що будь-який закон не може претендувати на те, щоб набути статус, який властивий лише самій конституції. Тобто поняття «верховенство конституції» унеможлиблює появу поряд із конституцією будь-яких інших актів позитивного законодавства, які мали б статус, тотожний або рівний зі статусом конституції [31, с. 59]. Зі свого боку М. В. Савчин справедливо підкреслює, що

верховенство конституції має підкріплюватися певними інституційними та процедурними гарантіями. Лише у своїй сукупності вони визначають природу конституції. Інституційні та процедурні гарантії визначають певні критерії щодо якості законодавства, адміністративної та судової практики [169, с. 218].

Тобто верховенство Конституції України також є однією з основоположних складових верховенства права. Попри те, що конституція – це завжди результат певних компромісів між різними політичними і соціальними силами, що дає підстави іменувати її своєрідним суспільним договором, цей результат втілюється у відповідні юридичні конструкції й формулювання, тобто вона є документом передусім юридичним. Невипадково конституцію, як правило, називають Основним Законом держави. Як Основний Закон конституція є ядром національної правової системи, базою для її поступального розвитку [68, с. 362].

У той же час констатуємо неможливість неухильного дотримання всіх норм Конституції України усіма суб'єктами права й абсолютне відтворення її «духу» в нормах і положеннях законів, що ухвалюються на виконання навіть ідеального тексту Основного Закону України. Конституційний порядок країн стійкої демократії також характеризується неабсолютним верховенством конституції. Це пояснюється як мінливістю суспільних, так і консервативністю конституційної матерії в механізмі зміни її змісту. У цьому контексті, розмірковуючи над потребою в забезпеченні верховенства Конституції України, керуємось неприпустимістю довільного тлумачення тексту Основного Закону України уповноваженими органами, насамперед судами та КСУ, що мають залишатися в конституційних координатах права.

Отже, роблячи проміжний висновок у цьому підрозділі дисертації, підкреслимо, що конституціоналізація законодавства передбачає необхідність існування й створення відповідного державно-правового механізму. У цьому механізмі має бути забезпечена конституційна законність. Сукупність усіх цих елементів становить конституційний правопорядок у цілому. Отже, на нашу думку, правопорядок і конституційна законність співвідносяться як процес і

результат, однак не в «чистому» вигляді. Вони можуть мінятися місцями, оскільки перебувають у постійній динаміці та русі. Конституційна законність зумовлює існування не просто упорядкування суспільних відносин, а упорядкування, що відповідає Основному Закону України. У свою чергу конституційний порядок є ілюстрацією дієвості конституційної законності як провідної властивості принципу законності в широкому розумінні останнього. І в такому разі саме конституційна законність відповідає за існування закону як правового, а не формального за вимогами, однак конституційно дефектного за суттю.

Співвідношення і розмежування конституційної законності та принципу законності розпочнемо з тези про те, що доктрина містить різноманітні визначення поняття «законність». Водночас її визначення у концентрованому вигляді зводяться до того, незалежно від того, що розуміти під законністю, її сутність полягає в суворому та неухильному дотриманні та виконанні діючих норм правових актів усіма суб'єктами права.

У цьому аспекті логічно виникає запитання: чи кожен законодавчий акт, якому має слідувати суб'єкт права в механізмі правоутворення, правореалізації та правозастосування, відповідає Основному Закону держави? Тобто чи створені такі закони на засадах принципу законності, який включає таку ознаку, як конституційна законність? Адже правова держава вимагає існування інститутів, що здатні здійснювати постійний контроль та моніторинг ефективності захисту прав і свобод людини і громадянина від будь-яких порушень. У тому числі внаслідок ухвалення актів законодавства, що суперечать конституції. Також у цьому механізмі має бути забезпечено надійну систему, що виключить можливість застосування неконституційних законів.

Конституційну законність прийнято розглядати як складову законності, яка у свою чергу в межах загального режиму законності вимагає дотримання тільки базових норм [103, с. 40; 174, с. 21; 205, с. 878]. Тож принцип законності проголошується конституцією, а отже, законність є базовим поняттям щодо

конституційної законності. Однак саме конституційна законність виводить законність на конституційний рівень із звичайного галузевого розуміння принципу законності.

Правовий характер суспільного і державного життя передбачає здійснення вимог про непорушне дотримання й виконання чинних законодавчих та інших норм, серед яких особливе місце відводиться вимозі дотримання й виконання саме норм Основного Закону, адже саме конституція як основне джерело права постає мірилом введення законності в життєдіяльність усіх учасників суспільних відносин.

Саме конституційна законність трансформує принцип законності у вузькому значенні на базовий принцип створення правових законів; тих, що відповідають принципу верховенства права (про що йтиметься далі). Правові закони відповідають не лише букві закону, а й духу права, а тому їм легше коректно реалізуватися і впровадитися в життя під час регулювання суспільних відносин, уникаючи колізій та інших неузгодженостей між положеннями різних законодавчих актів.

Прикладом може слугувати, зокрема, рішення ЄСПЛ у справі «Богатова проти України» від 7 жовтня 2010 року [127], яким визнано порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, відповідно до якого кожен має право на справедливий та публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Дослідивши обставини цієї справи, ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди **не вчинили жодної спроби розглянути позов заявниці з точки зору конституційності законодавства** (виділено нами. – П. К.), яке було застосоване під час нарахування їй пенсії, попри те, що заявниця в кожній судовій інстанції наголошувала на цьому. *ЄСПЛ зауважив, що національні суди, маючи за національним законодавством, у разі наявності спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, повноваження*

ініціювати відкриття конституційного провадження, *цілком ігноруючи вказаний аргумент заявниці – без надання в рішеннях обґрунтування для його відхилення, хоча він був специфічним, доречним та важливим*, не виконали своїх зобов'язань за пунктом 1 статті 6 Конвенції [121].

Отже, конституційна законність співвідноситься із законністю як превентивна й ключова частка цілого, а їх інтеграція у результаті створює правовий закон як один із базових елементів правової системи у правовій державі. З урахуванням цього необхідно зробити висновок про те, що конституційна законність є найвищим пластом (прошарком) законності, її користь особливо простежується під час застосування законодавчих актів (це питання дослідимо в наступних розділах дисертації).

Проблема співвідношення конституційної законності та принципу верховенства права, на нашу думку, є найбільш складним питанням у цьому дослідженні. Це зумовлено, зокрема, тим, що у статті 1 Основного Закону України Українська держава визначена як правова. Водночас стаття 8 Конституції України зафіксувала принцип верховенства права та проголосила найвищу юридичну силу її норм. Доктор юридичних наук, суддя КСУ В. В. Городовенко з огляду на це наголошує, що одночасне визнання в національному органічному законі принципу правової держави й принципу верховенства права можна сміливо назвати феноменом української правової системи, у формуванні якої не останню роль відіграли як романо-германська («*Rechtsstaat*»), так і англосаксонська («*Rule of Law*») правові традиції [54, с. 106].

Наведений феномен української правової системи переконує, що конституційні координати права перебувають в органічному зв'язку і взаємообумовлені з ознакою України як правової держави. Правова держава вимагає існування інститутів, що здатні здійснювати постійний контроль та моніторинг ефективності насамперед захисту прав і свобод людини і громадянина від будь-яких порушень, у тому числі внаслідок ухвалення актів, що суперечать Конституції України. Також у цьому механізмі має бути

забезпечено функціонування надійної системи, що виключить можливість ухвалення й застосування неконституційних законів.

Про взаємозв'язок верховенства права і правової держави неодноразово наголошував і КСУ. Наприклад, КСУ в Рішенні у справі щодо стажу наукової роботи від 13 червня 2001 року № 9-рп/2001 зазначив, що «Україна є правовою державою (стаття 1 Конституції України), а в правовій державі існує сувора ієрархія нормативних актів, відповідно до якої постанови та інші рішення органів виконавчої влади мають підзаконний характер і не повинні викривляти сутність і зміст законів» (абзац перший підпункту 4.1 мотивувальної частини Рішення) [161]. Цим Рішенням орган конституційної юрисдикції наголосив на можливості уточнення приписів Основного Закону України та законів держави підзаконними нормативно-правовими актами, однак не спотворювати змісту й сутності перших.

В іншому Рішенні КСУ підкреслив, що «Україна як демократична і правова держава закріпила принцип поваги і непорушності прав та свобод людини, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави. Конституційний принцип правової держави вимагає від неї утримуватися від обмеження загально визнаних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі майнових прав (стаття 1, частина друга статті 3, статті 21, 22, 64 Конституції України)» (абзац перший підпункту 5.3 пункту 5 Рішення від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005) [156].

З цього приводу суддя КСУ В. В. Городовенко стверджує, що практика КСУ не виключає спільного застосування принципу правової держави й принципу верховенства права. Більше того, науковець вважає, що простежується певна тенденція до їхнього зближення, виходячи з розуміння КСУ змісту цих двох принципів. Водночас на сьогодні, на думку В. В. Городовенка, важливим є не абстрактне співвідношення принципів правової держави й верховенства права, а їх реалізація як практичних концепцій для захисту прав людини від свавілля держави в сучасних правових системах. У цьому сенсі ці принципи (за допомогою їх складових) можуть

бути ефективно реалізовані в національній правовій системі у зв'язку з недавнім впровадженням в Україні інституту конституційної скарги, оскільки саме громадяни, які є суб'єктами такої скарги, зацікавлені в захисті своїх конституційних прав [54, с. 108–109]. У той же час розуміння принципу правової держави передбачає необхідність дотримання таких вимог: принцип законності; утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина; заборона надмірного втручання держави в такі права і свободи; обов'язок держави впроваджувати правове регулювання, що відповідає критеріям справедливості, пропорційності, визначеності, рівності, за допомогою яких КСУ характеризує також верховенство права. Обидва принципи було використано КСУ в аспекті досягнення загальної мети – захисту основних прав і свобод людини і громадянина від свавілля держави, і, як передбачається, ефективність реалізації цих потужних інструментів повинна зрости в разі завдяки впровадженню в Україні інституту конституційної скарги [54, с. 109]. Отже, до складових принципу правової держави науковець відносить елементи, що постають також критеріями верховенства права.

Так, напрацювання вітчизняної та зарубіжної доктрини з питання дослідження верховенства права (загальнотеоретичні та конституційні аспекти) переконують у тому, що існує велика кількість поглядів на елементи/критерії/складові верховенства права. Проте вважаємо за доцільне зупинитись лише на тих із них, які ми поділяємо.

На думку М. І. Козюбри, до складових верховенства права належать: повага до прав і свобод людини; верховенство конституції; принцип поділу влади; *законність* (курсив наш. – П. К.); обмеження дискреційних повноважень; принцип рівності у правах (рівноправності) та рівності всіх перед законом; принцип юридичної визначеності; принцип захисту довіри; принцип пропорційності; незалежність суду і суддів [68, с. 361–376].

Стисло проілюструємо характеристику принципу законності та його місце у верховенстві права. Писаний закон не є панацеєю для верховенства права, вимога законності розглядалася творцями концепції верховенства права

як одна з головних її складових. Таке ставлення до законності притаманне й сучасним прихильникам концепції писаного права [196, с. 106–145; 60; 68, с. 365]. Щоправда, на відміну від позитивістської традиції, на переконання М. І. Козюбри, концепція верховенства права не зводить її до формальної законності, тобто до правління на основі закону, незалежно від його змісту. Таке розуміння законності, на думку майже всіх західних правознавців, не забезпечує достатніх обмежень влади, що є необхідною умовою верховенства права [68, с. 365].

Верховенство права передбачає, по-перше, законність, що ґрунтується на визнанні та беззастережному прийнятті людини найвищою цінністю, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб, тобто законність, яка у вітчизняній літературі дуже часто має назву «правозаконність». Це повністю відповідає практиці ЄСПЛ, який у своїх рішеннях неодноразово зосереджував увагу на тому, що вислів «згідно із законом» означає «щоб закон не суперечив принципу верховенства права» [68, с. 365].

Також вимога законності відповідно до принципу верховенства права, на думку М. І. Козюбри, поширюється насамперед на діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб, а не на всіх суб'єктів права, зокрема громадян та їх об'єднань, як зазвичай вважають у вітчизняному правознавстві. За такого розпорощення суб'єктів законності фактично нівелюється підвищена небезпека порушень закону з боку посадових осіб порівняно з його порушеннями громадянами (порушення закону останніми охоплено поняттям порушення правопорядку) [68, с. 365]. Крім того, М. І. Козюбра наголошує, що з підпорядкованості закону не виключається жоден орган державної влади, включаючи законодавця (парламент). Він зв'язаний ухваленим ним законом до тих пір, поки закон не скасований чи не змінений відповідно до законодавчої процедури, встановленої також у правовий спосіб, засади якої, як правило, визначаються конституцією [68, с. 365]. З позицій верховенства права жоден акт управління не може підміняти своїм регулюванням закон, а

будь-яка дія або повноваження державного органу повинні мати свою підставу саме в законі, тобто відповідати принципу «те, що прямо не дозволено законом заборонено». Цей принцип знайшов своє відображення, зокрема, у частині другій статті 19 Конституції України [68, с. 365].

Також Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) (далі – Венеційська Комісія) [60] у Доповіді на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 р.) сформувала ряд критеріїв верховенства права, найважливіші з яких проілюструємо нижче. Саме ці критерії становлять науковий інтерес для співвідношення категорій «верховенство права» і «конституційна законність». У цьому аспекті ми свідомо уникаємо розмежування, оскільки ці категорії є спорідненими і взаємодоповнюють одна одну, принаймні на національному рівні.

Отже, критеріями верховенства права є: А) **законність**: примат закону; дотримання законів; співвідношення міжнародних та внутрішніх правових норм; законодавчі повноваження виконавчої влади; законодавчі процедури; винятки у надзвичайних ситуаціях; обов'язок виконання закону; суб'єкти приватного права, які виконують державні завдання [46, с. 19–27]; В) **правова визначеність**: доступність законодавства; доступність рішень судів; передбачуваність законів; стабільність і послідовність законів; **правомірні (законні) очікування**; відсутність зворотної сили закону; принцип *nullum crimen sine* та *nulle poena sine lege*; *res judicata* [46, с. 28–32]; С) попередження зловживання (перевищення) повноваженнями [46, с. 33–34]; D) рівність перед законом і недискримінація: недискримінація; рівність у законодавстві; рівність перед законом [46, с. 34–37]; Е) доступ до правосуддя: незалежність і неупередженість; справедливий суд; конституційне судочинство (якщо це може бути застосовано) [46, с. 38–56]; F) проблеми на шляху забезпечення принципу верховенства права [46, с. 57–66].

Венеційська Комісія виділяє принцип законності як провідний критерій верховенства права. Конституційна законність прямо не визначається у вказаній Доповіді як елемент верховенства права, водночас у межах її змісту

конституційна законність все ж таки простежується, на нашу думку, зі змісту принципу законності як особлива ознака. Зокрема, конституційна законність існує: у приматі закону, в частині існування писаної конституції держави, створення законів у повній відповідності їй і вчасно, у належних законодавчих процедурах, у можливості застосування певних винятків під час запровадження надзвичайного стану (питання анексії та окупації частини території України, окремі обмеження прав і свобод людини у зв'язку з пандемією COVID-19 тощо).

Крім того, конституційна законність як ознака принципу законності в широкому значенні простежується під час дослідження правової визначеності положень законодавства у процесі їх прийняття, а також обов'язкове врахування законних очікувань громадян під час ухвалення законів, що мають предметом регулювання комплексну сферу суспільних відносин.

Дослідження наведеної Доповіді Венеційської Комісії, а також наукових позицій українських та зарубіжних учених дає підстави вважати, що верховенство права органічно взаємодіє з конституційною законністю як у момент створення законів, так і на стадії їх застосування. Зазначимо, що з огляду на формальне визначення законності вона є головною складовою принципу верховенства права, конституційна законність у свою чергу – ядром і базовою складовою принципу законності.

Таким чином, конституційна законність може опосередковано вважатися і важливим елементом верховенства права.

Окремо зупинимось на прояві конституційної законності під час з'ясування наявності чи відсутності законних очікувань громадян у випадках, коли держава змінює курс чи відбувається зміна парадигми розвитку окремих тривалих суспільних відносин, у зв'язку з чим комплексно змінюється законодавство держави.

У цьому напрямі Україна є найбільш сумним прикладом неврахування законних очікувань громадян у разі зміни підходів до законодавчого регулювання різних сфер суспільного життя (реформування пенсійного

законодавства, у тому числі введення оподаткування пенсій (у 2015 р., яке було визнане неконституційним у 2018 р.); реформування законодавства про державну службу (2015 р.), національну поліцію (2015 р.), прокуратуру (2014 р.), судову владу (2014 р., 2016 р.), процесуальних кодексів (2017 р.) тощо).

Законні очікування в міжнародних стандартах судочинства, у практиці ЄСПЛ та КСУ є елементом принципу правової визначеності.

Стабільність правового регулювання проявляється, зокрема, у неприпустимості внесення довільних змін до існуючої системи законодавчих норм та є відображенням підтримання довіри громадян до законів і дій держави. Збереження розумної стабільності означає обов'язок законодавця враховувати у разі зміни умов набуття права на отримання соціальних благ законні очікування, пов'язані з виконанням (повністю або частково) умов набуття такого права [57].

З приводу доктрини легітимних очікувань наведемо думку Т. І. Фулей, яка, з посиланням на С. П. Головатого, зауважує, що *legitimate expectations* (іноді цей термін ужито в однині – *legitimate expectation*) є усталеним терміном, що позначає певне цілісне поняття, а отже, за спроб його досягнути не варто повторювати помилку, яку юридична спільнота України (насамперед наукова, а згодом і КСУ) зробила з поняттям «верховенство права», не спромігшись «побачити у цьому словосполученні *нерозкладне* поняття, яке відповідало б сутності англійського *the rule of law*, а побачив[ши] усього-навсього в ньому вислів, *складений* із двох слів» [52, с. 25]. Учена, проаналізувавши тексти 29-ти рішень ЄСПЛ щодо України, у яких термін *legitimate expectations* застосовується в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції, та їх офіційні (автентичні) переклади, констатувала, зокрема, таке. У текстах цих рішень щодо України трапляється сім варіантів перекладу терміна *legitimate expectations* українською мовою, ними є: «виправдане очікування», «виправдані очікування», «законне сподівання», «законні сподівання», «легітимні очікування», «легітимні сподівання», «правомірне

очікування». Як бачимо, дві пари – «виправдане очікування»/«виправдані очікування», «законне сподівання»/«законні сподівання» вирізняються лише категорією числа іменника (однина-множина), тому загалом кількість можна звести до п'яти, які є комбінацією двох варіантів українського відповідника *expectations* («сподівання»/«очікування») та чотирьох варіантів перекладу *legitimate* («виправданий», «законний», «легітимний» і «правомірний») [220, с. 193].

Зокрема, КСУ в Рішенні від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, вказуючи на недопустимість звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод, що об'єктивно призведе до погіршення становища особи в суспільстві через їх обмеження, зробив концептуальне застереження для органів державної влади про те, що «невиконання державою своїх зобов'язань призводить до порушення принципів правової держави, ставить громадян у нерівні умови, підриває **принцип довіри особи до держави**» (виділено нами. – П. К.) (абзац п'ятий пункту 5 мотивувальної частини) [147].

Крім того, КСУ в абзаці третьому підпункту 6.2 пункту 6 мотивувальної частини Рішення від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 сформулював таку правову позицію: «...законодавець, маючи дискреційні повноваження щодо визначення умов, порядку та розміру матеріального забезпечення, повинен враховувати, що не може запроваджуватися правове регулювання, за якого особа, **реалізуючи одне конституційне право, позбавляється можливості реалізувати інше право (гарантію)**» (виділено нами. – П. К.) [145].

Визнання очікувань законними має відповідати ряду вимог, які полягають у такому: державний орган встановлює обіцянку, що полягає в дотриманні певної процедури, в повазі заінтересованої особи, яка очікувала і діяла на засадах вказаної обіцянки [17]. Такою обіцянкою можуть бути певні норми законів чи підзаконних нормативних актів, якими закріплюється регулювання певного виду відносин. Наприклад, Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ встановлює порядок вступу, перебування на службі та підстави й порядок

звільнення [116]. Підкреслимо, що вказане Положення було затверджене постановою Кабінету Міністрів України, а не на законодавчому рівні. Зауважимо й на тому, що законодавче закріплення гарантій прав працівників міліції при їх виході на пенсію не було збережене після запровадження в Україні поліції. Це призвело до подання численних позовів і конституційних скарг з боку поліцейських, які тривають і до цих пір. Їх ключовою вимогою є порушення «правил гри», які були відомі працівникам міліції, які вступили на службу до ОВС, встановлення збільшеного стажу, попередження про вивільнення у період перебування на лікарняному, в тому числі по догляду за хворою дитиною тощо. Більш детально розглянемо це питання в наступних розділах дисертації.

Доктрина законних очікувань відповідно до глобальних завдань побудови ефективного державного управління має тенденції до поширення в тих країнах, які застосовували її в обмежених випадках виключно до процесуальних можливостей захисту прав. Законні очікування підлягають захисту в таких випадках: 1) коли людина покладалась на політику або норму загального застосування, але потім політика була змінена; 2) коли певна політика чи норма існувала, але не була застосована в конкретному випадку; 3) коли людина отримала обіцянку, яку не було виконано через подальші зміни в політиці або нормі загального застосування; 4) коли людина отримала обіцянку, але правозастосовний орган змінив свій намір [22].

КСУ також сформулював юридичні позиції щодо доктрини законних очікувань.

Так, КСУ в Рішенні від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 встановив, що: «Одним із елементів конституційного принципу верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями; обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати

правомірну поведінку від протиправної” (абзац шостий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018)» [163].

В іншому Рішенні від 15 квітня 2020 року № 2-р(П)/2020 КСУ (Другий сенат) дійшов висновку, що: «Згідно з частиною п'ятою статті 94 Конституції України закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування) [132]. <...>

Оскільки можливість реалізації суддею права на вихідну допомогу в розмірах та порядку, встановлених до внесення змін оспорюваним положенням Закону № 1166, залежала від фактичної можливості судді реалізувати право на відставку, то зміни в юридичному регулюванні цього питання (зокрема, виключення статті 136 із Закону № 2453) *мали б бути зваженими, обґрунтованими та доведеними до суддів заздалегідь, тобто з дотриманням достатнього перехідного періоду* (курсив наш. – П. К.). Верховна Рада України, скасовуючи вихідну допомогу суддям, що виходять у відставку, *мала встановити достатній перехідний період (розумний часовий проміжок)* (курсив наш. – П. К.), пов'язаний з набранням чинності положенням підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону № 1166. На думку Конституційного Суду України, встановлений перехідний період, пов'язаний з набранням чинності оспорюваним положенням Закону № 1166, з 31 березня по 1 квітня 2014 року *є очевидно недостатнім, оскільки не охоплює фактичної тривалості встановленого законодавством порядку реалізації суддею права на відставку* (курсив наш. – П. К.). Внаслідок цього судді, які станом на 1 квітня 2014 року вже мали право на відставку та вихідну допомогу, але продовжували перебувати на посаді судді, стимульовані вихідною допомогою, не змогли належним чином підготуватися до нового юридичного регулювання [132].

Зважаючи на викладене, Конституційний Суд України констатує, що перехідний період між опублікуванням Закону № 1166 та набранням чинності

положенням підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону № 1166 (менше одного дня) був явно недостатнім для того, щоб суб'єкти права (судді, які на момент набрання чинності Законом № 1166 мали право на вихід у відставку, але станом на 1 квітня 2014 року ще ним не скористалися) змогли адаптуватися до законодавчих новел та скоригувати свої дії для реалізації права на відставку і, відповідно, отримати вихідну допомогу в розмірі, встановленому законодавством до внесення змін Законом № 1166. Наведене дає підстави стверджувати, що положення підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону № 1166 суперечить частині першій статті 8 Конституції України з огляду на його невідповідність *принципові верховенства права у частині, що стосується легітимних очікувань особи*» (виділено нами. – П. К.) (підпункт 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення КСУ № 2-р(II)/2020 від 15 квітня 2020 р.) [132].

Проілюстровані рішення КСУ дають підстави вважати, що законні очікування є складовою принципу верховенства права і враховуються цим судом при здійсненні аналізу законів на предмет їх відповідності Конституції України.

Саме встановлення конституційної законності під час аналізу очікувань осіб на предмет законності очікувань і правомірності підтверджує, на нашу думку, можливість визнання такого закону правовим і конституційним. Це стосується як нових законів, так і законів тривалої дії, що мають своїм предметом регулювання окремі сфери суспільних відносин (спеціальні закони). Внесення змін до спеціальних законів нині відбувається зазвичай надмірно швидко, не враховуючи вже набуті (однак не повністю реалізовані) права осіб.

Якщо такі права підлягають, крім законодавчої, ще й конституційній охороні, мають застосовуватися приписи статті 22 Основного Закону України стосовно неможливості скасування чи звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинного законодавства (ч. 3).

З цього приводу КСУ сформував ряд юридичних позицій, одна з яких закріпила конституційну охорону і захист тільки конституційних прав і свобод людини і громадянина: «Відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини, гарантії цих прав і свобод. Але, визначаючи їх, законодавець може лише розширювати, а не звужувати, зміст конституційних прав і свобод та встановлювати механізми їх здійснення.

Отже, положення частини третьої статті 22 Конституції України необхідно розуміти так, що при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів **не допускається звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини** (виділено нами. – *П. К.*), якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності» (абзаци четвертий – десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 22 травня 2019 р. № 5-р/2018) [154].

Таким чином, здійснивши аналіз співвідношення конституційної законності з іншими правовими категоріями (верховенство права, правопорядок, законність, законні очікування громадян тощо), доцільно, на нашу думку, перейти до розкриття практичного прояву конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів, а саме – судів та КСУ, про що йтиметься у наступних підрозділах дисертації.

Висновки до розділу 1

Конституційна законність була і залишається неординарною проблемою в юриспруденції. Визначенню поняття «конституційна законність» як одного з найактуальніших явищ сучасної правової дійсності України передуює генеза становлення і розвитку цього феномену, що передбачає звернення до поняття «конституціоналізм», яке визнається родовим щодо конституційної законності. Категорія «конституціоналізм» перебуває в ієрархічному

взаємозв'язку з конституційною законністю (котра поглинає поняття «законність») та категорією «конституційність», яка є ядром доктрини і практики конституціоналізму.

В історіографічному контексті констатовано, що проблеми конституційної законності були найменш дослідженими науковими проблемами конституційного права у радянський період. Лише деякі публікації безпосередньо і глави монографічних досліджень опосередковано торкалися цієї проблематики, починаючи з 60-х років ХХ століття. Українських наукових праць, присвячених саме конституційній законності за весь період незалежності держави, вкрай мало, особливо на монографічному рівні, незважаючи на те, що з моменту незалежності України та особливо після ухвалення Основного Закону України розпочалася зміна конституційної парадигми у напрямі розбудови правової держави та пріоритету забезпечення прав і свобод людини і громадянина як найвищої соціальної цінності.

Конституційна законність є неординарною і непарадигмальною проблемою, як наслідок іншої проблеми, що була окреслена, встановлена і вирішена раніше. Такою іншою проблемою в механізмі розкриття предмета нашого дослідження є проблема законності та її місця у механізмі забезпечення верховенства права. Доведено, що у процесі забезпечення верховенства права у період постійних змін законодавства та підзаконних нормативно-правових актів в Україні саме конституційна законність може постати належним правовим ланцюгом між активним у змінах законодавцем та юридичними позиціями ВС та КСУ. Конституційна законність у взаємозв'язку з іншими правовими явищами й категоріями підносить конкретний закон (як правову основу вирішення справи під час розгляду судових спорів) на рівень правового та конституційного закону.

Основною науковою проблемою, що передує з'ясуванню конституційної законності, є, безперечно, феномен «законність», що неодноразово досліджувався зарубіжними та вітчизняними правниками. Без дослідження правової категорії «законність» питання про конституційну

законність не могло бути порушене. Застосовуючи метод імплікації разом із системним та формально-логічним методами, ми доходимо висновку про фундаментальний характер впливу конституційної законності на діяльність юрисдикційних органів з огляду на всепроникнення цієї категорії в механізмі забезпечення законності в загальній парадигмі розвитку праворозуміння та правозастосування, насамперед судового.

Дослідження категорії «конституційна законність» здійснене в дисертації крізь призму утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Конституційна законність пронизує всю конституційно-правову матерію і конституційні відносини. Також сфера її впливу й дії внаслідок останніх впроваджених реформ щодо правосуддя 2016 року поширилась і на діяльність судів загальної юрисдикції. Тому методами всебічного дослідження конституційної законності стали міждисциплінарний та системний наукові методи.

Порівняльно-правовий метод використано під час встановлення поняття конституційної законності та відмежування цієї правової категорії від споріднених, а також виокремлено специфічні властивості конституційної законності в континентальній правовій системі, здійснено порівняння порядку процедури забезпечення конституційності законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів у судовому правозастосуванні. Завершення ілюстрації методології дослідження проблем конституційної законності інтегративним, міжгалузевим, міждисциплінарним та прогностичним методами наукового пізнання, які допомогли максимально об'ємно розкрити всі аспекти прояву теорії конституційної законності, ролі державних інституцій у механізмі забезпечення конституційної законності. Крім того, міждисциплінарний та інтегративний методи дослідження дали змогу виокремити різноманітність проявів конституційної законності під час судового розгляду справ різних юрисдикцій (адміністративної, господарської та цивільної) та КСУ.

Трансформації конституційного регулювання після незалежності України змінили парадигму конституційного праворозуміння. Конституційна законність, незважаючи на відсутність легальної дефініції й безпосереднього закріплення в нормах Конституції України та актах законодавства, присутня і визнана як конституцієдавцем, так і українським законодавством. Конституційна законність як вимога, правовий режим, метод та мета здійснення державної влади впливає з ряду норм Основного Закону України та положень законодавства. Крім того, правозастосовна практика також фактично визнала режим конституційної законності. Опосередковано це можна простежити у приписах процесуальних кодексів, які встановлюють повноваження судді під час розгляду справи звертатися не лише до «букви» закону, а й до його «духу» (ч. 6 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України та ч. 6 ст. 7 КАС України).

Конституційна законність має починатися ще під час створення конституції держави, адже принципи конституції є принципом забезпечення конституційної законності. У цьому полягає, на нашу думку, превентивний принцип дії конституційної законності як принципу конституційного ладу. Саме на цій стадії закладаються передумови для подальшого забезпечення конституційної законності, а не лише її декларативного проголошення. Розвиток будь-якого суспільства, а особливо правового, демократичного, вимагає існування такого Основного Закону, який був би гнучким і прогресивним та водночас стабільним правовим актом, у якому закріплені найважливіші конституційні цінності, основні закономірності розвитку держави та її структур.

Характер суспільного і державного життя вимагає неухильного дотримання та виконання чинних законодавчих та інших норм, серед яких особливе місце посідає вимога дотримання та виконання саме норм Основного Закону України. Адже саме Конституція України є основним джерелом права і постає мірилом впровадження законності у життєдіяльність усіх учасників суспільних відносин. Визнання норм Конституції України в повсякденному

житті, забезпечення її верховенства в системі чинного права на всій території України є практичним проявом конституційної законності.

Стабільність розкривається як стійкість чинного законодавства, як відсутність різких коливань у правотворчій політиці, як незмінність, що передбачає єдність у розумінні й застосуванні правових норм. Необхідно констатувати, що для України таке становище є, найімовірніше, бажаною ціллю, ніж реальною дійсністю. Українське конституційне законодавство не має стабільності, зважаючи на ряд перманентних реформ не лише в конституційному регулюванні законодавчого рівня, а й у частих і доволі безсистемних внесеннях змін до Конституції України, наприклад лише протягом 2019 року. Зокрема, вісім конституційних звернень були подані Верховною Радою України IX скликання до КСУ і стосувалися як різних, так і споріднених предметів конституційного регулювання. Утім кожне таке звернення було внесене самостійно. У цьому простежується, на наше переконання, прояв так званого установчого спау, що об'єктивно ще більше руйнує стабільність конституційної матерії найвищого рівня – стабільність Основного Закону України.

Необхідність осучаснення Конституції України зовсім не спростовується, однак внесення до неї змін має бути системним, виваженим, після широкого обговорення із громадськістю та фахівцями на різних наукових рівнях. Схожою є ситуація з проблемами актів конституційного законодавства (безвідносно до їх назв, а лише за напрямками): організація діяльності парламенту, щодо імпичменту Президента України, запровадження Римського Статуту, організація діяльності органу конституційної юрисдикції тощо.

Деконституціоналізація суспільних відносин часто супроводжує трансформаційні процеси держав перехідного періоду. Різні зовнішньополітичні загрози та внутрішні конфлікти всередині України (починаючи з осені 2013 р.) призвели до масових перетворень як у свідомості громадян, так і в суспільстві в цілому. Водночас, як свідчить кількість

законодавчих новел, а також дедалі зростаюча кількість конституційних звернень суб'єктів права до КСУ, вказані зміни, на жаль, не були орієнтовані на конституційні принципи та перевірку дійсності галузевого законодавства відповідності Основному Закону України (зокрема, питання курсу держави, відносини власності, соціальні відносини (пенсія, соціальні виплати) тощо).

У практичній площині конституційний правопорядок є складовою двох існуючих суспільних відносин: 1) які закладені в Конституції України та 2) які розвивають положення й приписи Основного Закону України в актах законодавства і далі ще нижче в підзаконних нормативно-правових актах різного рівня. Друга складова суспільних відносин може розвивати конституціоналізацію законодавства, тобто проявляти конституційну законність як властивість кожного закону, однак вона може й істотно її гальмувати чи навіть спотворювати природу правопорядку.

Верховенство Конституції України передбачає охорону найвищих цінностей і гарантує їх реалізацію. З огляду на розуміння конституційного порядку як певного результату реалізації конституційної законності верховенство Конституції України розглядається в матеріальному та формальному аспектах. Ці аспекти допоможуть розкрити підстави і порядок втілення всіма суб'єктами права її приписів, створення й корегування законодавчих актів на її засадах і на її виконання, зокрема, з метою верховенства права, законності, справедливості, гарантованості, сумлінності, розумності й законних очікувань громадян України.

Конституціоналізація законодавства передбачає потребу в існуванні й створенні відповідного державно-правового механізму. У цьому механізмі має бути забезпечена конституційна законність. Сукупність усіх цих елементів є конституційним правопорядком у цілому. Отже, на наше переконання, правопорядок і конституційна законність співвідносяться як процес і результат, однак не в «чистому» вигляді. Вони можуть мінятися місцями і перебувають у постійній динаміці та русі. Конституційна законність зумовлює існування не лише упорядкування суспільних відносин, а саме таке їх

упорядкування, що відповідає Основному Закону України. У свою чергу конституційний правопорядок є ілюстрацією дієвості конституційної законності як провідної властивості принципу законності в широкому значенні останнього. І в такому разі саме конституційна законність відповідає за існування закону як правового закону, а не формального за вимогами, однак конституційно дефектного за сутністю.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

2.1. Конституційна законність як фактор реалізації принципу верховенства права у правозастосовній діяльності судів

Після модернізації конституційного тексту внаслідок ухвалення Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» 2016 року й виведення КСУ з системи судоустрою та закріплення як однієї із засад здійснення правосуддя принципу верховенства права замість конструкту законності постало питання адаптування правозастосування до нових конституційних реалій. А отже, зазначені зміни потребують концептуального осмислення та визначення механізмів забезпечення судами системи судоустрою верховенства конституції як базового складника верховенства права [69, с. 10–11].

У цьому аспекті слід навести влучний вислів Т. Аллана: «Серцевиною аналізу верховенства права як ідеалу конституційної системи правління є чітко окреслений концепт права. З цієї точки зору людська гідність та індивідуальна автономія виступають базовими цінностями, й отже, невід’ємними передумовами будь-якого права» [33, с. 14–15].

Утім в Україні проблема верховенства права, верховенства конституції завжди була й залишається актуальною і прямо пов’язана з розбудовою в нашій державі громадянського суспільства. Цілий ряд вітчизняних дослідників наголошували на тому, що не держава утворює громадянське суспільство, а громадянське суспільство утворює державу, є базисом держави, постає ініціатором необхідних у ній змін, а також на тому, що громадянське суспільство – це соціальний фундамент держави і водночас соціальне середовище, в якому функціонує держава [58, с. 6]. У цей період необхідно

було ретельно збалансувати кроки щодо розбудови держави та становлення громадянського суспільства. Проте цього не сталося і процес державного будівництва набагато обігнав розвиток суспільства, що зумовило появу розбіжностей між модернізацією держави і модернізацією суспільства, а у подальшому привело до Помаранчевої революції та Революції Гідності [87, с. 543]. А згодом – анексія Автономної Республіки Крим, тимчасова окупація територій у Донецькій і Луганській областях, та з 24 лютого 2022 року – повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України. Всі ці обставини дедалі більше ускладнили забезпечення конституційної законності в праві та діяльності юрисдикційних органів, що потребує окремого наукового дослідження. Розкривши в попередньому розділі теоретичні аспекти правової категорії «конституційна законність», ми дійшли висновку про відсутність легальної дефініції терміна «конституційна законність» в українському законодавстві. Однак це не заважає конституційній законності фактично використовуватись і застосовуватись під час вирішення спорів судами й перегляду судових рішень судами вищих інстанцій.

У цьому підрозділі дисертації дослідимо специфіку прояву конституційної законності під час судової діяльності як основи принципу верховенства права.

Попередньо з'ясовані елементи принципу верховенства права та його співвідношення з поняттям «конституційна законність» дали можливість зробити висновок про те, що верховенство права органічно взаємодіє з конституційною законністю як у момент створення законів, так і на стадії їх застосування. Якщо розглядати формальне визначення законності як головну складову принципу верховенства права, то конституційну законність у свою чергу можна розглядати ядром і базовою складовою принципу законності. З огляду на це, на нашу думку, конституційна законність може опосередковано вважатися і ключовим елементом верховенства права.

Існування чи відсутність наведених опосередкованих взаємозв'язків простежуються саме під час судової діяльності. Якщо спір чи кримінальне

обвинувачення розглядається справедливим судом і за результатами судового розгляду рішення суду виконується (добровільно чи в примусовому порядку) без подальших ініціатив конституційних проваджень чи звернення до міжнародних судових інстанцій – можна говорити, що принцип верховенства права було забезпечено в процесі розгляду справи судом.

Звернення до частини 2 статті 124 Основного Закону України свідчить, що її чинна редакція поширює юрисдикцію судів лише на будь-який юридичний спір та кримінальне обвинувачення, передбачаючи можливість розгляду судами справ у визначених законом випадках. Нова редакція цієї конституційної норми, на наше переконання, звузила судову юрисдикцію, позбавивши суди універсальності в оперативному реагуванні на появу нових правових відносин з метою вирішення спорів про право та уникнення правових колізій, що зі свого боку послабило національну правову систему внутрішнього динамізму в забезпеченні дотримання верховенства права [112, с. 133].

Нагадаємо, що чинна редакція Конституції України закріплює верховенство права (правовладдя) не лише безпосередньо у статтях 8, 129 та 147, імпліцитно його можна простежити й у статтях 3, 6, 19 та 129¹ Основного Закону України. Ці норми передбачають різні функції, а також різний регуляторний вплив на суспільні відносини. Однак на стадіях судового захисту суспільних відносин дія статей Конституції України може перетинатися з огляду на конкретний казус, який розглядатиме суд. Наприклад, у межах конкретних спірних відносин, особливо якщо спірне питання стосується конфлікту юрисдикцій, у справі задіяні державні органи як треті особи, які заявляють самостійні вимоги чи без таких вимог, а вирішення власне правового конфлікту можливе шляхом подолання різних законодавчих колізій чи за зверненням до аналогії закону чи права [83, с. 223]. Звісно, змодельована ситуація, зауважує О. С. Копитова, «водночас може викликати як конституційні колізії, так і колізії норм законодавства на рівні, зокрема, розмежування функцій, повноважень і відповідальності державних органів та

їхніх працівників у повсякденній професійній діяльності останніх. У таких справах зазвичай існує суспільний інтерес або присутній суспільний резонанс, особливо якщо у справі існує питання цільового використання бюджетних коштів, обстоювання державних інтересів чи інтересів територіальної громади. Окреме, однак не другорядне місце належить порушеним, невизнаним чи оспорюваним основним (конституційним) правам і свободам людини і громадянина, що можуть бути захищені, поновлені чи визнані спочатку й поступово лише судами системи судоустрою. Суддя під час розгляду справи стикається з численними правовими проблемами, які він має розв'язати, керуючись внутрішнім переконанням, що ґрунтується на власній правовій свідомості, знаннях, досвіді, відсутності зовнішнього тиску, а також принципі верховенства права, що слугує одночасно основою судової справи, метою і вектором досягнення такої мети» [83, с. 223]. Цитована позиція вченої, яку ми поділяємо, свідчить про те, що вектор пошуку і прояву верховенства права у правозастосовній діяльності простежується двічі. Насамперед суддя має пам'ятати про те, що принцип верховенства права наразі постає базовим, яким має керуватися суддя під час здійснення правосуддя (ч. 1 ст. 129 Конституції України). Справедливість права у практичному аспекті пов'язана з ефективністю правосуддя, яке може вважатися таким лише в тому разі, коли поновлюється порушене право. Ефективність, окрім повноти захисту порушеного права, полягає у виконанні ухваленого судового рішення, а не в залишенні його безсилим юрисдикційним актом на папері, знецінюючи його та сутність правосуддя як такого [122, с. 53]. Відтак здійснення правосуддя на засадах верховенства права, відновлення порушеного права й виконання судового рішення є об'єктивними чинниками ефективного правосуддя. Тільки в такому разі право буде справедливим.

І по-друге, ухвалене рішення суду має бути спрямоване на панування права в суспільстві, тобто на забезпечення верховенства права в суспільстві (ст. 8 Основного Закону України), оскільки судова система з її рішеннями загалом формують ефективність дії права в Україні як правовій державі.

Такої думки, зокрема, дотримується також доктор юридичних наук, професор, суддя КСУ В. В. Городовенко, який підкреслює, що саме на цій засаді принципу верховенства права як невід'ємного елементу сучасних концепцій правової держави будуються уявлення про судову владу, призначення якої – захист прав та основоположних свобод людини [53, с. 2]. В. В. Городовенко вказує на актуальність цього принципу в умовах триваючої судово-правової реформи. Він, зокрема, доводить, що роль суду в забезпеченні верховенства права полягає передусім у захисті загальновизнаних прав і свобод людини, причому суду надані широкі повноваження щодо оцінки відповідності законів Конституції України, а підзаконних нормативних актів – законам і Конституції України. Суди здійснюють правозастосовну діяльність, під час якої відбувається інтерпретація норм права й утворення нових правових положень [53, с. 3; 82, с. 160].

Викладене спонукає розглянути практичний прояв верховенства права в матеріальному і формальному концепціях і визначити, як у цих процесах проявляється конституційна законність. Особливістю матеріальної складової є те, що вона включає вимоги до змісту закону (як правило, він має виходити з таких основоположних правових та моральних принципів, як свобода, рівність і справедливість), а особливістю формальної є те, що вона зосереджується на зовнішній формі законності [112, с. 210]. Наприклад, Б. Таманага, проаналізувавши різні визначення верховенства права, виокремлює формальні складові (правління на основі закону, формальна законність, демократія і законність) і матеріальні складові (індивідуальні права, право гідності та правосуддя, держава загального добробуту) концепції верховенства права [196, с. 106–107].

Основоположною складовою матеріальної концепції принципу верховенства права є дотримання прав людини. Адже права людини є невід'ємною складовою права, їх існування поза правом неможливе, так само як і право не може бути без прав людини, бо через каталог прав людини, перш

за все конституційних, втілюються і гарантуються ідеї рівності, свободи та справедливості [112, с. 217].

Однією з вимог матеріального аспекту верховенства є встановлення чітких правил обмеження прав людини в нормотворчій та правозастосовній практиці. У практиці органу конституційної юрисдикції щодо вказаного питання було вироблено такі основоположні ідеї. Зокрема, КСУ у Рішенні у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 зазначив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими законами України, мати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісного змісту такого права [150].

У свою чергу одним з елементів формальної концепції верховенства права є принцип правової визначеності. З цього приводу, зокрема, І. Е. Берестова, з посиланням на інших учених, зазначала, що до здійснення судово-конституційної реформи 2016 року «дискусію викликало те, що останніми роками в КСУ під час тлумачення норм Конституції та законів України (їх окремих положень) переважала позитивістська теорія, що найчастіше мало наслідком не закріплення верховенства права та визначення його складової – принципу правової визначеності, а навпаки – встановлення принципу верховенства закону. КСУ зазвичай акцентував на значних обмеженнях у тлумаченні норм, обґрунтовуючи це необхідністю залишатися в предметі тлумачення крізь призму різноманітних аспектів тлумачення (звуження) та буквального розуміння норми шляхом пріоритетного застосування граматичного тлумачення. Також фізичні/юридичні особи (суб'єкти конституційного звернення) не могли бути активними суб'єктами

реалізації конституційних норм, проте саме їм були адресовані державно-владні приписи, сформульовані у відповідному процесі. Іншими словами, у відносинах держави з людиною остання мала підпорядкований, “пасивний” статус і не могла захистити власні конституційні права лише на підставі Конституції України в суді, оскільки не була (та й не могла бути) суб’єктом конституційного права [227, с. 48]. Логічним наслідком такого підходу до визначення юридичної природи та змісту конституційних прав стала їх практична вилученість із судового процесу саме тому, що вони не мали самостійного юридичного значення, позаяк лише “припасовувалися” до відповідного конкретизуючого закону» [225; 39, с. 343].

Складовою принципу верховенства права є правова визначеність, про що зазначали у своїх рішеннях і ЄСПЛ, і КСУ. Так, ЄСПЛ у рішенні у справі «Брумареску проти Румунії» визнав одним із засадничих аспектів верховенства права «принцип правової визначеності» [83, с. 97]. Також у своїх рішеннях ЄСПЛ вказував, що для того, аби судові тлумачення відповідали вимогам Конвенції, необхідно, щоб рішення судів були розумно передбачуваними (справа «S. W. проти Великої Британії», рішення ЄСПЛ від 22 листопада 1995 р.; справа «Коккінакіс проти Греції», рішення ЄСПЛ від 25 травня 1993 р.) [64; 167, с. 6].

Викладене дає змогу зробити проміжний висновок про те, що верховенство права в судовій діяльності виявляється через прогнозованість судових рішень, ухвалених відповідно до належної процесуальної процедури та на підставі якісного правового закону, що враховує такі моральні принципи, як свобода, рівність, справедливість, визнання людини найвищою соціальною цінністю. Саме в останній складовій – якісному правовому законі – простежується конституційна законність. І, на наше переконання, про конституційну законність як взаємодію юридичної визначеності, законних очікувань громадян, справедливості й прогнозованості законів (а відтак – судових рішень у разі судових процесів) опосередковано вказував КСУ у своїх рішеннях.

Примітним у цьому є Рішення КСУ від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [160], у якому детально викладене розуміння принципу верховенства права, юридичної визначеності і законних очікувань осіб: «За юридичною позицією Конституційного Суду України верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність (абзац другий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018). Враховуючи зміст статті 8 Конституції України та практику Конституційного Суду України, верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади. Верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, зокрема, в контексті таких основоположних його складових: принцип законності, принцип поділу державної влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду. <...> Таким чином, верховенство права означає, що органи державної влади обмежені у своїх діях заздалегідь регламентованими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах, і, відповідно, суб'єкт правозастосування може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат [160]. “Одним із елементів конституційного принципу верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями; обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної” (абзац шостий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018) [160].

Юридична визначеність є ключовою у питанні розуміння верховенства права; держава зобов'язана дотримуватися та застосовувати у прогнозований і послідовний спосіб ті закони, які вона ввела в дію; юридична визначеність передбачає, що норми права повинні бути зрозумілими і точними, а також спрямованими на забезпечення постійної прогнозованості ситуацій і правових відносин; юридична визначеність означає також, що необхідно у цілому дотримуватися зобов'язань або обіцянок, які взяла на себе держава перед людьми (поняття “легітимних очікувань”) (Доповідь “Верховенство права”, схвалена Європейською Комісією “За демократію через право” (Венеціанською Комісією) на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). Принцип юридичної визначеності вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності (абзац шостий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017) [160].

У контексті статті 8 Конституції України юридична визначеність забезпечує адаптацію суб'єкта правозастосування до нормативних умов правової дійсності та його впевненість у своєму правовому становищі, а також захист від свавільного втручання з боку держави. Юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування) [160]. Таким чином, юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути до чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права. <...> В аспекті статті 8 Конституції України юридична визначеність означає

несуперечливість такого регулювання та недопустимість його зміни з порушенням засадничих принципів права. У контексті верховенства права юридична визначеність спрямована на забезпечення чіткості змісту норм права. Законні очікування – невід’ємна частина юридичної визначеності – виникають унаслідок законодавчої діяльності парламенту і полягають у тому, що якщо особа очікує досягнення певного результату, діючи відповідно до норм права, то має бути гарантований захист цих очікувань» [160].

Показовість цієї юридичної позиції КСУ полягає у тому, що правовою визначеністю по суті було вирішене політичне питання дострокового припинення повноважень Верховної Ради України.

Дослідимо конституційну законність у взаємозв’язку з юридичною визначеністю, законними очікуваннями громадян, справедливістю й передбачуваністю законів, що впливатимуть на прогнозованість судової практики й прогнозованість конкретного судового рішення. Розпочнемо з того, що, незважаючи на уніфікацію нових редакцій ГПК України, ЦПК України та КАС України (2017 р.), кожний процес все ж таки має власні індивідуальні особливості, що впливає на конкретний прояв верховенства права в конкретному судовому провадженні.

Різні процеси містять насамперед різні принципи й презумпції. Зокрема, в адміністративних справах щодо оскаржень рішень, дій чи бездіяльності суб’єкта владних повноважень встановлено презумпцію його вини. Презумпція вини в адміністративному судочинстві – це закріплені в законі припущення про те, що повідомлені позивачем, який не є суб’єктом владних повноважень, обставини адміністративної справи про рішення, дії чи бездіяльність відповідача – суб’єкта владних повноважень, відповідають дійсності, доки відповідач (суб’єкт владних повноважень) не спростує їх. Зміст презумпції правомірності виражається в тому, що вимоги суб’єкта звернення та заінтересованої особи визнаються правомірними, поки інше не буде доведено у результаті розгляду й вирішення адміністративної справи [74, с. 50]. У кримінальному судочинстві навпаки – законодавчо закріплена

конституційна презумпція невинуватості, і обвинувачений вважається невинуватим до тих пір, доки його вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

У цивільному та господарському судочинстві, окрім принципу ініціативного звернення до суду, превалюють принципи диспозитивності та змагальності, а тягар доведення покладено на кожну зі сторін процесу, тоді як в адміністративному – у справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладено на відповідача (ч. 2 ст. 77 КАС України). Крім того, в адміністративному судочинстві диспозитивність має специфічний характер, адже у справі діє, як правило, із принципом офіційності (принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі), що полягає в активній ролі суду, чим певним чином обмежує дію вказаного принципу, а також змагальності.

Вказані принципи й презумпції є особливими факторами, що впливають на рух кожного процесу загалом. З огляду на це вони по-різному підтверджують чи спростовують наявність, забезпечення чи відсутність конституційної законності як особливої властивості норми закону (що підлягає застосуванню до спірних відносин чи в порядку якої здійснюються ті чи інші процедурні дії) під час розгляду судової справи.

Проілюструємо це на конкретних прикладах судової практики судів різних інстанцій і юрисдикцій, а потім спробуємо розкрити спільні підходи до прояву конституційної законності у практичній діяльності судів.

Предметом нашого дослідження постали судові рішення (насамперед ухвали судів), в яких сторони чи інші учасники судових проваджень виявляли ініціативу у виді заявлення клопотань звернутися до ВС у разі, якщо виникали сумніви щодо конституційності/неконституційності положень окремих законів чи необхідності тлумачення певних положень Конституції України. Підкреслимо, що більшість таких ухвал існують в адміністративному

судочинстві, хоча цивільне і господарське – також містять відповідні процесуальні рішення з досліджуваного питання.

1. В адміністративній справі (№ 405/1607/18) позивач заявив до суду клопотання, в якому просив внести до КСУ подання з підстав невідповідності пп. 12 п. 1 ст. 31 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» стосовно обмеження виплат річним терміном за умови перебування в статусі безробітного більше року з незалежних від безробітного обставин, статті 46 Конституції України стосовно соціального захисту та права на забезпечення від безробіття з незалежних від них обставин у вигляді виплат допомоги, таке право є безумовним та не обмежене в часі Конституцією України. Така допомога повинна надаватись до дати фактичного працевлаштування задля підтримання громадянина та його родини матеріальних та соціальних потреб і майнового становища, яке існувало на момент соціальної допомоги [217].

У цій справі суд відмовив позивачу у задоволенні клопотання, аргументуючи тим, що «із системного аналізу вимог наведених норм вбачається, що внесення до Конституційного Суду України подання віднесено до повноважень Верховного Суду. Суд же, який розглядає справу, наділений повноваженням щодо звернення до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України. При цьому суд звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання після винесення рішення у справі та за умови, якщо суд дійде висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України. Станом на час подання позивачем даного клопотання рішення у справі за позовом ОСОБА_1 до Міськрайонного центру зайнятості про скасування наказу та зобов'язання вчинити певні дії не прийнято. <...> Суд дійшов висновку, що клопотання позивача про внесення

до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону є передчасним та не підлягає задоволенню» [217].

2. В іншій справі (№ 826/8079/16) Публічне акціонерне товариство «Київгаз» звернулось до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом, в якому просило «визнати постанову Кабінету Міністрів України від 27.04.2016 № 316 “Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 203” незаконною та нечинною з дати її прийняття» [208]. Ухвалою Окружного адміністративного суду міста Києва від 26 грудня 2018 року (з урахуванням ухвали Окружного адміністративного суду міста Києва від 24 січня 2019 року про виправлення описки) провадження в адміністративній справі закрито. Не погоджуючись із вказаною ухвалою, позивач подав апеляційну скаргу, в якій просив скасувати оскаржувану ухвалу як таку, що постановлена з порушенням норм процесуального права, та направити справу до суду першої інстанції для продовження розгляду. Апеляційний суд відмовив йому в задоволенні клопотання, зауваживши, що клопотання Публічного акціонерного товариства «Київгаз» про звернення до ВС з відповідною ухвалою для вирішення питання стосовно внесення до КСУ подання про неконституційність (невідповідність ст. 58 Конституції України) постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 203» від 27 квітня 2016 року № 316 щодо надання зворотної дії у часі є необґрунтованим та не підлягає задоволенню [208].

3. Наступна ухвала пов'язана з судовим розсудом у питанні захисту права під час застосування положень закону, окремі положення якого розглядаються в КСУ на предмет конституційності – Закон України «Про очищення влади».

Насамперед зауважимо, що майже всі судові провадження в Україні (крім двох рішень Черкаського окружного адміністративного суду та Харківського окружного адміністративного суду) у справах, що стосувалися Закону України «Про очищення влади», були зупинені у зв'язку зі зверненням

ВС України до КСУ із трьома конституційними поданнями про визнання неконституційними окремих норм згаданого закону. Станом на початок 2023 року конституційне провадження у цій справі об'єднане в одне провадження за чотирма конституційними поданнями (також було звернення від народних депутатів України), залишається на розгляді у КСУ. Після тривалої перерви в розгляді КСУ ухвалив рішення повернутися до відкритої частини і провести засідання у формі усного слухання. Отже, положення Закону України «Про очищення влади» є такими, що об'єктивно зумовлюють потребу в його перевірці на відповідність Основному Закону України, тобто у змісті цього закону не простежується наявність конституційної законності.

Так, у межах зупиненого провадження (справа № 825/3475/15-а) [218] ОСОБА_1 звернулася до суду з адміністративним позовом до Державної фіскальної служби України, Чернігівської митниці ДФС, у якому просила визнати протиправним звільнення та інші позовні вимоги, пов'язані з наслідками застосування Закону України «Про очищення влади», з клопотанням поновити провадження. Мотивами ухвали про відкриття провадження є, зокрема, те, що «відповідно до ч. 2 ст. 6 КАС України, суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ. Статтею 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Згідно із статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року № ETS № 005, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі “Жофр де ля Прадель проти Франції” від 16.12.1992 зазначено, що не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але і реальним». Під час дослідження матеріалів справи колегія суддів установила, що питання щодо конституційності окремих

положень Закону України «Про очищення влади» на цей час не вирішено [218].

Чернігівський адміністративний суд зауважив у цій справі, що «розгляд даної справи та прийняття рішення по суті в межах даного позову **можливе за відсутності рішення** Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих норм та положень Закону України “Про очищення влади”, оскільки на дату прийняття оспорюваного наказу відповідачем та його оскарження в судовому порядку Закон України “Про очищення влади” чинний, дія окремих його положень не зупинена. Відповідно до частини другої статті 152 Конституції України закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Згідно із пунктом 5 частини першої статті 361 Кодексу адміністративного судочинства України встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, є підставою для провадження за виключними обставинами» [218]. Також цей суд наголосив на найкоротшому розгляді й вирішенні адміністративної справи (п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України) та дійшов висновку, що існують підстави для поновлення провадження у справі, оскільки на сьогодні відповідно до вимог статей 3, 7, 236, 361 КАС України для вирішення справи по суті відсутня потреба очікувати вирішення КСУ питання щодо конституційності окремих положень Закону України «Про очищення влади». Враховуючи предмет і підстави позову, а також положення статті 262 КАС України, колегія суддів дійшла висновку про можливість розгляду цієї справи в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін та проведенням судового засідання [218].

Наведена ухвала становить науковий інтерес, тому що суд ухвалив рішення не лише поновити провадження у справі [218], навіть з огляду на відкрите конституційне провадження у КСУ, що триває в Україні понад

5 років, а й розглянув справу в подальшому по суті [165]. Позов особи було задоволено частково й зобов'язано відповідача поновити позивача на відповідній посаді державної служби через застосування судом частини б статті 43 Конституції України в системному зв'язку зі статтею 13 Конвенції [165]. Важливим у цьому процесі є те, що апеляційна інстанція підтримала це рішення [111], а ВС – повернув касаційну скаргу Чернігівської ДФС згідно з пунктом 4 частини 5 статті 332 КАС України (якщо у ній не викладено передбачених КАС України підстав для оскарження судового рішення в касаційному порядку) [216]. Тобто за формальними підставами касаційне оскарження рішення не відбулося і рішення набуло законної сили.

4. Натомість під час перегляду інших справ, зокрема окремих видів соціальних спорів, у яких очевидно простежується суперечність положень законів України Конституції України (колишнім державним службовцям щодо перерахунку їм пенсій, зміни підстави призначення пенсій, перерахунку пенсій військовослужбовцям та прирівняним до них осіб тощо), ВС перебуває на позиції позитивістського тлумачення положень законів та інших підзаконних нормативно-правових актів і не вбачає порушення прав і свобод осіб. Наприклад, у справах щодо перерахунку пенсій державним службовцям ВС сформував правовий висновок, що відзначається сталістю і неодноразово підтриманий ВС у його постановах. Водночас зауважимо, що це спірне питання наразі перебуває на розгляді у КСУ: конституційні скарги і конституційне подання омбудсмена щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 90, підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889–VIII, частини 7 статті 21 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493–III [75].

Конституційність цього питання розглянемо в наступних підрозділах дисертації, а в межах цього підрозділу наведемо аргументи Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (далі – КАС ВС) і

зауважимо, що в цих висновках не простежується турбота про людину як найвищу соціальну цінність держави, а отже, верховенство права за такими рішеннями не забезпечується і конституційна законність відсутня. КАС ВС наголосив, що «з 1 грудня 2015 року – початку застосування постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1013 “Про упорядкування структури заробітної плати, особливості проведення індексації та внесення змін до деяких нормативно-правових актів”, якою пункт 4 постанови Кабінету Міністрів України “Про деякі питання вдосконалення визначення розмірів заробітку для обчислення пенсії” від 31 травня 2000 року № 865 виключено, а її пункт 5 викладено в іншій редакції, та у зв’язку з набранням у подальшому чинності Законом України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII, яким по-іншому врегульовані правовідносини, пов’язані із пенсійним забезпеченням державних службовців, пенсії, призначені за статтею 37 Закону України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 року № 3723–XII, не підлягають перерахунку у зв’язку з підвищенням розміру заробітку працюючих державних службовців» (п. 23 постанови) [110].

Подібною є позиція КАС ВС і стосовно видачі довідки про пенсії державному службовцю, яка не осучаснюється з 2008 року, тобто понад 12 років. Важливим є те, що ВС розпочинає мотиви постанови у справі № 712/15392/17 із цитування приписів Конституції України, однак у підсумку робить абсолютно позитивістський висновок, певним чином не сумісний із повагою до гідності людини і її правом на гідний рівень пенсійного забезпечення, яке, як правило, є її єдиним джерелом доходу в період втрати працездатності (пенсійний вік): «Згідно зі ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також

бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Умови пенсійного забезпечення державних службовців до 01 травня 2016 року визначалися Законом України від 16 грудня 1993 року № 3723–ХІІ “Про державну службу” (далі – Закон № 3723–ХІІ). Зокрема, відповідно до статті 37 цього Закону позивачці у справі призначено пенсію. Частиною 1 ст. 37-1 Закону № 3723–ХІІ (у редакції, чинній до 01 січня 2015 року) було передбачено, що в разі підвищення розміру заробітної плати працюючим державним службовцям, а також у зв’язку із набуттям особою права на пенсійне забезпечення державного службовця за цим Законом відповідно здійснюється перерахунок раніше призначених пенсій. Перерахунок пенсії здійснюється, виходячи із сум заробітної плати, на які нараховуються страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування працюючого державного службовця відповідної посади та рангу на момент виникнення права на перерахунок пенсії [110].

Разом з цим, 01 січня 2015 року набрав чинності Закон України від 28 грудня 2014 року № 76–VIII “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України” (далі – Закон № 76–VIII), яким, зокрема, статтю 37-1 Закону № 3723–ХІІ викладено у новій редакції, згідно з якою умови та порядок перерахунку призначених пенсій державним службовцям визначаються КМУ. Таким чином, починаючи з 01 січня 2015 року, змінилося правове регулювання перерахунку пенсій колишніх державних службовців. Така підстава (умова) для перерахунку раніше призначених пенсій, як підвищення розміру заробітної плати працюючим державним службовцям, відсутня в новій редакції статті 37-1 Закону № 3723–ХІІ, а визначення умов перерахунку раніше призначених пенсій делеговано КМУ. Згідно з п. 4, 5 Постанови КМУ № 865 (у редакції,

чинній до 01 грудня 2015 року) перерахунок пенсій провадиться з місяця підвищення розміру заробітної плати працюючого державного службовця на підставі поданої заяви та довідок, виданих державними органами за останнім місцем роботи. Форма довідки про заробітну плату, що подається для призначення (перерахунку) пенсії державним службовцям, затверджується правлінням Пенсійного фонду України за погодженням з Міністерством соціальної політики. Тобто, положення п. 5 Постанови № 865 (у редакції до 01 грудня 2015 року) передбачали форму довідки про заробітну плату, як для призначення пенсії, так і для перерахунку пенсії державного службовця. Проте, постановою КМУ № 1013, яка застосовується з 01 грудня 2015 року, були внесені зміни до Постанови № 865, які застосовуються з 01 грудня 2015 року, а саме: виключено п. 4, а п. 5 викладено в новій редакції: “Форма довідки про заробітну плату, що подається для призначення пенсії державним службовцям, затверджується правлінням Пенсійного фонду України за погодженням з Міністерством соціальної політики” [110]. Отже, починаючи з 01 грудня 2015 року, державні органи за останнім місцем роботи уповноважені видавати довідку лише для призначення пенсії, а не для її перерахунку. Таким чином, на момент звернення позивачки до відповідача, видача довідок для перерахунку пенсії не передбачалася. Аналогічна правова позиція висловлена Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в постановках від 12 червня 2018 року у справі № 804/5078/16 та від 17 липня 2018 року у справі № 804/5077/16. Таким чином, на час звернення позивачки до відповідача із заявою про надання довідки про заробітну плату (складові якої відповідають заробітній платі працюючого державного службовця, який обіймає посаду подібну до тої, що обіймала позивачка) для здійснення перерахунку пенсії на підставі Закону № 3723–XII нормативного акта, який би регламентував підстави, форму, зміст, механізм та суб’єкта її видачі, не було прийнято. Відсутність цього акта зумовлена тим, що на рівні закону не передбачено (не врегульовано) можливості, умов і порядку перерахунку пенсії для непрацюючих пенсіонерів державної служби, для досягнення мети якої й

існує потреба у довідці з відомостями про заробітну плату [110]. Оскільки на час виникнення спірних правовідносин не прийнято і не діють нормативно-правові акти, що регламентують умови та порядок перерахунку призначених пенсій державним службовцям, вимоги позивачки визнати неправомірними дії відповідача з відмови видати довідку про заробітну плату та зобов'язати видати її є безпідставними і задоволенню не підлягають. Проаналізувавши наведені норми законодавства в сукупності з обставинами даної справи й наявними у ній доказами, колегія суддів дійшла висновку, що право на отримання довідки для подальшого перерахунку пенсії державних службовців у зв'язку із підвищенням заробітної плати працюючим державним службовцям на момент звернення позивачки чинним законодавством не передбачено, а тому у Корюківській ОДПІ не було правових підстав для видачі такої довідки, у зв'язку із чим відповідач, відмовляючи у її видачі, діяв на підставі, у межах наданих йому повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [110]. Вказаний правовий висновок (підхід) КАС ВС розвинено в постановках № 211/860/17-а (№ 2-а/211/87/17); № 805/3163/16-а; № 820/3288/16 тощо.

Ілюстрація підходів ВС до застосування норм Конституції України як норм прямої дії з метою забезпечення принципу верховенства права свідчить про дещо однобічний підхід, що характеризується не лише фінансовою складовою наслідків вирішення спору, а й певним чином політичною. У ВС простежується неоднозначний підхід у ставленні держави до учасників різних видів судочинства та обов'язку органів державної влади в межах адміністративного процесу досягати мети верховенства права – панування права в суспільстві та недопущення надмірної державної експансії у права людини (соціальні, податкові тощо).

Вважаємо, що ВС ухиляється від застосування норм Конституції України як норм прямої дії, незважаючи на те, що положення законів, що застосовуються судами, не відповідають ознаці «конституційна законність» у тих випадках, коли йдеться про бюджетні кошти й ухвалене рішення може

привести до істотного перерозподілу видатків (зокрема, коли мова йде про пенсійні спори і Пенсійний фонд України) чи навпаки, до тривалого невиконання судового рішення (зокрема, коли йдеться про стягнення коштів з рахунків бюджетних установ, що мають виключно захищені статті. У випадках, коли йдеться одночасно про інші зобов'язання органів публічної влади (мова йде насамперед про адміністративне судочинство), суди можуть задовольняти позови чи згодом касаційні скарги частково – виключно в межах зобов'язання державних органів учинити певні дії.

Також проілюстровані судові рішення, незважаючи на певні вади в мотивуванні щодо відмови в потребі застосування норм Конституції України як норм прямої дії, дають підстави для висновку, що суд застосовує саме законодавче положення, яке є визначальним для вирішення справи/спору, а колізійність кількох законодавчих положень залишиться актуальною навіть при застосуванні норм Конституції України. Суди застосовують закони, а не Конституцію з метою в тому числі розв'язання цієї колізії, що, на їх думку допоможе сформувати єдність судової практики й усунути розбіжності в тлумачення приписів законів, тобто відступ від потреби в застосуванні норм Конституцію переводиться судами в «горизонтальну площину» – колізійність між однопорядковими джерелами права – законодавчими актами, та спростування наявності вад ієрархії (як наголошував А. І. Рибачук [122, с. 35]). Положення закону застосовуються судом, оскільки суд не встановив наявності стандарту *prima facie* для невідповідності закону чи іншого правового акта Конституції України. Тобто суд не знайшов і не встановив певних фактів, презумпції чи підстав спростування презумпції конституційності закону [21, с. 392]. Тут важливо також підкреслити загальну слабку частину майже всіх вивчених судових рішень – надмірно лаконічна мотивувальна частина судового рішення з приводу критичного ставлення судів до аргументів сторін справи, чи з приводу висновку судів щодо недостатніх чи адекватних аргументів сторін спростування презумпції конституційності законодавчого положення. Ми зауважуємо, для уникнення подальших оскаржень судових

рішень у міжнародних судових інстанціях або положень законів у КСУ і посилення в судовому правозастосуванні дотримання презумпції конституційності закону, суди у мотивувальній частині рішення мають викласти належні й достатні аргументи того, що конкретне положення закону володіє такою властивістю, як конституційна законність (виклавши окремий критерій її поліваріантного вияву залежно від правозастосовного казусу).

2.2. Конституційна законність в удосконаленні діяльності судів у системі судоустрою України

Право (обов'язок) суддів загальної юрисдикції утримуватися від застосування у справі закону, що (на їхнє переконання) суперечить Основному Закону України, суттєво укріпило існуючу систему забезпечення конституційності в Україні, наділивши найслабших її учасників (людину і громадянина, юридичних осіб приватного права) новими можливостями, зазначення яких, за умови здійснення необхідної організаційно-правової роботи, буде належно оцінено, якщо не сьогодні, то уже в найкоротшій перспективі [124, с. 146]. Забезпечення конституційності в Україні в конкретних випадках є проявом реалізації принципу конституційної законності.

Презумпція конституційності закону прямо впливає на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою України. У державах із централізованою формою доступу до конституційного контролю (правосуддя – в деяких державах) спеціальний орган – конституційний суд – виключає із правового регулювання закони, які через свій зміст суперечать Основному Закону держави. В Україні, як ми вже неодноразово наголошували, таким органом є КСУ. В конституційній доктрині традиційною є думка про те, що всі закони вважаються конституційними до того моменту, коли КСУ визнає їх неконституційними, тобто формально вони відповідають

критерію «презумпції конституційності правового акта». Тому акти застосовуються, хоча їхні норми не завжди можуть бути адекватні цінностям суспільства в той чи інший період його розвитку.

Отже, КСУ відіграє дуже важливу роль у формуванні конституційної політики. Водночас конституційна політика не завжди збігається із законодавчою. Конституційна політика передбачає владу розподілу, а законодавча політика передбачає використання влади після розподілу [25, с. 93]. Зазвичай конституційна політика часто перетинається з процесом формулювання законодавчої політики, а саме під час розроблення конкретних законів. В ідеалі законодавча політика повинна відповідати і збігатися з конституційною, але в той же час правильна конституційна політика не обов'язково приводить до конституційних законів і розумної законодавчої політики. Саме тому КСУ завжди повинен бути прискіпливим, підтримувати конституційну й законодавчу політику в контексті визначення презумпції конституційності закону або її відсутності.

Презумпція конституційності закону є однією з важливих презумпцій істинності закону, під якою в свою чергу традиційно розуміють правильне відображення актом реальних умов, відносин, що потребують правового впливу і правильної юридичної оцінки. Презумпція істинності правового акта передбачає презумпцію конституційності, презумпцію законності та правомірності нормативно-правового акта (своєрідні синонімічні категорії), а також презумпцію законності й сумлінності діяльності учасників правовідносин [35, с. 14, 114]. Всі ці елементи перебувають в органічному зв'язку між собою й обов'язково проявляються в галузевому законодавстві.

Презумпція конституційності правового акта (насамперед закону) опосередковано впливає з положень Конституції України і проявляється в матеріально-правовому та процесуально-правовому аспектах. Специфіка конституційної матерії полягає в тому, що тільки орган конституційної юрисдикції постає провідним способом як встановлення, так і спростування презумпції конституційності закону, і закон вважається конституційним до

тих пір, поки інше не встановлене в рішенні КСУ. У цьому полягає матеріально-правова складова презумпції конституційності нормативного акта, яка відображається також у галузевому законодавстві, зокрема в цивільному й цивільному процесуальному.

Нині неможливо ігнорувати той факт, що переважну більшість конституційної доктрини сучасних демократичних країн становлять судові рішення з питань застосування конституції, які мають обов'язковий характер. Саме погляд на конституційне право з позицій судової практики дає змогу розкрити його особливі властивості, величезний гуманітарний потенціал та впевнитись у тому, що обмеження свавілля державної влади не є декларацією або абстрактною філософською конструкцією. Це – конкретна емпірична матерія як результат конституційного судочинства, що, безумовно, потребує всебічного вивчення у межах конституційного права [226, с. 8].

Таким чином, предметом цього підрозділу є розкриття різних аспектів прояву конституційної законності в діяльності судів, зокрема: 1) під час застосування норм законів, щодо яких виникає питання про їх суперечність Основному Закону України; 2) застосування норм Конституції України як норм прямої дії; 3) відновлення провадження після того, як КСУ встановив, що закон є неконституційним; 4) відновлення провадження у випадках, коли КСУ встановив, що закон є конституційним, водночас суд здійснив тлумачення в такий спосіб, що не відповідає Конституції України; 5) перспектива захисту прав і свобод людини і громадянина від неконституційних законів.

В усіх цих процесах ми ставимо завдання виокремити прояв конституційної законності, тобто факт відповідності закону Основному Закону України, та проблеми усунення процесів такої невідповідності судами самостійно у прогностичному аспекті.

Проблеми застосування норм законів, щодо яких виникає питання про їх суперечність Основному Закону України, ми частково розкрили в попередньому підрозділі дисертації, тому на цьому питанні зупинимося під

час вирішення проблем, про які йшлося вище. Розпочнемо з того, що застосування норм Конституції України як норм прямої дії стало більш поширеним явищем після реформи процесуального законодавства в 2017 році.

Так, С. В. Різник обґрунтовано наголошує на тому, що «важливими учасниками системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні є суди загальної юрисдикції, що зумовлює необхідність завчасного вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням обґрунтованого співвідношення їхніх функцій та повноважень, як і їх повноцінної реалізації [124, с. 142–143]. Загальновідомо, продовжує вчений, що право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [149]. При цьому, завдання, які нині ставить суспільство перед вітчизняною судовою владою, суттєво відрізняються від тих, що традиційно вимагалися раніше. Тепер від суду як інституційного втілення справедливості замість каральних функцій чи формального вирішення юридичних спорів очікується здійснення правосуддя на основі принципів верховенства прав та Конституції України, які діють безпосередньо та не можуть підмінятися актами законодавчої чи виконавчої влади. У цьому аспекті повноцінне і правильне застосування судами Конституції України має унікально важливе значення» [124, с. 143].

У той же час суддя Фінансової палати Верховного адміністративного суду Польщі Б. Войцеховські, розмірковуючи над правилами застосування судами норм Конституції, робить певні застереження [19, с. 111]. Правник зосереджує увагу на тому, що необхідно погодитись із тезою про те, що творче застосування права судами, навіть конституційними, часто перевищує прийнятні межі, але, з іншого боку, не можна з точністю конкретизувати, як ці межі були визначені, або вказати на критерії, що допоможуть чітко розрізнити перетворення, тлумачення та творче застосування права. Однак у польській правовій літературі загальновизнаною є теза про те, що рішення Конституційного Трибуналу Республіки Польща мають правотворчий характер [23]. Ця думка стала поширеною після того, як було постановлено,

що «концепція вичерпного переліку джерел права, прийнята в главі III Конституції Республіки Польща, не виключає, за певних умов, створення “судових правотворчих актів, створених адміністративною судовою владою”. Прихильники цієї тези вважають, що вичерпний перелік джерел права має обмежений характер, оскільки йдеться лише про джерела писаного права, які набувають форми нормативних актів. Тому автори Конституції не виключали їх доповнення іншими джерелами, такими як загальне право та судовий прецедент» [230, с. 111].

Переважає більшість вітчизняних учених зводить проблему правової охорони конституції до здійснення конституційного контролю, пояснюючи це тим, що специфіка системи правового захисту конституції полягає у тому, що її ядром є організація та діяльність конституційної юстиції, оскільки будь-яка дія чи правовий акт учасника конституційних правовідносин може стати предметом розгляду у цих органах влади [169, с. 358]. На думку О. В. Совгирі та Н. Г. Шукліної, правова охорона конституції здійснюється у двох основних формах – конституційний контроль і конституційний нагляд [176, с. 70; 108, с. 130].

Діяльність судів загальної юрисдикції в Україні у сфері конституційного контролю має непрямий характер, тому що їм надається право не застосовувати той закон, який не відповідає Конституції України до вирішення цього питання в КСУ [85, с. 87].

У цьому разі з огляду на зазначене вище варто звернути увагу на застосування судової практики. Зокрема, для правильного застосування норм Конституції України при здійсненні правосуддя Пленум ВС України [115] у своїй постанові дав судам такі роз’яснення: у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до ВС України, який відповідно до статті 150 Конституції України може порушувати перед КСУ питання про

відповідність Конституції України законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може ухвалити суд першої, касаційної чи наглядової інстанції на будь-якій стадії розгляду справи. Суд безпосередньо застосовує Конституцію України в разі: 1) якщо зі змісту норм Конституції України не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; 2) якщо закон, який був чинним до введення в дію Конституції України чи ухвалений після цього, суперечить їй; 3) якщо правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, ухвалений Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України; 4) якщо укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України [115].

Також постанова ВС України встановлювала, що якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність у додатковій регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй [115]. Ця теза є ключовою для цілей нашого дослідження, утім після конституційної реформи щодо правосуддя 2016–2017 років підхід до застосування норм Конституції України як норм прямої дії змінився, про що було обґрунтовано в попередніх підрозділах дисертації. У цьому вбачаємо окрему проблему прояву конституційної законності: як реалізація сумніву суду щодо конституційності норми закону та водночас презумпція конституційності закону.

У попередніх редакціях актів процесуального законодавства про дії суду в разі виникнення у нього сумніву щодо конституційності закону, крім КАС України, зазначено було лише у ЦПК України. Згідно з нормами цих актів під час розгляду справи у разі виникнення в суду сумніву щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ, суд звертається до ВС України для вирішення питання стосовно внесення до

КСУ подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта (ст. 9 КАС України, ст. 8 ЦПК України попередніх редакцій). ГПК України та КПК України цю тему оминали [125, с. 170–171]. На думку С. В. Різника, стаття 83 попередньої редакції Закону України «Про Конституційний Суд України» містила правило (в чинному законі воно відсутнє), що у разі виникнення в процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, що застосовується судом, провадження у справі зупиняється. Передбачалося, що за таких умов відкривається конституційне провадження у справі й КСУ розглядає її невідкладно. У поєднанні ці норми вказували на можливість (обов'язок) суду загальної юрисдикції лише зупинити провадження у справі (а не виносити рішення по суті) в разі виникнення сумніву в конституційності акта, що підлягав би застосуванню [125, с. 171].

І. Е. Берестова, досліджуючи процедурний аспект застосування норм Конституції України як норм прямої дії, підкреслює конституційний постулат про те, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України), то ухвалене рішення ризикує бути знівельованим прийнятою означеною процесуальною новелою, у зв'язку з чим сучасне нормативне регулювання правил застосування норм Конституції України як норм прямої дії у судочинстві [39, с. 118]. Суддя, звертаючись до буквального тексту частини 6 статті 10 ЦК України, «доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії». Аналіз змісту цієї норми ЦПК України, на думку вченої, свідчить про те, що в такому разі суд системи судоустрою позбавлений сумніву, а має переконання і твердження, що має наслідком висновок судді про суперечність згаданого положення закону Конституції України. Конструкція означеної норми, продовжує І. Е. Берестова, побудована в такий спосіб, що закріплює прями дії судді (не його повноваження чи обов'язок, а саме прями дії як наслідок його власного висновку стосовно оцінки положень конкретного закону) – застосувати

положення Конституції України, а не закону як неконституційного, за переконанням судді [39, с. 118]. На думку згаданої вченої, якщо суд є незалежним і керується принципом верховенства права (ст. 129 Основного Закону України), а норми Конституції України – норми прямої дії згідно зі статтею 8 Основного Закону України, то нормативне закріплення подальших прямих процесуальних дій суду зі звернення до ВС для вирішення питання стосовно внесення до КСУ подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта (абз. 2 ч. 6 ст. 10 ЦПК України), розгляд питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ, за своїм змістом є неприйнятним і таким, що підриває незалежність ухваленого рішення суду й здатне призвести до переоцінки ухваленого судом рішення по суті в позапроцесуальний (квазіпроцесуальний) спосіб, оскільки Пленум ВС не є судовим органом, який переглядає справу по суті чи переглядає її в процесуальному порядку. Також прогнозованим, підкреслює І. Е. Берестова, у недалекому майбутньому (у разі практичної популярності вказаного позапроцесуального інструменту щодо підтвердження наявності/відсутності неконституційності положень закону) є ризик ослаблення дії норм Конституції України, порушення балансу поділу влади та нівелювання обов'язковості ухваленого судового рішення до виконання (статті 6, 8, ч. 1 ст. 129¹ Конституції України) [39, с. 119].

І далі І. Е. Берестова досліджує алгоритм процесуальних дій судді всередині судової системи крізь призму вивчення судових рішень, унаслідок чого виокремлює певні критерії дій судів за групами: 1) місцевий суд не наділений правом визначати, чи є правовий акт таким, що відповідає Конституції України [180]; 2) суд, відмовляючи позивачеві у задоволенні позову, не застосував норми Конституції України як норми прямої дії, що є підставою для того, щоб не звертатися до ВС (за наявності клопотання учасника провадження чи без нього) [189; 179; 194]; 3) суд, зважаючи на викладені обставини в їх сукупності з нормами процесуального права, не вбачає правових підстав для звернення до ВС для вирішення питання стосовно

внесення подання до КСУ [183; 178; 191; 192; 188; 189; 186; 185; 182; 184]; 4) суд застосував норми Конституції України як норми прямої дії без подальшого звернення до ВС [181; 187; 195; 39, с. 355].

Натомість С. В. Різник позитивно оцінює досліджувану новелу, зазначаючи, що нині виникнення в судді лише сумніву в конституційності закону не приводить до правових наслідків, оскільки не є більше процесуальною підставою ні для зупинення провадження, як раніше, ні, тим паче, для незастосування такого закону в справі. Тобто, для того щоб не застосувати відповідний закон під час розгляду конкретної справи, суддя має однозначно визначитися та бути переконаним у своєму висновку про наявність суперечності між законом та Конституцією України. Таке нормативне регулювання, на переконання вченого, краще узгоджується з презумпцією конституційності правових актів, ніж попереднє, та забезпечує можливість ефективного застосування Конституції України з одночасною мінімізацією ризиків помилкових чи неправосудних судових рішень [125, с. 171].

У разі безсумнівного висновку суду про суперечність закону Конституції України (який відрізняється від інших випадків суперечності законів Основному Закону України) значна частина українських суддів самообмежується лише технічним і вузьким застосуванням окремих нормативно-правових актів під час розгляду судових справ, використовуючи норми Конституції України лише для недоречного прикрашання тексту судових рішень. Суддя ж, як слушно зазначає А. Барак у своєму мотивуючому твердженні, відповідає за підтримку всієї нормативної гармонії загалом. Пам'ятаючи про внутрішні зв'язки між різними законами, він повинен розглядати правову систему в цілому. Звичайно, масштаб відповідальності може спонукати нас до хибного висновку, що тільки справжній суддя-Геркулес – продукт уяви професора Р. Дворкіна – може виконати це завдання. Проте правда полягає в тому, що кожний суддя може це зробити, і кожний суддя повинен намагатися це зробити [3, с. 355]. На жаль, розуміння

представниками вітчизняного судового корпусу універсальних принципів права та їх національної адаптації в Конституції України, зокрема в статті 8, залишається щонайменше неоднозначним. Хоча, слід визнати, сучасна конституційна доктрина дає достатньо зрозумілі та придатні для використання на практиці пояснення з цього приводу. Так, М. В. Савчин лаконічно, але змістовно характеризує пряму дію Конституції України як таку її юридичну властивість, що породжує обов'язок органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб застосовувати безпосередньо положення Конституції України за наявності прогалин у праві або в разі суперечностей між конституційними нормами та нормами закону; якщо під час правозастосування неможливо зняти таку суперечність, тоді таку колізію остаточно вирішує КСУ [169, с. 372; 125, с. 169–170].

Окрему проблему забезпечення конституційної законності становить перегляд справи за виключними обставинами у разі ухвалення рішення КСУ про неконституційність/конституційність закону.

Презумпція конституційності правового акта (насамперед закону) опосередковано впливає з положень Конституції України і проявляється в матеріально-правовому і процесуально-правовому аспектах. Специфіка конституційної матерії полягає в тому, що тільки орган конституційної юрисдикції постає провідним способом як встановлення, так і спростування презумпції конституційності закону. Саме КСУ уповноважений констатувати неконституційність акта, і закон вважається конституційним до тих пір, поки інше не встановлено рішенням КСУ [4].

З огляду на це особливої форми вимагає захист прав і свобод людини і громадянина, якщо особа під час судового захисту права наголошувала на тому, що закон, застосований у її справі, є таким, що суперечить Конституції України. Водночас суди різних інстанцій його планомірно застосовували, зокрема, із вказівкою на те, що в суду відсутні сумніви щодо суперечності цього закону Конституції України до тих пір, поки КСУ не вказав про зворотне у своєму рішенні. Тобто, незважаючи на ряд аргументів сторони (зазвичай це

позивач), суди застосовували закон такий, який є, як конституційний, а КСУ визнав цей закон неконституційним. Нагадаємо аксіоматично тезу про те, що саме судові рішення, а не аргументи сторін, постає тим юридичним фактом, який впливає на права і обов'язки людини і громадянина в конкретній спірній ситуації.

За загальним правилом, встановлення неконституційності правового акта повністю чи в окремій частині породжує прогалини у правовому регулюванні, усунути які повноважні лише суб'єкти правотворчої діяльності, насамперед – Верховна Рада України. Зважаючи на відсутність юридично визначеного порядку виконання рішень органу конституційної юрисдикції, усунення таких прогалин очікувано залежить переважно від політичної волі суб'єктів правотворчості. Однак такий підхід на сьогодні залишається сумнівно ефективним, що, серед іншого, підтверджують і рішення КСУ від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010 [134] та від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016 [133]. В останньому КСУ прямо зауважив, що «...повторне запровадження правового регулювання, яке Конституційний Суд України визнав неконституційним, дає підстави стверджувати про порушення конституційних приписів, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8 Основного Закону України)» (абзац шостий пункту 4 мотивувальної частини) [135]. Невизначеність порядку виконання рішень КСУ також зумовлює низку критично важливих для правозастосування, але дотепер не вирішених питань. Крім, власне, подолання прогалин у правовому регулюванні під час здійснення правосуддя, йдеться також про конституювання юридично значущих наслідків встановленої неконституційності правового акта повністю чи в окремій частині, застосованого судом під час вирішення справи, для постановлених, разом із остаточними, судових рішень [69, с. 323–324].

Отже, визнання окремих положень або всього закону неконституційним відкриває низку правових наслідків, крім факту виключення норми із

правового регулювання. І ми знову повертаємось до запитання: як саме поновити право особи, право якої порушено і яка з першої інстанції розгляду справи обґрунтовувала суперечність положення закону Конституції України? У такому разі необхідно дослідити проблему регулярної чи виняткової можливості застосування рішення КСУ назад у часі – до моменту початку порушення такого права.

Можна звернутися до досвіду встановлення неконституційності певного закону і його правових наслідків у Німеччині. Так, нікчемність, встановлена Федеральним Конституційним судом Німеччини, означає «генеральну нечинність правової норми» від самого початку (*ex tunc*). Тому, як правило, закон є неконституційним з моменту його оприлюднення. Але цей суд наділений також повноваженням визначати нікчемність закону з її дією на майбутнє (*pro futuro*) або починаючи з моменту оголошення про його нікчемність (*ex nunc*). Як правило, це відбувається для того, аби у разі дії рішення *ex tunc* не виникло «ще гіршого неконституційного становища», або ж якщо інші особи внаслідок цього можуть бути позбавлені вартої захисту правової позиції (наприклад, у сфері соціальних послуг). За такого підходу законодавець також отримує можливість самостійно (звісно, у найближчий час!) та із дотриманням визначень у відповідному рішенні Федерального Конституційного суду Німеччини відкоригувати порушення конституції шляхом ухвалення нового закону. Тобто, якщо визнання нікчемності закону має спрямування *pro futuro* або *ex nunc*, то відповідне рішення Федерального Конституційного суду не вступатиме в конфлікт із рішеннями фахових судів, які послуговувались відповідним законом, і вже набули законної сили [230].

Незважаючи на те, що Україна переважно рецепіювала модель німецької конституційної скарги (в Україні вона є виключно нормативною), Основний Закон України чітко визначає, що «закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення»

(ч. 2 ст. 152 Конституції України) [81]. У цьому полягає матеріально-правова складова презумпції конституційності нормативного акта в Україні: *ex nunc*, як правило (якщо сам КСУ не відтермінував втрату чинності закону), та *pro futuro*. З цього приводу М. В. Савчин, досліджуючи природу рішень *ex tunc* та *inter partes*, вказує на існування іншої ситуації з юридичною силою рішень КСУ щодо розгляду конституційних скарг *inter partes*, що пов'язано із поновленням порушеного права. Йдеться про триваючі правовідносини з моменту порушення прав людини, унаслідок чого в суду виникає обов'язок поновити порушене суб'єктивне публічне право. У цій ситуації сила рішення *ex tunc* накладає на державу позитивний обов'язок поновити суб'єктивне публічне право з моменту його порушення з виплатою справедливої компенсації. Якщо говорити щось інше у цьому разі, то це буде запереченням сутнісного змісту права – ідея конституційної скарги як засобу захисту порушених конституційних прав втрачає свій сенс. Однак основною перепорою тут є формулювання статті 152.2 Конституції України [230].

Отже, презумпція конституційності закону, дія рішень КСУ *ex nunc* та *pro futuro* за частиною 2 статті 152 Конституції України є свідченням того, що особи, право яких було порушене через застосування в остаточному судовому рішенні закону, що в подальшому був визнаний неконституційним, не можуть сподіватись на справедливу сатисфакцію через застосування до них рішення КСУ, адже порушення їхнього права виникло до ухвалення рішення КСУ. Питання забезпечення при цьому конституційної законності в судових рішеннях під час перегляду справи за виключними обставинами залишається відкритим.

Дискусія щодо проваджень за виключними обставинами після визнання закону КСУ неконституційним у діяльності ВС залишається активною саме в частині захисту прав позивача (якому було відмовлено в задоволенні позову, а відтак виконавчий лист за рішенням не видавався).

Так, закріплені Конституцією України темпоральні принципи дії рішень органу конституційної юрисдикції незмінно тлумачаться судами як обставина,

яка *a priori* виключає можливість змістовного перегляду судових рішень через встановлену КСУ неконституційність правового акта або його окремого положення, застосованого судом під час вирішення справи. Типовою в цьому аспекті є позиція, висловлена ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі про перегляд за виключними обставинами, за якою «...Рішення Конституційного Суду України <...> на спірні правовідносини не може вплинути, оскільки правовідносини у даній справі виникли до прийняття такого рішення» [213]. Очевидно, що за такого розуміння темпоральної дії рішень КСУ, яке, до речі, корелює із розумінням зворотної дії кримінального закону в часі самим КСУ [136], застосування встановленої неконституційності правового акта повністю чи в окремій частині як підстави для змістовного перегляду остаточного судового рішення за виключними обставинами є абсолютно нездійсненним. Адже і відповідні правовідносини, і саме рішення, навіть якщо воно не виконане на момент звернення із заявою про перегляд, завжди передуватимуть у часі певному рішенню КСУ. Наведене розуміння темпоральної дії рішень КСУ виключає їхнє застосування щодо правовідносин, які існували на момент втрати чинності правовим актом або його положеннями та продовжують тривати після цього. Але це не відповідає нормативно закріпленому застереженню «якщо рішення суду ще не виконане», яке, переконані, являє змістовно-темпоральний критерій розрізнення правовідносин, які тривають, і тих, які припинилися [69, с. 334–335].

Зокрема, з цього приводу ВС сформував правову позицію: «...аналіз норм розділу XII Конституції України (“Конституційний Суд України”) та Закону України від 13 липня 2017 року № 2136–VIII “Про Конституційний Суд України” дає підстави дійти висновку про те, що рішення КСУ має пряму (перспективну) дію в часі і застосовується щодо тих правовідносин, які тривають або виникли після його ухвалення. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення рішення КСУ, однак продовжують існувати після його ухвалення, то на них поширюється дія такого рішення КСУ. Тобто рішення

КСУ поширюється на правовідносини, які виникли після його ухвалення, а також на правовідносини, які виникли до його ухвалення, але продовжують існувати (тривають) після цього. Водночас чинним законодавством визначено, що КСУ може безпосередньо у тексті свого рішення встановити порядок і строки виконання ухваленого рішення. Встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, має значення, перш за все, як рішення загального характеру, яким визначається правова позиція для вирішення наступних справ, а не як підстава для перегляду справи із ретроспективним застосуванням нової правової позиції і зміни таким чином стану правової визначеності, вже встановленої остаточним судовим рішенням (п. 9.9 постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 жовтня 2019 року у справі № 922/1391/18)» [109].

Формуючи наведений висновок, ВС дотримується частини 2 статті 152 Основного Закону України, однак оминає питання забезпечення конституційної гарантії судового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8), закріпленій у провідній конституційній нормі про дію верховенства права, яка належить до загальних засад. Адже особи, які обґрунтовували порушення свого права застосуванням до них конституційно-дефектного за змістом закону і що було встановлено в подальшому КСУ, залишаються без будь-якого захисту свого права. Також загалом нівелюється значення конституційної скарги як нового правового інструменту захисту конституційного права особи.

З цього приводу слід підкреслити, що застереження «якщо рішення суду ще не виконане» у п. 1 ч. 4 ст. 361 КАС України, п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України успадковане з попереднього українського законодавчого процесуального регулювання, коли вперше була закріплена вказана умова і неконституційність закону, встановлена КСУ, вважалася нововиявленими обставинами: пункт 5 частини 2 статті 245 КАС України,

пункт 5 частини 2 статті 112 ГПК України, пункт 4 частини 2 статті 361 ЦПК України, пункт 4 частини 2 статті 459 КПК України (процесуальні кодекси в редакції до 2017 р.) [40, с. 140].

Оскільки питання прийнятності заяви за виключними обставинами, коли рішення і не підлягало виконанню пов'язане із законодавчим регулюванням, воно обов'язково виникає у процесі судового правотлумачення ще на стадії відкриття провадження за виключними підставами і наразі належить до функцій судів, а не КСУ, а саме ВС. ВС неодноразово звертався до дослідження розуміння цієї проблеми, насамперед у порядку адміністративного судочинства. Зокрема, КАС ВС визначив як виключну правову проблему питання прийняття до розгляду заяви за виключними підставами у справі щодо рішення, яке не підлягало виконанню [209; 210]; ця заява в подальшому не підтвердилася Великою Палатою ВС і була повернута на розгляд об'єднаній палаті КАС ВС [211]. Врешті-решт, об'єднана палата КАС ВС сформувала правовий висновок, яким по суті закріпила дискримінацію особи–сторони спору і за ознакою відсутності факту примусового виконання рішення.

Колегія суддів зазначила, що положення пункту 1 частини 5 статті 361 КАС України містять імперативний припис, що встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, може бути підставою для перегляду рішення за виключними обставинами тільки за умови, якщо таке рішення суду ще не виконане [41].

Видається, що ВС фактично позбавив особу права на перегляд судового рішення за виключними підставами та, як наслідок, позбавив її права на остаточний судовий розгляд на національному рівні за ознакою сторони судового спору. Застереження у пункті 1 частини 4 статті 361 КАС України (так само, як і в інших процесуальних кодексах) про те, що перегляду за виключними обставинами підлягає рішення, яке «ще не виконане», стосується не рішень про відмову в позові, а рішень, що підлягали виконанню і давали

підстави для видачі виконавчого листа, відкриття виконавчого провадження, але виконання рішення з тих чи інших причин не відбулось. Інше тлумачення словосполучення «якщо рішення ще не виконане» звужує зміст пункту 1 частини 4 статті 361 КАС України (та схожі положення будь-якого іншого процесуального кодексу) та, як наслідок, – зміст конституційного права особи на перегляд судового рішення через неконституційність закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, ухваленому у справі цієї особи, коли їй було відмовлено в задоволенні позову. Такий правовий висновок ВС, на переконання І. Е. Берестової та Я. М. Романюка, порушує конституційну zásadu судочинства – рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (п. 1 ч. 2 ст. 129 Конституції України) [40, с. 143].

Відмова в перегляді судового рішення за виключними обставинами на підставі того, що постанова ВС у справі не підлягала виконанню у зв'язку з відмовою особі в позові, продовжують згадані дослідники, ставить цю особу у відмінне (дискримінаційне) становище порівняно із відповідачем (у разі, якщо б він програв справу, але рішення не було виконане), що порушує одну з основних конституційних zásad судочинства, що визначена у пункті 2 частини 2 статті 129 Конституції України), суперечитиме статті 55 Основного Закону України, яка закріплює конституційне право кожного на судовий захист, а також загальне конституційне право рівності усіх перед законом (ч. 1 ст. 24 Конституції України). Крім того, відмова в перегляді прямо порушує обов'язковість виконання рішення КСУ: «Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені» (ст. 151² Конституції України). Саме у зв'язку з відмовою в позові особи, як правило, реалізують своє конституційне право на судовий захист на національному рівні в повному обсязі через звернення до КСУ (ч. 4 ст. 55, ст. 151 Конституції України) [40, с. 143–144].

І якщо КСУ доходить висновку, що закон є неконституційним, він закріплює це у резолютивній частині свого рішення й цим сприяє захисту права заявників на національному рівні. Практична реалізація такого

конституційного права на судовий захист на національному рівні полягає в єдино можливих діях скаржника із конституційною скаргою (колишнього позивача) – у його подальшому зверненні до ВС із заявою за виключними обставинами у визначений КАС України строк. Звернення із такою заявою є сумлінним виконанням своїх прав і обов'язків учасника судового процесу й активною реалізацією власного права на справедливий суд, гарантованого Конвенцією. Це впливає з того, що рішення в таких справах і не підлягало виконанню після його перегляду касаційним судом, а тому суперечності з конституційною нормою щодо обов'язковості судового рішення до виконання, передбаченого частиною 1 статті 129¹ Основного Закону України, не виникає. Також дії цих осіб не створюють засад для порушення конституційного правопорядку, наприклад, зупинення рішення суду під час його виконання тощо. Інше тлумачення пункту 1 частини 4 статті 361 КАС України (так само як і аналогічні приписи в інших процесуальних кодексах) порушує конституційне право особи на судовий захист, яке залишається ілюзорним, незважаючи на обов'язковість рішення КСУ, і суперечить статтям 6, 13 Конвенції [40, с. 146–147].

Приєднуючись до цитованої позиції українських учених, додамо, що в конституційній доктрині панівним є підхід щодо існування презумпції конституційності закону. Такої позиції дотримується більшість учених-конституціоналістів та переважно судді КСУ. Аргументами цієї групи вчених є дотримання принципу правової визначеності й пересторога в застосуванні ретроактивної (зворотної) сили рішень КСУ – це призведе до загальної непевності у чинних нормах законодавства [69, с. 296] та формування загального сумніву в конституціоналізації правопорядку.

Теоретично погоджуючись із відправним значенням стабільності правопорядку, ми не можемо повною мірою підтримати цю позицію, оскільки в той же час втрачається цінність людини як найвищої соціальної цінності. Це пояснюється тим, що сучасне українське законодавство максимально не вирізняється ясністю, чіткістю й передбачуваністю, а законотворчість відчуває

істотну турбулентність у зв'язку з надмірним турборежимом з 2019 по 2022 роки та нинішніми реаліями ухвалення законів під час правового режиму воєнного стану: інтереси національної безпеки мають бути захищені безперечно, оскільки наразі йдеться про виборювання власної незалежності України як самостійної, незалежної і демократичної держави. Природньо, що приватний інтерес, його забезпечення й захист за таких обставин набуває певних рис вторинності чи другорядності за значущістю, що об'єктивно суперечить статті 3 Конституції України. Однак, на наше переконання, таке становище є цілком прийнятним протягом певного періоду з огляду на потребу в захисті загального блага – збереження України як держави, але в найкоротший термін після перемоги конституціоналізація законодавства, під кутом відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, утвердження й забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України), має бути відтворена. Це важливо також тому, що чинний наразі порядок перегляду справ за виключними обставинами не передбачає відновлення конституційності законності в застосовному положенні закону, зважаючи на сталий підхід ВС стосовно того, що спірні правовідносини виникли до ухвалення КСУ відповідного рішення.

Також у цьому контексті слід виокремити напрям не поновлення, а порядок компенсації за порушене конституційне право особи, який ми вбачаємо у розробленні й ухваленні спеціального закону, який законодавчо розвиватиме конституційний припис частини 3 статті 152 Конституції України. За цією нормою «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку» [81].

Нині вказана норма є, на жаль, недієвою й декларативною з огляду на відсутність спеціального закону. Зауважимо, що в межах цього дослідження не плануємо розробляти спеціальний порядок відшкодування державної шкоди, завданої неконституційним законом (зокрема, як самостійний законопроект), оскільки це є предметом самостійного дослідження. У межах

нашої праці торкнемося досвіту країн Східної Європи, які долали аналогічний шлях виборювання конституційності законодавства й формування обрисів держави як демократичної.

Законодавство країн Східної Європи в проблемі відшкодування шкоди, заподіяної неконституційним законом, загалом не містить достатнього регулювання. Лише деякі країни окремо визначають і закріплюють повноваження судів ухвалювати рішення щодо присудження компенсації особам у разі визнання конкретного нормативного акта неконституційним.

Так, Конституція Словацької Республіки (п. 3 ст. 127) закріплює, що «Конституційний Суд може свої рішенням, яким він задовольнив скаргу, присудити належну фінансову компенсацію особі, права якої відповідно до пункту 1 були порушені» [7]. У пункті 1 статті 127 Конституції Словацької Республіки визначено, що «Конституційний Суд ухвалює рішення щодо скарг фізичних і юридичних осіб з приводу порушення їхніх основоположних прав і свобод або основоположних прав і свобод, що випливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою Республікою та опублікованого відповідно до закону, якщо рішення про захист цих прав і свобод не ухвалює інший суд» [7]. Зазначені повноваження Конституційного Суду Словацької Республіки розкриваються в Законі «Про Конституційний Суд Словацької Республіки», у якому встановлено «*право призначення достатньої фінансової компенсації з покладенням на державний орган, що порушив основоположні права і свободи заявника, такого обов'язку протягом двох місяців після того, як рішення Конституційного Суду стане остаточним*» [30].

У Республіці Хорватія особа має право звернутися до відповідного органу про зміну індивідуального акта, ухваленого на підставі скасованого положення закону. Відповідно до пункту 2 статті 58 Конституційного закону про Конституційний Суд Республіки Хорватія «кожна фізична або юридична особа, яка звернулася до Конституційного Суду з проханням про перевірку конституційності положення закону або конституційності та законності іншого акта, і Конституційний Суд прийняв прохання до розгляду та скасував

це положення закону або іншого акта, має право подати до компетентного органу клопотання про заміну остаточного індивідуального акта, яким її право було порушене, та який було прийнято на підставі скасованого закону чи іншого акта. У разі скасування закону як неконституційного статті 58, 59 зазначеного Закону закріплюють право особи *«вимагати компенсацію щодо відшкодування шкоди за порушене право у разі його неможливості відновлення»* [6].

Відповідно до статті 74 Правил Конституційного Суду Боснії і Герцеговини *«у рішенні за скаргою Конституційний Суд може призначити компенсацію за заподіяну моральну шкоду. Якщо Конституційний Суд вважає, що необхідною є компенсація моральної шкоди, він призначає її на справедливих підставах з урахуванням стандартів, викладених у прецедентній практиці Конституційного Суду»* [29]. Тобто Конституційний Суд Боснії і Герцеговини уповноважений самостійно формувати стандарти та критерії заподіяної моральної шкоди, що впливає на підставу й розмір її виплати, а також момент відшкодування шкоди.

У Республіці Македонія особа аналогічно має права переглянути індивідуальний акт, ухвалений відповідно до закону, що його в майбутньому було скасовано через неконституційність, або вимагати компенсації за шкоду в разі неможливості усунення наслідків, завданих застосуванням положень такого закону, зокрема: *«Кожен, чиє право було порушене остаточним актом або актом, який набрав законної сили, ухваленим на підставі закону, постанови або іншого загального акта, який рішенням Конституційного Суду скасовано, має право вимагати від компетентного органу скасування цього індивідуального акту протягом 6 місяців із дня опублікування рішення Суду в “Офіційній газеті Республіки Македонія”* [28]. Якщо шляхом зміни індивідуального акта щодо пункту 1 цієї статті наслідки застосування закону, постанови або загального акта, які за рішенням Конституційного Суду скасовано, не можуть бути усунені, суд може визначити, чи можуть бути такі наслідки бути усунені шляхом їхнього *повернення до попереднього стану, з*

відшкодуванням шкоди або в інший спосіб. Виконання юридично закріплених окремих актів, ухвалених на підставі закону, постанови або іншого загального акта, що за рішенням Конституційного Суду скасовується, не може бути дозволено або виконано, і якщо виконання було розпочато, його буде скасовано» (ст. 81 Правил процедури Конституційного Суду Республіки Македонія) [28].

Висновки до розділу 2

Верховенство права органічно взаємодіє з конституційною законністю як у момент створення законів, так і на стадії їх застосування, коли конституційна законність може опосередковано вважатися також ключовим елементом верховенства права. Існування чи відсутність такого опосередкованого взаємозв'язку простежуються саме під час судової діяльності. Якщо спір чи кримінальне обвинувачення розглядається справедливим судом і за результатами судового процесу судові рішення виконуються (добровільно чи в примусовому порядку) без подальших ініціатив конституційних проваджень чи звернення до міжнародних судових інстанцій – можна говорити, що принцип верховенства права було забезпечено під час розгляду справи судом.

Незважаючи на уніфікацію нових редакцій ГПК України, ЦПК України та КАС України (2017 р.), кожний процес все ж таки має власні індивідуальні особливості, що впливає на конкретний прояв верховенства права у конкретному судовому процесі.

Різні процеси містять передусім різні принципи й презумпції, що як особливі фактори впливають на рух кожного процесу загалом, насамперед у частині різних методів і підходів підтвердження чи спростування наявності, забезпечення або відсутності особливої властивості норми закону, що підлягає

застосуванню до спірних відносин чи в порядку якої здійснюються ті чи інші процедурні дії під час розгляду судової справи – конституційної законності.

У випадках, коли йдеться про інші зобов'язання органів публічної влади (насамперед мова йде про адміністративне судочинство), суди можуть задовольняти позови (чи в подальшому касаційні скарги) частково – виключно в межах зобов'язання державних органів вчинити певні дії. Верховенство права в судовій діяльності виявляється через прогнозованість судових рішень, ухвалених відповідно до належної процесуальної процедури та на підставі якісного правового закону, що враховує такі моральні принципи, як свобода, рівність, справедливість, визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Презумпція конституційності закону прямо впливає на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою. У країнах із централізованою формою доступу до конституційного контролю (правосуддя – в деяких державах) спеціальний орган – конституційний суд – дискваліфікує закони, які з огляду на свій зміст суперечать Основному Закону держави. В Україні, як ми вже неодноразово наголошували, таким органом є КСУ. Традиційною в конституційній доктрині є думка про те, що всі закони вважаються конституційними до того моменту, коли КСУ визнає їх неконституційними, тобто формально вони відповідають критерію «презумпції конституційності правового акта». Тому акти застосовуються, хоча їхні норми не завжди можуть бути адекватні цінностям суспільства в той чи інший період його розвитку.

Конституційна політика часто перетинається з процесом формулювання законодавчої політики, а саме під час розроблення конкретних законів. В ідеалі законодавча політика повинна відповідати і збігатись із конституційною, але водночас правильна конституційна політика не обов'язково приводить до ухвалення конституційних законів і розумної законодавчої політики. Саме тому КСУ завжди повинен бути прискіпливим, підтримувати конституційну й законодавчу політику в контексті визначення презумпції конституційності закону або її відсутності.

Особливої процедури вимагає захист прав і свобод людини і громадянина, якщо особа під час судового захисту права наголошувала на тому, що закон, застосований у її справі, є таким, що суперечить Конституції України. Водночас суди різних інстанцій його планомірно застосовували, зокрема, із вказівкою на те, що в а цього закону Конституції України, до тих пір, поки КСУ не вказав про зворотне у своєму рішенні. Тобто, незважаючи на ряд аргументів сторони (зазвичай це позивач), суди застосовували закон такий, який є, як конституційний, а КСУ визнав це закон неконституційним. Нагадаємо аксіоматично тезу про те, що саме судові рішення, а не аргументи сторін, постає тим юридичним фактом, який впливає на права і обов'язки людини і громадянина у конкретній спірній ситуації.

Визнання окремих положень або всього закону неконституційним відкриває ряд правових наслідків, крім факту виключення норми із правового регулювання, зокрема порядок поновлення права особи, яке було порушене, і яка з першої інстанції розгляду справи наголошувала на тому, що закон є конституційно-дефектним за змістом. Зроблено висновок про необхідність розроблення окремого закону про відшкодування шкоди, завданої конституційним деліктом із моменту початку порушення такого права.

РОЗДІЛ 3

ПРИНЦИП КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

3.1. Визначення конституційного змісту норми закону під час розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг

У 2006 році під час дослідження доктрини верховенства права С. П. Головатий обґрунтував заперечення концепції «верховенства закону». Учений підкреслював, що у частині 2 статті 19 Конституції України закріплена вимога, відповідно до якої всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також їхні посадові особи повинні діяти «лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України», – це по суті вимога і принцип як конституційної законності (вимога відповідати Конституції України як основоположному акту), так і звичайної законності (вимога відповідати звичайному закону України як похідному від основоположного акта) [51, с. 1458]. Невиконання цієї вимоги (недотримання такого принципу) призводить до визнання в судовому порядку неконституційною або незаконною діяльність відповідних органів і посадових осіб – залежно від того, в рамках якого виду судочинства це встановлено: конституційного судочинства (станом на 2006 рік КСУ перебував у системі судової влади. – *П. К.*) <...> чи загального судочинства [51, с. 1458].

С. П. Головатий зазначив, що конституційна вимога стосовно того, що закони треба неодмінно ухвалювати «на основі Конституції України» і щоб вони обов'язково «відповідали їй» на тій підставі, що Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8 Конституції України) – це не що інше, як вимога конституційної законності, яка, встановлюючи в Україні верховенство Конституції, виступає першим із трьох складових елементів принципу

верховенства права. І в такому значенні, підкреслює С. П. Головатий, дієвість принципу верховенства права є ефективним механізмом забезпечення конституціоналізму як такого [51, с. 1462].

Тема нашого дисертаційного зобов'язує дослідити найголовнішу складову процесу забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів – встановлення конституційного смислу законодавчої норми компетентним для цього органом, яким є КСУ, у разі оскарження конституційності закону уповноваженими суб'єктами, а саме – фізичними особами та юридичними особами приватного права під час звернення до КСУ з конституційними скаргами. Встановлення факту того, що конкретні положення закону відповідають Основному Закону України, є фактом володіння ним такою властивістю, як конституційна законність, незважаючи на те, що деякі суб'єкти піддавали цю властивість сумнівам через об'єктивні та суб'єктивні чинники.

Зауважимо, що доктринальних напрацювань порядку встановлення такої властивості закону, як конституційна законність, українська доктрина нині містить вкрай мало. Наразі наукова увага зосереджена переважно на дослідженні безпосередньо положень того чи іншого закону після того, як КСУ встановив їх відповідність (невідповідність) Конституції України.

А власне, порядок цього процесу, методологія перевірки закону на відповідність Основному Закону України, встановлення дуже тонкої (яку інколи можна перейти) межі між конституційно-правовим змістом закону й офіційним його тлумаченням наразі перебуває поза науковою увагою вітчизняної наукової спільноти. Елементи зародження доктрини конституційної законності можна побіжно простежити в окремих думках суддів КСУ до ухвалених рішень сенатів КСУ. Отже, у цьому підрозділі дисертації спробуємо заповнити цю прогалину.

Як було наголошено в попередніх підрозділах нашої праці, конституційна законність простежується, по-перше, під час судового застосування норм законів, що формує єдність судової практики і не викликає

нарікань із боку суб'єктів права, а по-друге, під час розгляду КСУ конституційних справ. В останньому випадку прояв конституційної законності простежується під час встановлення конституційно-правового змісту норми закону під час розгляду КСУ конституційних скарг.

Водночас важливим для суб'єкта звернення є відкриття конституційного провадження за внесеною конституційною скаргою й ухвалення рішення КСУ на його користь як останнім юрисдикційним органом на національному рівні, що здійснює виключні спеціальні повноваження, спрямовані на захист прав і основних свобод людини і громадянина, що впливатиме на захист прав і свобод осіб [39, с. 14].

Л. І. Летнянчин у цьому контексті наголошує, що для успішної конституційно-судової перспективи конституційної скарги від суб'єкта оскарження, власне, вимагається виявлення й обґрунтування конституційно значущої проблеми у царині конституційних прав і свобод, яка безпосередньо зачепила його суб'єктивні конституційні права і свободи. Такого висновку вчений доходить, аналізуючи попередню практику КСУ за індивідуальними конституційними зверненнями, зокрема численні відмовні ухвали вже за конституційними скаргами, окремі статті нового закону про КСУ [91, с. 62].

Водночас, підкреслює вчений, віднесення проблеми до категорії конституційно значущої та реакцію на неї в кожному конкретному випадку вирішує КСУ. Так, проблема мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення вже давно становить суспільний інтерес, має особливе суспільне значення, а після відомого рішення ЄСПЛ у справі «Зеленчук та Цицура проти України» (заяви № 846/16 та № 1075/16) від 22 травня 2018 року [128], на думку Л. І. Летнянчина, уже точно ставала конституційно значущою й потребувала вирішення. Проте КСУ, проявивши судове самообмеження, відмовив у відкритті конституційного провадження [210] (спірне питання КСУ розглядав у 2018 році. – *П. К.*), переклавши вирішення проблеми на парламент, а можливо, поставив її вирішення «на паузу» – хто знає? Адже якщо Верховна Рада України продовжить «мораторій

на землю», то кількість звернень до КСУ з конституційною скаргою лише збільшиться, і «земельна проблема» нікуди не дінеться і вже точно стане конституційною проблемою КСУ [91, с. 65]. КСУ як орган конституційної юрисдикції, «суд права», легітимний орган конституціоналізації інституту конституційної скарги реагує на численні конституційні скарги, формулюючи при цьому юридичні позиції, які мають скеровувати потенційних скаржників щодо перспектив розгляду конституційних скарг [91, с. 70].

Під час встановлення конституційного змісту норми провідну роль має відігравати конституційна законність як загальна ідея, базис діяльності КСУ та в перспективі – основа конституціоналізації законодавства в цілому.

Стосовно формування юридичних позицій КСУ під час розгляду конституційних скарг, встановлення конституційно-правового змісту закону й ухвалення рішень щодо його відповідності/невідповідності Конституції України слід підтримати думку кандидата юридичних наук, судді КСУ у відставці О. М. Литвинова. Вчений, зокрема, наголошує, що просте (неофіційне) тлумачення законів України є невід'ємною й дуже важливою складовою процесу вирішення питання про їх конституційність. На його переконання, інтерпретаційна діяльність КСУ відбувається із застосуванням механізму юридичної герменевтики. Юридична герменевтика як механізм інтерпретації юридичних текстів є окремим різновидом класичної герменевтики, основоположником якої є видатний німецький філософ Г.-Г. Гадамер, який вважав, що правильне викладення закону визначене наперед, а кожне застосування закону виходить за межі простого розуміння його правового смислу і створює щоразу нову реальність, тобто відповідна правова ситуація конкретизує і визначає далі смисл закону [92, с. 80]. Крім того, необхідно мати на увазі, продовжує О. М. Литвинов, що, розглядаючи справу за конституційною скаргою, КСУ не дублює функції судів апеляційної чи касаційної інстанцій. Він не уповноважений перевіряти справу по суті або дотримання процедури її розгляду та визначати, якою мірою застосування неконституційного закону або неконституційного тлумачення

конституційного закону вплинуло на результати судового розгляду справи [92, с. 83].

Така наукова позиція потребує більш ґрунтовного розкриття шляхом аналізу рішень сенатів КСУ щодо розгляду конституційних скарг та в окремих випадках Великої палати КСУ (наприклад, Рішення КСУ у справі Дерменжи А. В. [164]: Перший сенат КСУ попередньо розглянув справу; у цій справі видано перший Забезпечувальний наказ КСУ і з огляду на це вона залишилася на розгляді Великої палати КСУ, оскільки Закон України «Про Конституційний Суд України» не передбачає процедури її повернення на розгляд сенату КСУ, у якому вона розглядалась).

Незважаючи на те, що звернення із конституційними скаргами є найбільш поширеним зверненням до КСУ, рішення за такими відкритими провадженнями ухвалюють набагато повільніше, ніж за зверненням уповноважених органів із конституційними поданнями чи зверненнями. Наприклад, у 2022 році до КСУ не надійшло жодного конституційного подання, але було подано 248 конституційних скарг, з яких 217 – від фізичних осіб, а 31 – від юридичних [76]. Натомість у 2021 році до КСУ було подано 7 конституційних подань та 484 конституційні скарги, з яких 449 – від фізичних осіб, а 35 – від юридичних [79]. У свою чергу, у 2020 році, незважаючи на обмеження, що були пов'язані з гострою респіраторною хворобою COVID-19, до КСУ було внесено 34 конституційних подання та 563 конституційні скарги. Підкреслимо, що 523 конституційні скарги подали фізичні особи, а 40 – юридичні [78]. У 2019 році – 21 конституційне подання і 664 конституційні скарги (595 – від фізичних осіб, 69 – від юридичних) [77].

Аналіз усіх рішень КСУ (не лише сенатів КСУ з моменту їх утворення за новим законодавством), питання, з якими звертаються до КСУ суб'єкти звернення із конституційними скаргами, та резюме окремих конституційних скарг (щодо яких відкрите провадження) [80] дають підстави для висновку про відсутність порушення балансу щодо діяльності КСУ як фактично особливого «конституційного господарського суду».

Так, більшість звернень до КСУ із конституційними скаргами від фізичних осіб за ухваленими рішеннями, зокрема за резюме відкритих конституційних проваджень, стосуються соціальних спорів чи питань, пов'язаних із реалізацією конституційного права власності носієм права, коли закон втручається у це право. Ухвалення таких рішень, у разі визнання положень законів неконституційними, стосуватиметься нових істотних асигнувань з бюджету та його перерозподілу. А тому розгляд таких справ є максимально тривалим. Також частими є звернення щодо конституційності окремих норм процесуальних кодексів України, у тому числі простежується певна активність серед суб'єктів звернень стосовно приписів КПК України.

Розглянемо більш ґрунтовно рішення сенатів КСУ, зокрема в частині застосування відповідної методології визначення конституційно-правового змісту конкретної норми закону. Для цілей нашого дослідження важливим є Рішення КСУ у справі за конституційною скаргою Жабо Т. М. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини 3 статті 40 Кодексу законів про працю України від 4 вересня 2019 року № 6-р(П)/2019 [129].

Цим Рішенням КСУ визнав частину 3 статті 40 Кодексу законів про працю України конституційною. КСУ встановив конституційно-правовий зміст наведеної норми, тобто можемо зазначити, що КСУ у змісті частини 3 статті 40 Кодексу законів про працю України констатував існування конституційної законності. Наведемо окремі положення з цього Рішення, яке стосувалося забезпечення конституційних гарантій працівників від незаконного звільнення: «...згідно з Кодексом контракт – це особлива форма трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін; сфера застосування контракту визначається законами України (частина третя статті 21). <...> Істотними умовами укладення контракту є передбачення строку його дії,

підстав його припинення чи розірвання. Таким чином, контракт укладається на строк, який встановлюється за погодженням сторін та містить чітке зазначення, коли розпочинається строк дії контракту та коли він закінчується [129].

Проте наведене не може бути підставою для незастосування до працівників, які працюють відповідно до укладеного контракту, положень частини третьої статті 40 Кодексу, і такі працівники не можуть бути звільнені в день тимчасової непрацездатності або в період перебування у відпустці, оскільки це зумовить нерівність та дискримінацію цієї категорії працівників, ускладнить їх становище та знизить реальність гарантій трудових прав громадян, встановлених Конституцією і законами України [129]. <...> З огляду на це Конституційний Суд України зазначає, що не може бути дискримінації у реалізації працівниками трудових прав. Порушення їх рівності у трудових правах та гарантіях є недопустимим, а будь-яке обмеження повинне мати об'єктивне та розумне обґрунтування і здійснюватись з урахуванням та дотриманням приписів Конституції України та міжнародних правових актів [129].

Положеннями частини третьої статті 40 Кодексу закріплені гарантії захисту працівника від незаконного звільнення, що є спеціальними вимогами законодавства, які мають бути реалізовані роботодавцем для дотримання трудового законодавства. Однією з таких гарантій є, зокрема, сформульована у законодавстві заборона роботодавцю звільняти працівника, який працює за трудовим договором і на момент звільнення є тимчасово непрацездатним або перебуває у відпустці. Отже, нерозповсюдження такої вимоги на трудові правовідносини за контрактом є порушенням гарантій захисту працівників від незаконного звільнення та ставить їх у нерівні умови порівняно з працівниками інших категорій» (пункт 3 мотивувальної частини Рішення) [129].

Аналізуючи наведене Рішення КСУ в методологічному контексті, необхідно зауважити, що його мотивувальна частина дуже схожа на попередні

формати мотивувальних частин рішень КСУ у провадженнях, які стосувалися офіційного тлумачення законів. Пріоритетними у цьому разі постали герменевтичний, діалектичний та компаративний методи, за допомогою яких КСУ керувався змістом конституційного права на працю, визначив конституційні гарантії та встановив рівність усіх працівників перед законом і недопущення дискримінації осіб, які перебувають у споріднених відносинах. Єдиною відмінністю, яка простежується у наведеному Рішенні, є те, що в резолютивній частині Рішення КСУ не наводить офіційної інтерпретації частини 3 статті 40 Кодексу законів про працю України та не розкриває змісту окремого сполучення слів у цій частині. Водночас мотивувальна частина цього Рішення містить належну кількість аргументів КСУ щодо конституційного змісту законодавчої норми – правила частини 3 статті 40 Кодексу законів про працю України, зокрема, встановлює конституційно-правовий порядок недопущення звільнення працівника в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці.

Загальноновизнаним у конституційному тлумаченні є те, що для того, аби вирішити питання конституційності правової норми, КСУ повинен визначитися зі змістом цієї норми, тобто, власне, надати її тлумачення; для того, щоб витлумачити правову норму, потрібно визначитися з її конституційністю, оскільки КСУ як гарант верховенства Конституції України не лише не може тлумачити неконституційну правову норму, а й зобов'язаний припинити її дію [98, с. 70]. З цього приводу О. М. Литвинов справедливо наголошує на тому, що «Конституція України допускає надання Конституційним Судом України простого (неофіційного) тлумачення закону України (його окремих положень) при вирішенні питання його конституційності. Основний Закон України лише унеможливорює звернення певних суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням положень закону України, тобто таким тлумаченням, яке за ознакою обов'язковості та того, що його застосування гарантоване державним примусом, відрізняється від інших видів тлумачення

й обумовлене самою юридичною природою конституційної юстиції. Проте припис частини третьої статті 89 Закону [“Про Конституційний Суд України”] не зобов’язує Конституційний Суд України надавати офіційне тлумачення як протиположності неконституційного, на його погляд, тлумачення положень закону України, застосованого загальним судом у рішенні в справі скаржника. У Законі [“Про Конституційний Суд України”] йдеться виключно про обов’язок Конституційного Суду України вказати на наявність факту неконституційного тлумачення закону України у резолютивній частині рішення» [92, с. 82–83].

Повертаючись до аналізу Рішення КСУ (Другий сенат) від 4 вересня 2019 року № 6-р(П)/2019, маємо констатувати, що воно містить вади мотивації, про які, зокрема, зазначає у своїй окремій думці суддя КСУ В. В. Городовенко [100]. Наведемо їх повністю: «У пункті 1 резолютивної частини Рішення положення частини третьої статті 40 Кодексу визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), проте аналіз мотивації Суду щодо цього переконливо свідчить про те, що сформульована у мотивувальній частині Рішення юридична позиція стосовно розуміння змісту цих положень є фактично “офіційним” тлумаченням. Так, Суд у пункті 3 мотивувальної частини Рішення вказав, що контракт укладається на строк, який встановлюється за погодженням сторін та містить чітке зазначення, коли розпочинається строк дії контракту та коли він закінчується; проте наведене не може бути підставою для незастосування до працівників, які працюють відповідно до укладеного контракту, положень частини третьої статті 40 Кодексу, і такі працівники не можуть бути звільнені в день тимчасової непрацездатності або в період перебування у відпустці, оскільки це зумовить нерівність та дискримінацію цієї категорії працівників, ускладнить їх становище та знизить реальність гарантій трудових прав громадян, встановлених Конституцією і законами України; положення частини третьої статті 40 Кодексу є такими, що поширюються на усі трудові правовідносини та не суперечать Конституції України.

Ці висновки не можна вважати результатом оцінки Судом за критеріями конституційності способу тлумачення оспорюваних положень Кодексу Верховним Судом у справі Жабо Т. М., що загалом допускається з огляду на положення частини третьої статті 89 Закону. Водночас у Рішенні немає згадки про зазначене положення Закону. Суд може вказати у своєму рішенні, якщо, звісно, є підстави для цього, що суд скористався неконституційним способом тлумачення оспорюваних положень закону у відповідній справі, однак виключно в аспекті оцінки такого способу на відповідність принципам та цінностям Конституції України. Надання ж Судом цим положенням власного розуміння виходить за межі його повноважень і може спричинити конфліктні ситуації у подальшій практиці судів. Більше того, такі наслідки може мати і «офіційне» тлумачення у Рішенні положень частини третьої статті 40 Кодексу, які, як вбачається, за позицією Суду нині не дозволять звільнення працівника у період його тимчасової непрацездатності чи перебування у відпустці в жодному разі, навіть якщо той самостійно виявить бажання стосовно такого звільнення» [100].

Зазначене свідчить, що КСУ у цьому Рішенні вперше визначив конституційний зміст законодавчої норми, котрій дуже межує з офіційним тлумаченням закону. В той же час КСУ не скористався законодавчим повноваженням вказати у резолютивній частині, що суд системи судоустрою витлумачив закон у спосіб, що не відповідає Конституції України. Саме цим, на нашу думку, КСУ показав би розмежування конституційного й галузевого значення правової норми, що може бути встановлено під час здійснення офіційного тлумачення законів судами. Але у цитованому Рішенні цього не сталося. Вважаємо, що визначення конституційного змісту норми шляхом застосування підходів, які притаманні офіційному тлумаченню законодавчих актів, фактично може суперечити принципу поділу влади, оскільки наразі тлумачення законів фактично здійснює ВС. Але оскільки Конституція України прямо не вказує повноважного органу офіційного тлумачення, питання

взаємодії органів державної влади в державі в контексті правил застосування правових норм залишимо для інших дослідників.

У контексті нашого дослідження вказане вище Рішення КСУ підтверджує виокремлення конституційної законності зі змісту законодавчої норми (ч. 3 ст. 40 Кодексу законів про працю України) й водночас вказує на тонку межу між конституційним змістом і офіційним тлумаченням, що є свідченням початкової стадії розроблення доктрини конституційної законності.

Також, як приклад, наведемо ряд інших рішень КСУ, у яких, на нашу думку, існує конституційна законність.

Перше рішення КСУ стосується забезпечення легітимних очікувань громадян. Нагадаємо, що легітимні очікування є складовою принципу юридичної визначеності, яка у свою чергу постає наразі провідним складником принципу верховенства права.

Рішення КСУ (Другий сенат) від 15 квітня 2020 року № 2-р(П)/2020 у справі Мельничук Н. М., Григор'євої Л. І. та Кліменко М. Р. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» [132].

Цим Рішенням КСУ визнав неконституційною норму закону, яка скасовувала права окремої категорії суддів (які вийшли у відставку протягом певного проміжку часу) на вихідну допомогу. Формуючи юридичну позицію, КСУ підкреслив необхідність послідовного здійснення законодавчої політики і забезпечення умов правової певності для будь-якого громадянина: «Конституційний Суд України виходить з того, що зміни в юридичному регулюванні має бути вчинено так, щоб особи, юридичного статусу яких такі зміни стосуються, мали реальну можливість пристосуватися до нової юридичної ситуації, зокрема, встигли реалізувати певні права (вчинити потрібні дії) у спосіб, встановлений законодавством до внесення відповідних змін. За певних обставин, зокрема, якщо нове законодавче регулювання

погіршуватиме юридичний статус осіб, законодавець повинен передбачити достатній перехідний період (розумний часовий проміжок) з моменту опублікування закону до набрання ним чинності (початку його застосування), протягом якого зацікавлені особи мали б можливість підготуватися до виконання вимог, передбачених новим законодавчим регулюванням [132]. <...> Верховна Рада України, скасовуючи вихідну допомогу суддям, що виходять у відставку, мала встановити достатній перехідний період (розумний часовий проміжок), пов'язаний з набранням чинності положенням підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону № 1166.

На думку Конституційного Суду України, встановлений перехідний період, пов'язаний з набранням чинності оспорюваним положенням Закону № 1166, з 31 березня по 1 квітня 2014 року є очевидно недостатнім, оскільки не охоплює фактичної тривалості встановленого законодавством порядку реалізації суддею права на відставку. Внаслідок цього судді, які станом на 1 квітня 2014 року вже мали право на відставку та вихідну допомогу, але продовжували перебувати на посаді судді, стимульовані вихідною допомогою, не змогли належним чином підготуватися до нового юридичного регулювання» [132].

Наступним рішенням, у якому КСУ закріпив необхідність особи відчувати себе впевненою і такою, що очікувано перебуває в межах належної правової процедури, є Рішення (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Плескача В. Ю. щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини 3 статті 307, частини 3 статті 309 КПК України від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020 [130].

В основу мотивації Рішення КСУ були покладені аргументи, що «право на судовий захист (ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України) передбачає не тільки можливість звернення особи до суду, а й, зокрема, право на обґрунтоване судові рішення, в тому числі можливість виправлення судової помилки судом другої інстанції. Апеляційний перегляд судового рішення, ухваленого судом першої інстанції, є важливим для утвердження і забезпечення прав і свобод

людини, що є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України). <...> Хоча обсяг розсуду законодавця при встановленні системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій є широким, законодавець повинен, здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина [130]. <...> Звертаючись до уповноважених державних органів із заявою, повідомленням про вчинення кримінального правопорушення, особа очікувано перебуває в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань кримінального провадження (ст. 2 Кодексу [Кримінальний процесуальний кодекс України]). Недостатність судових гарантій від свавілля у питанні початку кримінального провадження перешкоджає захисту порушених прав людини, зокрема внаслідок унеможливлення судового захисту, передбаченого частинами першою, другою статті 55 Конституції України. Отже, це означає, що встановлений законодавцем обсяг судового захисту стосовно оцінки бездіяльності уповноважених державних органів має забезпечити ефективність судового контролю, який має бути забезпечено під час розгляду відповідних питань хоча б у двох судових інстанціях: законодавець має запровадити такий обсяг судового контролю за бездіяльністю слідчого чи прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Реєстру [Єдиного реєстру досудових розслідувань] після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, що дозволяв би здійснити ефективний судовий контроль щодо відповідних питань та за наявності підстав надати особі можливість ініціювати початок кримінального провадження, а отже, надати їй реальний доступ до судового захисту» [130].

Конституційна законність у цьому разі, на наше переконання, простежується в очікуваному перебуванні особи в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань кримінального провадження.

Тобто законодавча прогалина проявилася в неможливості безпосереднього оскарження тих чи інших дій або бездіяльності органів державної влади на початку кримінального провадження, що порушує судові гарантії реалізації конституційного права особи на судовий захист. Таким чином, КСУ своїм рішенням «підтягнув» законодавчі гарантії до конституційно-правової матерії, у тому числі через визнання неконституційною так званої законодавчої прогалини.

Отже, окремою проблемою, що становить науковий інтерес для цілей нашого дослідження, є можливість КСУ у своїх рішеннях визнавати неконституційними законодавчі прогалини і цим досягати конституційної законності всього акта чи поширення конституційного впливу на регулювання окремих сфер правовідносин, що до цього піддавалися виключно законодавчому регулюванню.

Так, у наступному Рішенні КСУ навпаки, визнав цілу норму (велику частину статті) спеціального закону неконституційною. І це в той час, коли суб'єкт звернення по суті клопотала про визнання неконституційною окремих приписів частини законодавчої норми. Йдеться про Рішення КСУ (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської В. В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини 2 статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019. Отже, Хліпальська В. В. звернулася до КСУ з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) положення частини 2 статті 26 Закону України «Про виконавче провадження», якими визначено розміри авансового внеску, який стягувачі мають сплатити при примусовому виконанні рішень, а також передбачено випадки звільнення стягувачів від сплати такого внеску.

КСУ, розглянувши цю справу [131], урахував також практику ЄСПЛ і встановив, що: «Аналіз статей 3, 8, частин першої, другої статті 55, частин першої, другої статті 129¹ Конституції України у їх системному зв'язку,

наведених юридичних позицій Конституційного Суду України дає підстави стверджувати, що обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. Позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання. <...> З практики Європейського суду з прав людини вбачається, що визначене статтею 6 Конвенції право на суд було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне обов'язкове судове рішення не виконувалося на шкоду одній зі сторін; і саме на державу покладено позитивний обов'язок створити систему виконання судових рішень, яка була б ефективною як у теорії, так і на практиці, і гарантувала б їх виконання без неналежних затримок; водночас ухиленням від виконання цього обов'язку є перекладення державою відповідальності за фінансове забезпечення організації виконавчого провадження на особу, на користь якої ухвалене судове рішення; ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невиправданих затримок; держава і її державні органи відповідальні за повне та своєчасне виконання судових рішень, які постановлені проти них (§ 43 рішення у справі “*Shmalko v. Ukraine*” від 20 липня 2004 року, § 84 рішення у справі “*Fuklev v. Ukraine*” від 7 червня 2005 року, § 64 рішення у справі “*Apostol v. Georgia*” від 28 листопада 2006 року, §§ 46, 51, 54 рішення у справі “*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*” від 15 жовтня 2009 року) [131]. <...> Конституційний Суд України наголошує, що визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам верховенства права

та справедливості, гарантувати конституційне право на судовий захист; невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність» (підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ [Другий сенат] від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019) [131].

Висвітлення окремих положень мотивувальної частини Рішення КСУ дає підстави вважати, що особливістю предмета цієї справи було те, що частина 2 статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» налічує 9 абзаців-приписів, кожний із яких мав власне призначення. Суб'єкт звернення по суті клопотав про визнання неконституційною законодавчої прогалини, а саме – не всі особи, які звільнені від сплати судового збору (Хліпальська В. В. належала до таких категорій осіб), вказані у частині 2 статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» як такі, що звільнені від сплати авансового платежу на стадії виконавчого провадження.

Тобто йдеться про клопотання Хліпальської В. В. до КСУ фактично визнати неконституційною законодавчу прогалину – у семи абзацах частини 2 статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» немає відомостей про категорії осіб, до яких належить Хліпальська В. В. Аналіз досліджуваної норми та архівних матеріалів до цієї справи КСУ [95] дає підстави для впевненого висновку про те, що дев'ять абзаців у своїй сукупності утворюють єдину норму права **порядку** (виділено нами. – *П. К.*) сплати авансового внеску для виконання рішення суду. Отже, відсутність законодавчої регламентації подібних категорій осіб (аналогічно ст. 5 Закону України «Про судовий збір») впливає на правовий стан особи, тобто ч. 2 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» не відповідає Основному Закону України. Показовою у цьому разі є мотивація КСУ, яка не зводилася до дискримінації осіб, що перебувають у схожих (споріднених) відносинах, акцент у мотивуванні рішення КСУ був зроблений на ефективній реалізації

конституційного та конвенційного права на судовий захист (ст. 55 Конституції України та ст. 6 Конвенції).

У цьому контексті слід зупинитись на співвідношенні між конституційним і конвенційним захистом, оскільки в наведеному вище Рішенні, на нашу думку, КСУ вдруге яскраво поєднав конституційний і конвенційний захист прав осіб. Першим таким рішенням було Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини 1 статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 2 червня 2016 року № 1-рп/2016 [150].

Однак водночас із цим КСУ часто наголошував на непідвідомчості йому питань, що містять законодавчу прогалину.

Якщо Конвенція у тлумаченні ЄСПЛ передбачає певні специфічні аспекти конкретного, закріпленого в ній права, то кореспондуюча стаття Конституції України мала б тлумачитися в такий самий спосіб. Отже, якщо порушення Конвенції сталось через неврегульованість певного питання у національному законодавстві, то така сама відсутність регулювання може порушувати Конституцію України. Водночас слід розрізняти дві ситуації «неврегульованості»: а) коли закон взагалі не містить диспозиції; б) коли закон містить диспозицію, однак вона неповна і в ній є прогалини. Наприклад, диспозиція може не містити достатніх гарантій від свавільного втручання у право (рішення у справі «*Vintman v. Ukraine*», § 128–133). Незважаючи на схожість, існує принципова відмінність між неконституційністю та «неконвенційністю» закону. Якщо національний закон щось не врегулює, то ЄСПЛ визнає це порушенням Конвенції. І навпаки, КСУ формально визнає закон неконституційним, а не порушенням Конституції України. При цьому порушення законом Конституції України припускається. Саме звідси бере початок складність визнання прогалини неконституційною. Може здатися, що

для визнання чогось неконституційним формально потрібно, щоб це «щось» існувало. Напевно, якби замість визнання неконституційним закону (його положення) конституційна скарга передбачала можливість КСУ встановлювати порушення Конституції України, то проблеми «неконституційності прогалини» не існувало б. Тим часом КСУ відмовляє у визнанні неконституційним закону (його положення) у зв'язку з наявністю у ньому прогалини, навіть якщо така неврегульованість відверто порушує Конституцію України [223, с. 117].

Таким чином, у контексті встановлення конституційного змісту правової норми важливим є також питання про те, чи можна визнавати неконституційним те, чого не передбачено законодавством? Тобто чи може бути неконституційною прогалина у праві чи в законі? Спробуємо надати аргументовану відповідь із цього приводу.

В. О. Човган наголошує, що КСУ незмінно дотримується позиції, що розгляд конституційності законодавчих прогалин не належить до його компетенції [223, с. 117]. КСУ неодноразово наголошував, що неналежне законодавче врегулювання або його відсутність не може бути підставою для відкриття конституційного провадження [214]. Вчений звертає увагу не лише на відмову розглядати питання щодо неврегульованості, а й щодо неналежної врегульованості. Саме цим створюється ґрунт для безмежного трактування КСУ власних функцій. Адже якщо неналежне врегулювання не можна визнати неконституційним, то потенційно можна відмовитися перевіряти ледь не будь-яку неконституційну норму. В. О. Човган зауважує, що аналогічну аргументацію КСУ застосував під час відмови розглядати конституційну скаргу щодо конституційності статті 303 КПК України [214; 223, с. 117].

З огляду на викладене дещо дивним постає цитоване нами Рішення КСУ (Другий сенат) від 15 травня 2019 року № 2-р/2019, яким, власне, було повністю ліквідовано сплату авансового платежу на стадії виконавчого провадження у зв'язку із законодавчою прогалиною щодо окремої категорії

осіб, які звільняються від сплати судового збору на стадіях судового розгляду й оскарження судового рішення.

Отже, КСУ відмовляється перевіряти на конституційність прогалини, а також тлумачити закон у разі нерегульованості, або й «недостатньої врегульованості». Головним аргументом є підвідомчість цих питань парламенту, а не КСУ, пише В. О. Човган. Таку позицію КСУ піддає критиці М. В. Савчин. Він називає ідею про те, що КСУ не долає прогалин та не вирішує колізій у законодавстві, результатом позитивістського прочитання змісту Конституції України, коли текст – вище сутнісного змісту прав людини [170, с. 6]. І, як свідчить досвід засудженого В. Панасенка (який звертався до КСУ. – *П. К.*), обґрунтованою є теза про те, що «існує цілком реальна небезпека, що з таким “інтелектуальним багажем” (*Inter alia* – йдеться про відмову КСУ від розгляду прогалин, конкретизує В. О. Човган) КСУ буде потурати порушенням правам людини з боку держави» [223, с. 119].

У свою чергу О. Ю. Водянніков, розмірковуючи над прогалинами у праві й законі як можливим предметом конституційної скарги, наголошує, що для цілей частини 4 статті 55 Конституції України в її взаємозв'язку з положеннями статті 151¹ Конституції України слід виходити з природи та функції інституту конституційної скарги, які полягають у забезпеченні ефективного захисту конституційних прав і свобод та, як наслідок, захисту Конституції України, її цінностей і принципів. Тому зміст конкретного «закону» для цілей цього положення має визначатися зважаючи на те значення, яке йому надається судовою практикою [50, с. 138]. Саме тому законодавець, передбачивши у частині 3 статті 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» можливість визнання КСУ у своєму рішенні неконституційності тлумачення загальним судом законодавчого положення, імпліцитно визначив, що термін «закон» для цілей застосування інституту конституційної скарги має включати практику (тобто тлумачення і застосування) такого закону судами. Тобто КСУ має враховувати не лише текст оскаржуваного законодавчого положення, а й контекст і те, як таке

положення розуміється і застосовується на практиці. А якщо ні, тобто у разі виключно текстуального аналізу для цілей конституційного контролю, то система захисту конституційних прав і свобод, установлена статтями 55, 151¹ Конституції України, була б обмежена у своїй ефективності [50, с. 138].

У практиці КСУ існує чимало випадків опосередкованого заповнення прогалини в праві за попереднього правового регулювання. Так, наприклад, у Рішенні від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010 КСУ визнав, що ухвали про відмову у видачі дубліката виконавчого листа підлягають апеляційному оскарженню, адже «відсутність такої можливості може призвести до порушення конституційної засади судочинства – рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом» [138]. В інших справах КСУ визнав право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали про відмову в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову [142]; право оскаржувати в апеляційному порядку окремо від рішення суду ухвали суду першої інстанції як про роз'яснення рішення, так і про відмову в роз'ясненні рішення [141; 50, с. 140].

Принагідно зауважимо, що за попереднього законодавчого регулювання, незважаючи на власні юридичні позиції, КСУ приймав до розгляду справи, предметом у яких вбачалась законодавча прогалина, а також законодавчі колізії. Щодо останнього існувала пряма законодавча норма про те, що «предметом конституційного провадження у справах щодо конституційності норм законів, якими **суперечливо регулюється** порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, є вирішення спірних питань щодо конституційності **норм двох чи більше законів** або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, що **встановлюють різний порядок** реалізації одних і тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання» (ст. 84 Закону України «Про Конституційний Суд України» у редакції 1996 р.) [117] (виділено нами. – П. К.).

Таким чином, незважаючи на те, що нині КСУ не має повноважень щодо офіційного тлумачення законів та зазначені вище рішення ілюструють схожість застосування методів дослідження правового питання КСУ з приводу тлумачення законів і їх неконституційності, на сьогодні методи залишаються спорідненими і переплітаються в процесі встановлення конституційного змісту норми у мотивувальній частині рішень КСУ.

3.2. Вплив рішень Конституційного Суду України на формування сучасної законотворчої політики

Конституційна законність передбачає ухвалення всіх нормотворчих і правозастосовних рішень у повній відповідності з конституційними нормами і принципами, однак звернення до практики діяльності органу конституційної юрисдикції України щодо вирішення питань конституційності законів України переконує в існуванні нових проблемних питань, що потребують наукового дослідження. Одним із них є питання чинності закону у зв'язку з визнанням такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), закону чи окремих його положень. Зокрема, йдеться про практику застосування частини 2 статті 152 Конституції України, відповідно до якої закони, інші правові акти або їхні окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність [45, с. 73; 201, с. 25]. Тож слід констатувати належність КСУ превентивної функції, а саме запобігання усуненню загроз конституційному правопорядку.

Останній підрозділ нашої праці вважаємо за доцільне присвятити перспективам дослідження формування законотворчої політики у зв'язку з ухваленими рішеннями КСУ.

Вказане питання плануємо дослідити окремо, оскільки у цій проблемі вбачається важливість наукового потенціалу зворотного зв'язку між

конституційним змістом норми, встановленої рішеннями КСУ, і майбутніми законами. Тобто у цьому зв'язку вбачається повернення до такого правового регулювання, яке відповідатиме Основному Закону України. Водночас підкреслимо, що будь-яке, навіть ідеальне, суспільство не може похизуватися досконалим законодавством, яке враховуватиме найдрібніші деталі повсякденного життя кожної людини. Адже таке передбачення «цементує» будь-який закон. Наголошуємо, що кожний закон не позбавлений певних абстрактних категорій, зокрема: оціночних понять стосовно визначених норм, містить бланкетні, відсилочні норми тощо, але у той же час залишається якісним за сутністю і таким, що не порушує Конституцію України.

Практичним критерієм якості закону, як уже було зазначено вище, є однозначність правозастосування та єдність судової практики за відповідними категоріями справ. Однак, як було розкрито в попередніх підрозділах дисертації, українські реалії законотворчої політики є доволі сумними як стосовно дотримання належної процедури ухвалення закону, так, власне, і забезпечення юридичної визначеності законів під час такої процедури. Особливо гостро ця проблема постала останнім часом у напрямі підготовки спеціальних законів, тобто особливих нормативних актів, що мають предметом свого регулювання окремі сфери суспільних відносин, галузі економіки тощо.

Нагадаємо, що з 2014 року в Україні розпочався масивний і максимально швидкий «бум» законотворчості у зв'язку із затвердженими новими стратегіями розвитку сфер життя українського суспільства як демократичного, у тому числі новітніх: очищення влади, освіти, пенсійного забезпечення, судової влади та суміжних правових інституцій тощо. Численні законодавчі зміни наразі є предметом відповідних конституційних звернень від різних суб'єктів права на конституційне подання та конституційну скаргу (судоустрійні закони, закон про «ринок землі», «банківські» закони тощо).

Водночас мусимо також констатувати, що окремі, візуально незначні зміни до законів часто мають наслідком руйнування цілісного порядку

регулювання окремої сфери суспільних відносин. З цього приводу наведемо влучну тезу кандидата юридичних наук, судді ВС Д. Д. Луспеника щодо актів процесуального законодавства, висловлену ним ще у 2012 році, до початку системних змін різних актів законодавства (із подальшим періодичним безсистемним втручанням у новостворений законодавчий акт): «Ті, хто грається з процесуальними законами, просто не знають, що дуже легко порушити логіку, структуру і принципи ЦПК одним невдалим нововведенням» [93]. Часто так і траплялось. І саме тому викладене спонукає розкрити регулятивну роль і вплив рішень КСУ на законотворчу політику держави та перспективи розвитку останньої в частині дотримання у змісті законів конституційної законності.

Аксіоматичним є те, що юрисдикція КСУ поширюється на діяльність судів у системі судоустрою України. Враховуючи функції органу конституційної юрисдикції щодо інтерпретації Конституції України, такий вплив КСУ можливий шляхом ухвалення рішень та висновків, які лягають в основу для: а) перегляду рішень судів та б) безпосередньо правової основи для вирішення спорів у порядку цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Цей механізм втілений у сформованій КСУ доктрині преюдиційності його рішень та висновків [171, с. 250]. Отже, стосовно учасників судових спорів слід вказати, що преюдиціальність рішення КСУ означає, що суб'єкт права може на основі такого рішення порушувати питання перед судом загальної юрисдикції, якому підвідомча відповідна справа, про перегляд судового рішення, яке ґрунтувалося на положеннях правових актів, визнаних КСУ неконституційними, що вплинуло на правильність судового рішення [171, с. 250].

Наприклад, конституційна доктрина пострадянських держав (що характеризується певною спорідненістю витоків та функцій органу конституційної юрисдикції) містить й інші погляди вчених. Наприклад, у романо-германській правовій системі суди, зокрема суди конституційної юрисдикції, безпосередньо не створюють норми права. Діяльність органів

конституційної юрисдикції є додатковим джерелом права і їх акти є актами інтерпретації конституції. У пострадянських державах судові рішення, що ґрунтуються на аналогії або загальних принципах (у тому числі створених вищими інстанціями судів загальної юрисдикції), може сприйматися під час вирішення подібних справ як фактичний прецедент. Тому такий прецедент не порушує принципу верховенства права, суддя не підмінює собою законодавця, а забезпечує єдність розуміння та реалізацію норм права шляхом їх конкретизації та деталізації. Це впливає з того, що правова норма та загальні принципи права співвідносяться як одиничне та загальне, а акт інтерпретації набуває характеру сполучної ланки між ними, тобто є родовим явищем [67, с. 257; 168, с. 237].

Зауважимо, що визнання КСУ норми неконституційною дискваліфікує її (позбавляє юридичної сили і виключає із правового регулювання), однак це автоматично не активізує попередню редакцію норми, зокрема у разі визнання неконституційною так званого коригуючого законодавства (закони про внесення змін до інших законів). Як правило, виникає певний правовий вакуум і за відсутності порядку виконання рішення КСУ в його резолютивній частині саме законодавець має заповнити прогалини нормативного регулювання рівня закону.

У цьому аспекті абсолютно правильним є бачення М. О. Теплюка щодо введення закону в дію: «Ціль – засіб – результат (реалізована ціль) – саме таким є дійсно *цільове відношення*, в якому закон не “автоматично діє”, породжуючи “наслідки”, а реалізується в *певних умовах*, що містять у собі як протидію, так і засоби його перетворення з можливості у дійсність. Проте автори “не помічають” проблеми визначення умов, необхідних для забезпечення ефективної дії закону, який не діє ефективно сам по собі, “автоматично”, а має бути спочатку *запроваджений* у систему законодавства, де його ефективна дія повинна бути *забезпечена* у той чи інший спосіб» [202, с. 260].

Основний Закон України встановлює засади законодавчого процесу, вирізняючи в цьому визначенні два загальних аспекти, основні напрями:

змістовний (предметний) і формальний (процедурний). Ця обставина чітко вбачається в конституційному контролі за законодавчим процесом, що його здійснює орган конституційної юрисдикції шляхом вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) ухвалених парламентом законів. Відповідно до частини 1 статті 152 Конституції України за рішенням КСУ визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині закони, що не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності [202, с. 320].

М. В. Савчин зауважує, що способи та форми реалізації рішення КСУ повинні міститися, безумовно, у його резолютивній частині. Це покладає на КСУ обов'язки виважено, стримано підходити при вирішенні питання про покладення певних зобов'язань щодо виконання його рішення. Водночас КСУ не повинен зловживати наданими Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» повноваженням щодо вирішення питання стосовно способів та форм виконання його рішень [168, с. 267].

Вважаємо за доцільне коротко проілюструвати відмінність між рішеннями судів у системі судоустрою та рішеннями КСУ (за М. В. Савчиним). Учений виокремлює критеріальні відмінності між ними, зокрема: а) рішення судів загального права містять безпосередньо норми права, які мають більш конкретний, казуальний характер, а рішення конституційних судів ґрунтуються на конституційній нормі, тобто не містять норми права; б) рішення перших безпосередньо постають публічно-владною формою санкціонування норм права, а останні – інтерпретаційними актами конституційних норм, тобто актами реалізації та конкретизації Конституції. М. В. Савчин підкреслює, що доволі складно уявити рішення конституційних судів як акти судового прецеденту, зважаючи на їх зв'язаність зі змістом основної (конституційної) норми, що обумовлює чинність положень таких рішень із чинністю таких норм. На підставі цього вчений робить висновок про те, що сукупність рішень КСУ становить прецедентне право Суду, оскільки

вони ґрунтуються, крім конституційних норм, також на конституційних традиціях та звичаях, принципах конституційного права та положеннях наукової доктрини [168, с. 267–268].

Атрибутивні властивості КСУ як особливого державного юрисдикційного органу визначають конституційно закріплену остаточність і загальнообов'язковість його рішень. Рішення КСУ є вираженням владної діяльності конституційної юрисдикції із забезпечення верховенства Конституції України як найвищого джерела права України. Тому на інтерпретаційні акти КСУ поширюються вимоги конституційної законності щодо порядку розгляду та ухвалення рішень у справі. Рішення КСУ ухвалюються ім'ям України особами, які наділені Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» спеціальними повноваженнями із вирішення конституційно-правового спору (органічна природа інтерпретаційних актів). У рішеннях КСУ відображається державно-владне веління діяти певним, визначеним чином. Також рішення КСУ як інтерпретаційні акти відображають функцію органу конституційної юстиції із забезпечення одноманітного розуміння конституційних норм, стабільності національної правової системи, слугують важливим чинником попередження зловживання конституційними правами і свободами (повноваженнями та владними прерогативами). Під час ухвалення рішень судді КСУ є незалежними і підкоряються тільки Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України» (інституційна природа конституційних актів) [168, с. 269].

КСУ своєю діяльністю безпосередньо впливає на розвиток не лише нормативної сфери, а й права у цілому шляхом: а) скасування окремих законодавчих норм чи законів у цілому, які не відповідають Конституції України за зверненнями суб'єктів права конституційне подання (омбудсмен, народні депутати України та ВС) чи суб'єктів права на конституційну скаргу (фізичні особи та юридичні особи приватного права); б) роз'яснення та інтерпретації норм Конституції України у своїх рішеннях із зазначенням

напрямів удосконалення законодавчої політики у конкретній сфері; в) прямої вказівки чи рекомендації Верховній Раді України в своїх рішеннях на необхідність нормативного врегулювання того чи іншого питання шляхом приведення положень законодавства України у відповідність до рішень КСУ. І кожне рішення КСУ за вказаними напрямками створює правові наслідки, техніка впровадження яких залежить і від викладення власної резолютивної частини.

Наприклад, доктор юридичних наук М. О. Теплюк у цьому контексті порушує питання про доцільність чи заперечення практики ухвалення парламентом актів щодо визнання нечинними положень законів, визнаних КСУ неконституційними, і доходить такого висновку: якщо КСУ ухвалив рішення про неконституційність закону повністю або в певній частині, то ніщо не заважає Верховній Раді України ухвалити закон із зазначенням про втрату чинності неконституційним законом із дати ухвалення рішення КСУ (але не з іншого моменту, що справді може додати невизначеності в законодавство). Але коли закон визнано неконституційним тільки в частині, то тут виникає вже інша, на думку вченого, ситуація [201, с. 26]. Такий закон зберігає чинність як закон, однак припиняє діяти в частині положень, що визнані неконституційними, тобто такими, що втратили юридичну силу. У такому разі Верховна Рада України робить цілком слушно, коли в законі зазначає про втрату юридичної сили цими положеннями і припинення їхньої дії (так само, з дати ухвалення рішення КСУ). Можливо, такий підхід видається зайвою формальністю, але якщо бути юридично послідовним, переконаний М. О. Теплюк, то в разі визнання неконституційним закону чи окремих його положень потрібно забезпечити врегулювання правовідносин, які виникли на підставі вказаного закону і продовжувалися на час ухвалення відповідного рішення КСУ. А це можна зробити шляхом ухвалення відповідного закону, з посиланням у цьому на рішення КСУ, що є підставою для його ухвалення. Жодних суперечностей із Конституцією України в такій практиці немає, це питання – проблема юридико-технічна, тому її розв'язання є виключно

прерогативою єдиного органу законодавчої влади в Україні – Верховної Ради України [201, с. 26].

Здійснюючи наступний конституційний контроль, КСУ реагує на допущені нормотворцями помилки в формах, що найбільш ефективно дають змогу забезпечити усунення наслідків «неякісних» норм на будь-якому етапі їх застосування. Вивчення 385 рішень КСУ дає підстави для висновку, що з моменту створення КСУ ухвалив 230 рішень, якими визнав ті чи інші положення (а інколи і цілі закони) законів неконституційними [47].

Привертають увагу рішення КСУ, що ухвалені як за зверненнями фізичних та юридичних осіб щодо тлумачення положень законів (попереднє конституційне повноваження КСУ), так і за конституційними поданнями різних уповноважених суб'єктів. На особливу увагу заслуговують ті рішення КСУ, резолютивна частина яких містить прямі рекомендації чи вказівки Верховній Раді України привести законодавство у відповідність до ухваленого рішення. Аналіз рішень КСУ дає підстави стверджувати про наявність щонайменше 11-ти рішень із такими застереженнями в резолютивних частинах [143; 144; 150; 151; 149; 140; 158; 136; 157; 139; 146].

Особливий інтерес становлять рішення КСУ, у резолютивній частині яких міститься вказівка або рекомендація Верховній Раді України привести законодавство у відповідність до конкретного рішення КСУ. Аналіз цих рішень дає підстави для попереднього висновку про максимальну пасивність парламенту України (за останні 10 років) у діяльності приведення законодавчих актів у відповідність до ухвалених рішень КСУ. За винятком, напевно, рішення про визнання неконституційною статті 368² Кримінального кодексу України «Незаконне збагачення» [159], резолютивна частина якого не містила вказівок чи рекомендацій Верховній Раді України. Однак у цьому Рішенні КСУ встановив період відстрочення втрати чинності норми у 6 місяців, без наведення будь-яких аргументів здійснення такого відстрочення та без рекомендації Верховній Раді України усунути юридичну невизначеність диспозиції статті 368² Кримінального кодексу України. З огляду на істотний

суспільний резонанс, зумовлений декриміналізацією вказаної норми Кримінального кодексу України, Верховна Рада України (IX скликання) дуже швидко ухвалила нову статтю 368⁵ Кримінального кодексу України [114].

Проілюструємо деякі рішення КСУ, у резолютивній частині яких міститься вказівка або рекомендація Верховній Раді України привести законодавство у відповідність до конкретного рішення КСУ. Першим рішенням, у якому була закріплена рекомендація Верховній Раді України і яке було належним чином нею виконане, було рішення КСУ, що стосувалося конституційних повноважень Президента України. Суб'єктом права на конституційне подання була Вища рада юстиції, яка звернулася до КСУ з клопотанням дати офіційне тлумачення положення частини 5 статті 20 Закону України «Про судоустрій України»: «Суддя може бути звільнений з адміністративної посади (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) в порядку, визначеному цією статтею, також за ініціативою Вищої ради юстиції» [146]. Необхідність в офіційному тлумаченні, як зазначається у конституційному поданні, виникла у зв'язку з різним розумінням та застосуванням положення Закону України «Про судоустрій України» щодо порядку ініціювання Вищою радою юстиції питання про звільнення суддів з адміністративних посад. КСУ дослідив це питання крізь призму конституційних повноважень Президента України і дійшов висновку, що надання частиною 5 статті 20 Закону України «Про судоустрій України» повноважень призначати суддю на посаду голови, заступника голови суду, а також звільняти його з цієї посади суперечить статті 106 Конституції України, тобто не належить до повноважень Президента України, а отже, це положення вказаного Закону є неконституційним [146].

У резолютивній частині КСУ вирішив:

«1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини п'ятої статті 20 Закону України “Про судоустрій України”, відповідно до якого голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України.

2. Положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України», визнане неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рекомендувати Верховній Раді України невідкладно в законодавчому порядку врегулювати питання про призначення судді на посаду голови суду, заступника голови суду та звільнення його з цієї посади» [146]. Рішення КСУ було виконане належним чином в стислі строки. Це пояснюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Так, кількість звернень із конституційними поданнями про неконституційність законів у період існування конституційного повноваження КСУ тлумачити закони була відносно невеликою, в межах 7–9 % від загальної кількості звернень. І у цьому разі Верховна Рада України усунула законодавчу прогалину, яка виникла після визнання наведеної норми неконституційною, і яка (ця прогалина) не стосувалася збільшення бюджетного фінансування чи перерозподілу бюджетних коштів і торкалася забезпечення нормальної життєдіяльності окремої гілки влади – судової.

Наступне рішення КСУ, на якому, на нашу думку, необхідно зосередити увагу, стосується прав людини й, на жаль, у цьому форматі Верховна Рада України відіграє максимально пасивну роль і по суті до цих пір проігноровано парламентом України.

Йдеться про рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Д. О. щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013 [140]. Важливим аспектом цього Рішення КСУ постало те, що КСУ відійшов від вузьконормативістського підходу до тлумачення преамбули спеціального закону і дослідив правову природу пені та порушення єдиного порядку її обчислення за суб'єктивним критерієм. КСУ дійшов висновку про те, що преамбула Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» поширює свою дію на юридичних, а не на фізичних

осіб, які перебувають у споріднених договірних відносинах. Під час розгляду цієї справи КСУ проаналізував схожі й аналогічні відносини за участю фізичних та юридичних осіб і дійшов висновку, що порівняно із юридичними фізичні особи перебувають у дискримінаційному становищі. КСУ піддав конституційно-правовому аналізу правовідносини зі сплати пені, що виникають між фізичними особами – споживачами та банками і іншими фінансовими установами у правовідносинах споживчого кредитування (п. 3 мотивувальної частини Рішення) [140]. У результаті КСУ ухвалив рішення із закріпленням рекомендації Верховній Раді України вчинити певні дії стосовно усунення істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків на шкоду споживача, тобто законодавчо врегулювати питання щодо встановлення справедливого розміру неустойки за прострочення виконання позичальниками – фізичними особами грошових зобов'язань у відносинах споживчого кредитування [166, с. 24].

Утім стосовно цього Рішення зауважимо, що Верховна Рада України понад 7 років не поспішає виправити дискримінаційне становище за ознакою особи і наразі законодавча політика в частині обчислення розміру пені за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань не змінилася. Це, на жаль, не сприяє юридичній визначеності та правовій стабільності для фізичних осіб як учасників цивільних правовідносин.

Ілюстрація лише двох випадків визнання норми закону неконституційною свідчить про існування певних ризиків конституційно-правового регулювання із вадами конституційного змісту (латентного), неузгодженості, закріплення й формування нових розбіжностей у правовому регулюванні відносин тотожних (аналогічних) сфер, різного розуміння уповноваженими суб'єктами положень Конституції України та міжнародно-правових норм, ігнорування конституційних цінностей, верховенства Основного Закону України й порушення конституційної законності, наслідком чого є загальний ризик розбалансування конституційного правопорядку. Також слід вказати на загальне збільшення в останнє десятиріччя кількості

рішень КСУ, якими визнавалися положення різних законів неконституційними, зокрема: щодо соціальної політики держави, пенсійного забезпечення, втручання у право приватної власності, фонду гарантування вкладів фізичних осіб тощо.

Загальна небезпека неконституційного закону полягає в тому, що до того моменту, як він був визнаний таким, законодавча норма багаторазово застосовувалася, перебуваючи конституційно-дефектною за змістом. У цьому ми вбачаємо заподіяння латентної шкоди всьому правопорядку в цілому і конкретним особам зокрема. Так, рішення КСУ про визнання закону неконституційним ухвалюється з метою забезпечення балансу конституційних цінностей та неприпустимості порушення прав і свобод інших осіб, якщо негайне виконання рішення може зачіпати їхні права і свободи, а також для підтримання стабільності відповідних галузевих правовідносин в інтересах суб'єктів права.

Якщо розмірковувати про загальний вплив рішень КСУ на законодавчу політику, слід говорити про всі рішення КСУ, якими визнано ті чи інші норми або закон у цілому неконституційними.

Підсумковими застереженнями ми вбачаємо насамперед вияв конституційної законності в законодавчому положенні (приписі) безпосередньо в його тексті (змісті) або у формуванні судовою практикою та практикою КСУ конституційного смислу норми, коли закон може набувати й іншого змісту. Для унеможливлення, а у практичному аспекті – мінімізації порушення конституційного правопорядку, Конституція України закріплює право особи звернутися до КСУ із конституційною скаргою (ч. 4 ст. 55). Відповідно КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного засобу вичерпаною (ст. 151¹ Основного Закону України) [81].

Викладене повертає нас до ключових завдань нашого дослідження: діяльність судових та інших юрисдикційних органів може привносити нюанси до змісту законодавчих актів, відмінні від тих, які закладались під час ухвалення законів. Застосування таких законів може сформувати кілька ситуацій, одна з яких передбачає визнання норми неконституційною та подальше її виключення із правового регулювання, у тому числі без спеціальної процедури внесення змін до закону і будь-якої діяльності законодавчої влади.

Під час розгляду конституційних скарг КСУ не наділений повноваженням тлумачити норми Конституції України, водночас сенати КСУ аналізують конституційно-правовий зміст норми, якому надано загальнообов'язкового характеру, що фіксується у мотивувальній частині рішення, а в цілому рішення КСУ має загальнообов'язковий характер (ст. 152 Основного Закону України) як цілісний юрисдикційний акт.

Досліджуючи деякі питання повноважень КСУ у сфері законотворчості, зауважимо, що КСУ не наділений правом законодавчої ініціативи, а впливає на законотворчість виключно шляхом своєї конституційно-юрисдикційної діяльності. Слід вказати на загальну пасивність Верховної Ради України щодо врахування рішень КСУ з огляду на швидкозмінювану повістку сучасної законотворчої діяльності. Найпоширенішою функцією КСУ є функція негативного законодавця під час дискваліфікації законодавчої норми, а також встановлення конституційно-правового змісту окремих законоположень, зокрема, під час встановлення факту, що закон не суперечить Конституції України, однак суд витлумачив його у спосіб, що не відповідає Конституції України (ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Як уже було встановлено вище, у своїх рішеннях КСУ не завжди вказує суб'єкта виконання своїх рішень, у тому числі якщо не наводить вказівки чи рекомендації Верховній Раді України. Нагадаємо, що предметом конституційного контролю постають не лише закони, а й підзаконні нормативно-правові акти: укази Президента України, постанови Кабінету

Міністрів України, інші правові акти Верховної Ради України тощо (п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України). А тому виконавцями волі КСУ можуть бути всі центральні органи державної влади, не тільки Верховна Рада України, зважаючи на предмет конституційного контролю та ухвалене рішення.

Висновки до розділу 3

Конституційна законність простежується, по-перше, під час судового застосування норм законів, що формує єдність судової практики і не викликає нарікань із боку суб'єктів права, а по-друге, під час розгляду КСУ конституційних справ. В останньому випадку прояв конституційної законності простежується під час встановлення конституційно-правового змісту норми закону під час розгляду КСУ конституційних скарг. Встановлення того факту, що конкретні положення закону відповідають Основному Закону України, є фактом володіння ним такою властивістю, як конституційна законність, незважаючи на те, що окремі суб'єкти піддавали цю властивість сумнівам через об'єктивні й суб'єктивні чинники.

Аналіз рішень КСУ щодо конституційно-правового змісту норми (коли норма закону визнається конституційною) у методологічному контексті свідчить про те, що текст мотивувальної частини рішень дуже схожий на попередні формати мотивувальних частин рішень КСУ у провадженнях, які стосувалися офіційного тлумачення законів. Пріоритетними у цьому разі постали герменевтичний, діалектичний та компаративний методи, за допомогою яких КСУ вийшов зі змісту конституційного права на працю, визначив конституційні гарантії та встановив рівність усіх працівників перед законом і недопущення дискримінації осіб, які перебувають у споріднених відносинах.

Наразі головною відмінністю є те, що в резолютивній частині рішення КСУ не наводить офіційної інтерпретації конкретних положень законів чи

розкриття змісту окремого сполучення слів у конкретній нормі. Водночас мотивувальна частина рішення КСУ містить належну кількість аргументів КСУ щодо конституційного змісту законодавчої норми. КСУ визначив конституційний зміст законодавчої норми, який дуже межує з офіційним тлумаченням закону, що є свідченням початкової стадії розроблення доктрини конституційної законності.

У той же час КСУ не скористався законодавчим повноваженням вказати у резолютивній частині, що суд у системі судоустрою витлумачив закон у спосіб, що не відповідає Конституції України. Цим КСУ показав розмежування конституційного й галузевого значення правової норми, що може бути встановлено під час здійснення офіційного тлумачення законів судами. Визначення конституційного змісту норми шляхом застосування підходів, що притаманні офіційному тлумаченню законодавчих актів, фактично може суперечити принципу поділу влади, оскільки наразі тлумачення законів здійснює фактично ВС.

Таким чином, конституційна законність може простежуватись і в очікуваному перебуванні особи в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань усіх видів судочинства. Законодавча прогалина, що проявилася в неможливості безпосереднього оскарження тих чи інших дій або бездіяльності органів державної влади на початку, наприклад, кримінального провадження, порушує судові гарантії реалізації конституційного права кожного на судовий захист. У таких випадках КСУ своїм рішенням «підтягує» законодавчі гарантії до конституційно-правової матерії, зокрема через визнання неконституційною так званої законодавчої прогалини. Отже, КСУ у своїх рішеннях може визнавати неконституційними прогалини закону й цим досягати конституційної законності всього акта, чи здійснення конституційного впливу на регулювання окремих сфер правовідносин, що до цього піддавалися виключно законодавчому регулюванню.

ВИСНОВКИ

Конституція України передбачає принцип конституційної законності як основоположний принцип правового регулювання – такий висновок випливає з аналізу тексту Основного Закону України. Конституційна законність простежується у багатьох нормах Конституції України, хоча прямо і не визначена. Так, закріплений у статті 8 Конституції України принцип верховенства права, відповідність законів нормам Конституції України як нормам прямої дії із встановленням постулату прямої дії останніх та гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України переконують у передбаченні в українському правовому полі правового режиму конституційної законності. Правовий режим конституційної законності визначено і в інших положеннях Основного Закону України, зокрема, у статтях 6, 19, 68, 85, 129: принцип поділу влади, конституційні засади правопорядку, конституційні обов'язки кожного неухильно дотримуватися Конституції України і законів України та конституційні засади здійснення правосуддя в Україні.

Конституційна законність – це реально діюча система конституціоналізму, комплексне, складне за змістом явище, що полягає у неухильному дотриманні Конституції України та її норм під час безпосередньої її дії та правореалізації всіма органами державної влади, громадськими організаціями, посадовими особами всіх рівнів і громадянами, та є невід'ємною характеристикою конституційного ладу як нерозривна складова законності.

Конституційна законність постає провідним принципом конституційного ладу і відповідним правовим режимом. Проявом конституційної законності в суспільних відносинах і правовому регулюванні є: вимога, правовий режим, метод, що в підсумку формують загальну мету діяльності органів державної влади.

Загальнообов'язковість конституційної законності в широкому розумінні формує методи здійснення цілей і завдань державної діяльності (вони ж можуть бути способами і засобами цієї діяльності).

Вияв конституційної законності як методу та мети діяльності органів державної влади (в межах конституційного законодавства, насамперед дії ч. 2 ст. 19) полягає в її транспарентності, всеохоплюючій дії та відповідній стійкості, за умови забезпечення правової визначеності, передбачуваності й прогнозованості законодавчих норм та підзаконних нормативних приписів та, у прикладному аспекті, єдності практики судів та органу конституційної юрисдикції.

Конституційна законність постає своєрідною базою та імперативною умовою (*condictio sine qua non*), що уможливорює втілення принципу законності. Саме це є проявом конституційної законності як відповідного правового режиму, адже Основний Закон України у своїх нормах-принципах, нормах-приписах, нормах-заборонах та, власне, правових нормах, якими формуються окремі правила поведінки, закладає ґрунт (базу) щодо інших законів, кодексів та актів підзаконно-нормативного спрямування. Природньо, що кожний акт більш нижчого рівня по-своєму деталізує й розкриває положення Конституції України, що ззовні може виглядати як певні обмеження прав і свобод людини і громадянина. Однак у таких випадках загалом йдеться про конкретизацію норм Конституції України і ключовим є дотримання конституційного режиму – правової ідеї, принципу, закладеного в Основному Законі України. Якщо ця вимога не дотримана, а це може простежуватися на різних етапах механізму правового регулювання (від законотворчості до судового правозастосування), принцип законності залишається формальним, однак за своєю сутністю нормативний акт є конституційно-дефектним і конституційна законність як правовий режим не забезпечується.

Практичне значення конституційної законності проявляється через її рису – особливий правовий режим, що пронизує всі суспільні відносини: від

створення конституції до правозастосування під час поновлення будь-яких галузевих прав осіб. Її забезпечення полягає у прямій дії норм Конституції України, оскільки кожний суб'єкт конституційно-правових відносин може у своїй діяльності безпосередньо керуватися нормами Основного Закону України та на їх основі звертатися до відповідних установ для захисту своїх прав і свобод (статті 8, 55 Конституції України). Саме через конституційну законність принцип законності максимально повно втілюється в життя. А стабільність законодавства посилює ефективність режиму конституційної законності, чого, на жаль, немає у держав перехідного періоду, до яких поки що належить Україна, яка прагне стати країною стійкої демократії, в якій конституційна законність визначається і забезпечується від правотворчості до правозастосування.

Деконституціоналізація суспільних відносин часто супроводжує трансформаційні процеси держав перехідного періоду. Зовнішньополітичні загрози та внутрішні конфлікти всередині України різного рівня (починаючи з осені 2013 р.) призвели до масових перетворень як у свідомості громадян, так і в суспільстві у цілому. Водночас, як свідчить кількість законодавчих новел, а також щоденно зростаюча кількість звернень суб'єктів права до КСУ, вказані зміни, на жаль, не були орієнтовані на конституційні принципи та перевірку галузевого законодавства відповідності Основному Законові України (зокрема, питання курсу держави, відносини власності, соціальні відносини (пенсія, соціальні виплати) тощо).

У практичній площині конституційний правопорядок є складовою двох видів існуючих суспільних відносин: 1) ті, які закладені в Конституції України, та 2) ті, які розвивають положення й приписи Основного Закону України в актах законодавства і далі ще нижче в підзаконних нормативно-правових актах різного рівня. Другий вид суспільних відносин може розвивати конституціоналізацію законодавства, тобто проявляти конституційну законність як властивість кожного закону, однак вона може й істотно її гальмувати чи навіть спотворювати природу правопорядку.

Верховенство Конституції України передбачає охорону найвищих цінностей і гарантує їх реалізацію. З огляду на розуміння конституційного порядку як певного результату реалізації конституційної законності верховенство Конституції України розглядається в матеріальному й формальному аспектах. Ці аспекти допоможуть розкрити підстави й порядок втілення всіма суб'єктами права її приписів, створення та корегування законодавчих актів на її засадах і на її виконання, зокрема, з метою верховенства права, законності, справедливості, гарантованості, сумлінності, розумності й законних очікувань громадян України.

Конституціоналізація законодавства передбачає необхідність існування й створення відповідного державно-правового механізму. У цьому механізмі має бути забезпечена конституційна законність. Сукупність усіх цих елементів є конституційним правопорядком у цілому. Правопорядок і конституційна законність співвідносяться як процес і результат, однак не в «чистому» вигляді. Вони можуть мінятися місцями й перебувають у постійній динаміці та русі. Конституційна законність зумовлює існування не просто упорядкування суспільних відносин, а саме їх упорядкування, що відповідає Основному Закону України. У свою чергу конституційний порядок є ілюстрацією дієвості конституційної законності як провідної властивості принципу законності в широкому розумінні останнього. І в такому разі саме конституційна законність відповідає за існування закону як правового, а не формального за вимогами, однак конституційно-дефектного за суттю.

Кожний закон, який має визнаватися і прагнути бути правовим, а не законодавчим актом у формальному значенні, має відповідати Основному Закону України. Адже правова держава вимагає наявності інститутів, що здатні здійснювати постійний контроль та моніторинг ефективності захисту прав і свобод людини і громадянина від будь-яких порушень, у тому числі внаслідок ухвалення актів законодавства, що суперечать Конституції України. Також у цьому механізмі має бути забезпечено надійну систему, що виключить можливість застосування неконституційних законів.

Конституційна законність співвідноситься із законністю як превентивна й ключова частка цілого, а їх інтеграція в результаті створює правовий закон як один із базових елементів правової системи у правовій державі. Конституційна законність є найвищим пластом (прошарком) законності, її користь особливо простежується під час застосування законодавчих актів.

Взаємозв'язок конституційної законності та законних (правомірних очікувань) полягає в обов'язку законодавця будувати законотворчу діяльність на принципах послідовності законодавства та його розвитку, зважаючи на різні зміни сфер суспільного життя; урахування темпоральних величин при введенні закону в дію; гарантування неможливості скасування чи звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод людини і громадянина (ст. 22 Конституції України), формує довіру громадян до дій держави, оскільки в такому процесі забезпечується ефективна реалізація вже набутого права, незважаючи на законодавчі трансформації, у чому вбачається належний ґрунт конституціоналізації правопорядку.

Верховенство права органічно взаємодіє з конституційною законністю як у момент створення законів, так і на стадії їх застосування, коли конституційна законність може опосередковано вважатися і ключовим елементом верховенства права. Існування чи відсутність такого опосередкованого взаємозв'язку простежуються саме під час судової діяльності. Якщо спір чи кримінальне обвинувачення розглядається справедливим судом і за результатами судового процесу судові рішення виконуються (добровільно чи в примусовому порядку) без подальших ініціатив конституційних проваджень чи звернення до міжнародних судових інстанцій, можна говорити, що принцип верховенства права було забезпечено в процесі розгляду справи судом.

Конституційні координати права перебувають в органічному зв'язку і взаємозумовлені із ознакою України як правової держави. Правова держава вимагає існування інститутів, що здатні здійснювати постійний контроль та моніторинг ефективності, насамперед, захисту прав і свобод людини і

громадянина від будь-яких порушень, у тому числі внаслідок ухвалення актів законодавства, що суперечать Конституції України. Також у цьому механізмі має бути забезпечена надійна система, що виключить можливість ухвалення й застосування неконституційних законів.

Напрацювання вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини з питання дослідження верховенства права (загальнотеоретичні та конституційні аспекти) переконують, що існує максимально різноманітна палітра поглядів на елементи/критерії/складові верховенства права.

Венеційська Комісія в Доповіді «Верховенство права», схваленій на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року, виокремлює принцип законності як провідний критерій верховенства права. Конституційна законність прямо не визначається у цій Доповіді як елемент верховенства права. Водночас, на наше переконання, у межах змісту Доповіді вона все ж таки простежується у змісті принципу законності як особлива ознака. Зокрема, конституційна законність міститься: у приматі закону, в частині існування писаної конституції держави, створення законів у повній відповідності їй і вчасно, у належних законодавчих процедурах, у можливості застосування певних винятків під час введення надзвичайного стану (питання анексії та окупації частини території України, окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина у зв'язку з пандемією COVID-19 тощо).

Крім того, конституційна законність як ознака принципу законності в широкому розумінні простежується в дослідженні правової визначеності (критерію принципу законності) положень законодавства під час прийняття останніх, а також обов'язкове врахування законних очікувань громадян під час ухвалення законів, які мають предметом регулювання комплексну сферу суспільних відносин. Дослідження Доповіді Венеційської Комісії «Верховенство права», схваленій на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року, а також наукових позицій українських та зарубіжних учених дає підстави вважати, що верховенство права органічно взаємодіє з конституційною законністю як у момент створення законів, так і на стадії їх

застосування. Виходячи із формального визначення законності, вона є головною складовою принципу верховенства права, конституційна законність, в свою чергу – ядром і базовою складовою принципу законності.

Презумпція конституційності правового акта (насамперед закону) опосередковано впливає з положень Конституції України і проявляється в матеріально-правовому та процесуально-правовому аспектах. Специфіка конституційної матерії полягає в тому, що тільки орган конституційної юрисдикції постає провідним способом як встановлення, так і спростування презумпції конституційності закону, і закон вважається конституційним до тих пір, поки інше не буде встановлене у рішенні КСУ. У цьому полягає матеріально-правова складова презумпції конституційності нормативного акта, яка відображається також у галузевому законодавстві, зокрема цивільному й цивільному процесуальному.

Презумпція конституційності закону прямо впливає на удосконалення діяльності судів у системі судоустрою України. У країнах з централізованою формою доступу до конституційного контролю (правосуддя – в деяких країнах) спеціальний орган – конституційний суд – дискваліфікує закони, які через свій зміст суперечать Основному Закону держави. В Україні, як ми вже неодноразово наголошували, таким органом є КСУ. Традиційною в доктрині конституційного права є думка про те, що до визнання закону неконституційним усі закони вважаються конституційними, тобто формально відповідають критерію «презумпції конституційності правового акта». Тому акти застосовуються, хоча їх норми не завжди можуть бути адекватні цінностям суспільства в той чи інший період його розвитку.

Виокремлено аспекти прояву конституційної законності у діяльності судів: 1) під час застосування норм законів, щодо яких виникає питання про їх суперечність Основному Закону України; 2) застосування норм Конституції України як норм прямої дії; 3) відновлення провадження після того, як КСУ встановив, що закон є неконституційним; 4) відновлення провадження у випадках, коли КСУ встановив, що закон є конституційним, водночас суд

витлумачив у такий спосіб, що не відповідає Конституції України; 5) перспектива захисту прав і свобод людини і громадянина від неконституційних законів.

ВС, застосовуючи норми Конституції України як норми прямої дії з метою забезпечення принципу верховенства права, діє дещо однобічно, будучи зв'язаним не лише фінансовою складовою наслідків вирішення спору, а й певним чином політичною складовою. У ВС простежується неоднозначний підхід у ставленні держави до учасників різних видів судочинства та обов'язку самих органів державної влади в межах адміністративного процесу досягати мети верховенства права – панування права в суспільстві й недопущення надмірної державної експансії у права людини (соціальні, податкові тощо).

У свою чергу ухилення ВС від застосування норм Конституції України як норм прямої дії, незважаючи на те, що положення законів, що застосовуються судами, не відповідають ознаці «конституційна законність», відбувається переважно у випадках, коли йдеться про бюджетні кошти і ухвалене рішення може призвести до істотного перерозподілу видатків (пенсійні спори і Пенсійний фонд України, перерахунок пенсії та інших бюджетних виплат) чи навпаки, до тривалого невиконання судового рішення (справи про стягнення коштів із рахунків, що можуть містити виключно захищені статті).

Визнання окремих положень або всього закону неконституційним відкриває ряд правових наслідків, крім факту дискваліфікації норми, зокрема порядок поновлення права особи, яке було порушене, і яка з першої інстанції розгляду справи наголошувала на тому, що закон є конституційно-дефектним за змістом. Зроблено висновок про необхідність розроблення окремого закону про відшкодування шкоди, заподіяної конституційним деліктом із моменту початку порушення такого права.

Конституційна законність простежується, по-перше, під час судового застосування норм законів, що формує єдність судової практики і не викликає нарікань з боку суб'єктів права, а по-друге, під час розгляду КСУ

конституційних справ. В останньому випадку прояв конституційної законності простежується під час встановлення конституційно-правового змісту норми закону під час розгляду КСУ конституційних скарг. Встановлення того факту, що конкретні положення закону відповідають Основному Закону України, є фактом володіння ним такою властивістю, як конституційна законність, незважаючи на те, що окремі суб'єкти піддавали цю властивість сумнівам через об'єктивні й суб'єктивні чинники.

Конституційно-правовий спосіб відшкодування майнової шкоди, заподіяної неконституційним актом, є публічним способом і в цьому механізмі пріоритетною формою обов'язку держави з відшкодування шкоди є правовідновлювальна, а не компенсаційна функція. У цьому полягає відмінність від приватноправового способу відшкодування шкоди, що характеризується повним відновленням цивільних повноважень особи-потерпілої до заподіювача шкоди – держави. Суто приватноправовий підхід до відшкодування шкоди може призвести до виникнення багатьох практичних проблем, оскільки публічно-правова специфіка держави не зникне у відносинах з відшкодування шкоди як деліктних цивільних відносинах.

Більшість звернень до КСУ фізичних осіб із конституційними скаргами за ухваленими рішеннями та за резюме відкритих конституційних проваджень стосуються соціальних спорів чи питань, пов'язаних із реалізацією конституційного права власності носієм права, коли закон втручається у це право. Ухвалення таких рішень, в разі визнання положень законів неконституційними, стосуватиметься істотних асигнувань із бюджету та його перерозподілу. А відтак розгляд таких справ є максимально тривалим. Також частими є звернення щодо конституційності окремих норм процесуальних кодексів України, у тому числі вбачається активність звернень до КСУ стосовно приписів КПК України.

Аналіз рішень КСУ про конституційно-правовий зміст норми (коли норма закону визнається конституційною) в методологічному контексті свідчить про те, що текст мотивувальних частин рішень КСУ схожий на

попередні формати мотивувальних частин рішень КСУ у провадженнях, які стосувалися офіційного тлумачення законів. Пріоритетними у цьому разі постали герменевтичний, діалектичний та компаративний методи, за допомогою яких КСУ керувався змістом конституційного права на працю, визначив конституційні гарантії та встановив рівність усіх працівників перед законом і недопущення дискримінації осіб, які перебувають у споріднених відносинах. Отже, ухвалення рішень КСУ, безперечно, впливає на формування законотворчої політики. У цьому напрямі вбачається зворотній зв'язок між конституційним змістом норми, встановленої рішеннями КСУ, і майбутніми законами, тобто повернення до такого правового регулювання, яке відповідатиме Основному Законові України.

Будь-яке, навіть ідеальне, суспільство не може похизуватися досконалим законодавством, що враховуватиме найдрібніші деталі повсякденного життя кожної людини, адже таке передбачення «цементує» будь-який закон. Кожний закон не позбавлений певних абстрактних категорій, зокрема: оціночних понять стосовно визначених норм, містить бланкетні, відсилочні норми тощо, але в той же час залишається якісним за сутністю і таким, що не порушує Конституцію України. Практичним критерієм якості закону є однозначність правозастосування та єдність судової практики за відповідними категоріями справ. Констатовано, що українські реалії законотворчої політики є доволі сумними як стосовно дотримання належної процедури ухвалення законів, так, власне, і забезпечення юридичної визначеності законів під час такої процедури. Особливо гостро ця проблема постала останнім часом у напрямі підготовки спеціальних законів, тобто особливих нормативних актів, що мають предмет свого регулювання окремі сфери суспільних відносин, галузі економіки тощо.

Вплив рішень КСУ узагальнено зводиться до таких напрямів: санкціонування державної волі через формування юридичних позицій КСУ в рішеннях; прецедентне значення рішення КСУ для правозастосовної практики і законодавчого органу; рішення КСУ у зв'язку з перевіркою конституційності

норм закону, засновані на тлумаченні Конституції України та її принципів, мають загальне значення, можуть бути поширені й на аналогічні за юридичним змістом норми, що містяться в інших законах і підзаконних актах.

КСУ не наділений правом законодавчої ініціативи, а впливає на законотворчість виключно шляхом своєї конституційно-юрисдикційної діяльності. Проте наявна загальна пасивність Верховної Ради України щодо врахування рішень КСУ з огляду на швидкозмінювану повістку сучасної законотворчої діяльності. З моменту створення КСУ ухвалив 230 рішень, якими визнав ті чи інші положення (а інколи і закони в цілому) законів України неконституційними, що стимулювало до підвищення в подальшому відповідальності законодавця й рівня нормотворчості в цілому, а також сприяло конституціоналізації правозастосовної практики. Загалом КСУ не зазначає виконавця волі держави в резолютивній частині своїх рішень, лише в 11-ти рішеннях він установив вказівку або рекомендацію Верховній Раді України привести законодавство у відповідність до конкретного рішення КСУ.

Загальна небезпека неконституційного закону полягає в тому, що до того моменту, як він був визнаний таким, законодавча норма багаторазово застосовувалась із конституційними вадами у змісті. У цьому вбачається заподіяння латентної шкоди всьому правопорядку в цілому й конкретним особам зокрема. Рішення про визнання закону неконституційним КСУ ухвалює для забезпечення балансу конституційних цінностей та неприпустимості порушення прав і свобод інших осіб, якщо негайне виконання рішення може зачіпати їхні права і свободи, а також для підтримання стабільності відповідних галузевих правовідносин в інтересах суб'єктів права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexi R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main, 2012. P. 29–36.
2. Alkema E. A. The European Convention as a Constitution and its Court as a Constitutional Court. *Protecting Human Rights: The European Perspective: Studies in Memory of Rolv Ryssdal*. Eds. P. Mahoney et al. Koln : C. Heymann, 2000. P. 41–63.
3. Barak A. Purposive interpretation in law. Princeton University Press. 2005. 448 p.
4. Berestova I. E., Pervomayskiy O. O., Sharkova H. V., Artiukhova V. V., Kolomiitsev P. O. Approaches to compensation for damage caused by unconstitutional law in eastern Europe. *Asia Life Sciences*. Vol. Suppl 22, Issue 1, July 2020, P. 171–188.
5. Berestova I., Khotynska-Nor O., Kopytova O., Bratel O., Dronov S. Subordinate Relationship between Civil and Constitutional Legal Proceedings in the Countries with an Autonomous Body of Constitutional Control. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Research Article: 2020 Vol.: 23. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/subordinate-relationship-between-civil-and-constitutional-legal-proceedings-in-the-countries-with-an-autonomous-body-of--9022.html>.
6. Constitution of the Republic Of Croatia. Zagreb, 6 July 2010. <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/hr/hr060en.pdf>.
7. Constitution of the Slovak Republic. URL: <https://www.ustavnysud.sk/ustava-slovenskej-republiky>.
8. Daphne Barak-Erez. The Doctrine of Legitimate Expectations and the Distinction between the Reliance and Expectation Interests. *European Public Law*. Vol. 11, Issue 4. 2005. P. 583–601.

9. Dicey A. V. *Introduction to the Study of the Law or the Constitution*. Indianapolis : Liberty Classics, 1982.
10. Dieter Grimm. *Constitutionalism: Past, Present and Future*. Oxford Constitutional Theory. 2016. 1st ed. 320 p.
11. Donnelly Tom. *Judicial Popular Constitutionalism* (2015). *Constitutional Commentary*. 1097. P. 541–566. URL: <https://scholarship.law.umn.edu/concomm/1097>.
12. Federico De Fazio. Springer Nature B. V. Robert Alexy's Philosophy of Law. *Faculty of Law, University of Buenos Aires, Buenos Aires, Argentina. Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. 2021. P. 1–6. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_238-1.
13. Garlicki L. Bezpośrednie stosowanie konstytucji, [in:] *Konstytucja RP w praktyce*. Warsaw. 1999. P. 48.
14. Garlicki Lech. Constitutional courts versus supreme courts. *International Journal of Constitutional Law*. Vol. 5. Issue 1. January 2007. P. 44–68. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/mol044>.
15. Gomulowicz A. Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego jako źródło prawa podatkowego [in:] *Ius et lex. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Kabata*, Olsztyn. 2004. S. 73–81.
16. Graiag P. Formal and Substantive Conceptions of the Rule of Law. *Public Law*, 1997. P. 467 (467–487).
17. Groves M. Substantive legitimate expectations in Australian administrative law. URL: http://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0010/1705708/32_2_4.pdf.
18. Graver Hans Petter. The Judicial Role and the Rule of Law. *Nordic journal of human rights*. 2016. Vol. 34. № 3. P. 222–225. DOI: 10.007/978-3-62-44293-7_1.
19. Hauser J. Trzcíński. *Prawotwórcze znaczenie orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego*, Warszawa, 2008.

20. Henkin L. New Birth of Constitutionalism: Genetic Influence and Genetic Defects. Constitutionalism, identity, difference and legitimacy: theoretical perspectives / [ed. by Michel Roseufeld] : *A conference on Comparative Constitutionalism: Theoretical Perspectives on the Role of Constitutions in the Interplay Between Identity and Diversity* (January, 1993). *Cordozo Law Review*, 1994. P. 41–42.
21. Herlitz G. The Meaning of the Term «Prima Facie». *Louisiana Law Review*. 1994. Vol. 55, No. 2. P. 391–408.
22. Jans H. Jan, Roel de Lange, Prechal S. and Widdershoven R. J. G. M. *Europeanisation of Public Law (First Edition) (2007)*. Europeanisation of Public Law by J. H. Jans, R. de Lange, S. Prechal and R. J. G. M. Widdershoven (Groningen: Europa Law Publishing, 2007). URL: <https://ssrn.com/abstract=2633874>.
23. Kmiecik Z. Prawotwórstwo sędziowskie w sferze jurysdykcji sądów administracyjnych. *Państwo i Prawo*. 2007. No. 12. P. 24.
24. Limbach J. The Concept of the Supremacy of the Constitution. *The Modern Law Review*. 2001. Vol. 64. No. 1. P. 1.
25. Magnet Joseph Eliot. The Presumption of Constitutionality. *Osgoode Hall Law Journal* 18.1 (1980) : P. 87–145. URL: <http://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/ohlj/vol18/iss1/3>.
26. Małecki J. Prawotwórcza rola orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego w sprawach podatkowych. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 1993. No. 4. P. 67–80.
27. Nigel Rapport. *Distortion: Social Processes Beyond the Structured and Systemic (Routledge Studies in Anthropology)* 1st Ed. Routledge (August 16, 2017). 194 p.
28. Rules of procedure of the Constitutional Court of the Republic of Macedonia. November, 9th, 1992. URL: http://ustavensud.mk/?page_id=5211&lang=en.

29. Rules Of The Constitutional Court Of Bosnia and Herzegovina. No. P 569/14 27 November 2014. Sarajevo. URL: <http://ccbh.ba/osnovni-akti/pravila-suda/uvod/?title=uvod&second=true>.
30. Ústavný súd Slovenskej republiky. URL: <https://www.ustavnysud.sk/organizacia-a-pravomoci-ustavneho-sudu-slovenskej-republiky>
31. Аблязов Д. Е. Принцип верховенства конституції. Наука – 2009: теоретичні та прикладні дослідження : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (23–24 квітня 2009 р.). Черкаси : СУЕМ, 2009. 172 с.
32. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. [авт. кол. С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша, Н. М. Пархоменко, Т. О. Пікуля, Н. В. Пронюк.]. Київ : КНТ, 2007. Ч. 1. Актуальні проблеми теорії держави. 315 с.
33. Аллан Т. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. С. 14–15.
34. Арнольд Р. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і наслідки цього кроку для ситуації в галузі основних прав у Європі. Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу. Київ : Логос, 2011. С. 84–89.
35. Бабаев В. К. Презумпции в советском праве. Горький, 1974. 124 с.
36. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ : РУМЕС, 2017. 592 с.
37. Берестова І. Е. Захист публічних інтересів учасників цивільних відносин: взаємозв'язок цивільного судочинства та конституційного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02, 12.00.03. Київ, 2019. 510 с.
38. Берестова І. Е. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів: загальні положення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 154–159.

39. Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 496 с.

40. Берестова І. Е., Романюк Я. М. Цивільно-процесуальні наслідки визнання Конституційним Судом України закону неконституційним (конституційним). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. Вип. 70. С. 136–150.

41. Берестова І. Е., Хотинська-Нор О. З. Проблеми реалізації принципу рівності сторін судового спору у разі визнання застосованого закону неконституційним. *Конституційно-правові академічні студії*. 2021. № 1. URL: <http://journal-kpas.uzhnu.edu.ua/article/view/241908>.

42. Бондаренко О. В. Конституційна модернізація: онтологічне розуміння, аксіологічна значущість, компаративна цінність дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 256 с.

43. Бінгем Т. Верховенство права (лекція, 2006). URL: <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-t-bin%D2%91em-verhovenstvo-prava>.

44. Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 247–256.

45. Вдовіченко С. Відновлення дії попередньої редакції нормативно-правового акта внаслідок визнання Конституційним Судом України внесених до нього змін неконституційними. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 2. С. 73–81.

46. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 берез. 2011 р.). URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20Check%20List%20-%20Russian.pdf>

47. Верховна Рада України [офіційний вебпортал. Пошукова база Законодавство]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main?find=2&dat=00000000&user=a&text=%28%D1%94+%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D0%B>

E%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%29&textl=2&bool=and&org=79&typ=22&datl=0&yer=0000&mon=00&day=00&numl=2&num=&minjustl=2&minjust=.

48. Висновки Великої палати Конституційного Суду України за 2019 рік. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2486>.

49. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення зміни до статті 133 Конституції України (щодо перейменування Кіровоградської області) (реєстр. № 8380) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : Висновок Конституційного Суду України від 5 лют. 2019 р. № 1-в/2019. Справа № 2-403/2018(6327/18). URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2533>.

50. Водянніков О. Прогалини в праві як предмет конституційної скарги. *Право України*. 2018. № 12. С. 126–147.

51. Головатий С. Верховенство права : у 3-х кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 3. : Верховенство права: український досвід. Іvii-lxiv. С. 1277–1747.

52. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і Літера, 2016. 760 с.

53. Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14. С. 1–9.

54. Городовенко В. Принцип правової держави у практиці Конституційного Суду України: еволюція й перспективи використання у зв'язку із введенням інституту конституційної скарги. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 5. С. 106–109.

55. Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33)–3(34). С. 96–113.

56. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции / под ред. П. Г. Виноградова. [2-е изд.]. Москва, 1907. 671 с.

57. Деснянський районний суд міста Чернігова (постанова) від 03 січня 2017 року у справі № 750/11150/16-а. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/63915020>.

58. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії : монографія / за ред. І. О. Кресіної. Київ : Логос, 2007. 316 с.

59. Доповідь Вітаутаса Сінкявічюса, професора Університету Міколаса Ромеріса, колишнього судді Конституційного суду Литви щодо сприйняття Конституції як складної правової реальності. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/Vytautas%20Synkyavychus.doc>.

60. Доповідь про правовладдя, ухвалена Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 р.). 25 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).

61. Дронов С. С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 225 с.

62. Еременко Ю. П. Понятие и система социалистического конституционализма. Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР. 1977 г. Саратов, 1980. 365 с.

63. Еременко Ю. П. Советская Конституция и законность / научн. ред. проф. В. А. Ржевский. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1982. 164 с.

64. Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або справи, розглянуті з 1959 по 1998 рік (Effects of Judgments or Cases 1959–1998). URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=112>.

65. Єзеров А. Застосування норми Конституції України як норми прямої дії: огляд практики адміністративних судів. URL: <https://advokatpost.com/>

zastosuvannia-normy-konstytutsii-ukrainy-iak-normy-priamoi-dii-ohliad-praktyku-administratyvnykh-sudiv/.

66. Єзеров А. А., Терлецький Д. С. Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України: питання взаємодії. *Право України*. 2020. № 8. С. 223–237. DOI: 10.33498/louu-2020-08-223.

67. Загальна теорія держави і права / за заг. ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 584 с.

68. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ТОВ «Компанія “Ваїте”», 2015. 392 с.

69. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.

70. Иванщицева Н. П. Конституции зарубежных социалистических стран – законы высшего исторического типа : автореф. ... д-ра юрид. наук. Ленинград, 1979. 32 с.

71. Кельман М., Кельман Р. Принцип верховенства права в діяльності органів судової влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3 (31). С. 61–69. URL: <http://doi.org/10.23939/law2021.31.061>.

72. Кміта О. В. Законність у процесі постановлення правової держави в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. 2016. Острог. 211 с.

73. Ковальський В. С. Охоронна функція права. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.

74. Колпаков В., Гордєєв В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Право України*. 2014. № 3. С. 47–56.

75. Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 90, підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889–VIII, частини сьомої статті 21 Закону України «Про службу в органах

місцевого самоврядування» від 07 червня 2001 року № 2493–III. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/5_7129_2019.pdf.

76. Конституційний Суд України в цифрах (01.01.2022–31.08.2022 рр.). URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/konstytuciynu-sud-ukrayiny-u-cyfrach-za-period-z-01012022-po-31122022>.

77. Конституційний Суд України в цифрах (01.01.2019–31.12.2019 рр.). URL: <http://ccu.gov.ua/publikaciya/konstytuciynu-sud-ukrayiny-u-cyfrach-za-period-z-01012019-po-30122019>.

78. Конституційний Суд України в цифрах (01.01.2020–31.08.2020 рр.). URL: <http://ccu.gov.ua/publikaciya/konstytuciynu-sud-ukrayiny-u-cyfrach>.

79. Конституційний Суд України в цифрах (01.01.2021–31.08.2021 рр.). URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/konstytuciynu-sud-ukrayiny-u-cyfrach-za-period-z-01012021-po-31122021>.

80. Конституційні скарги на розгляді Суду (станом на 25 жовтня 2022 р.). URL: <http://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy>.

81. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

82. Копитова О. С. Елементи судового правозастосування: загальнотеоретичні аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 159–169.

83. Копитова О. С. Теорія і практика судового правозастосування в Україні. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 378 с.

84. Копитова О. С. Теоретико-правові засади судового правозастосування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 524 с.

85. Корейба І. В. Поняття та елементи системи органів правової охорони Конституції України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1. С. 84–89.

86. Кравчук В. М. Адміністративна юстиція в контексті конституційної реформи. *Право України*. 2016. № 2. С. 45–49.

87. Кресіна І. О., Стойко О. М. Еволюція підходів до осмислення ролі громадянського суспільства в управлінських процесах. *Правова держава*. 2021. Вип. 33. С. 540–550. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-540-550.
88. Крусян А. Сучасний український конституціоналізм. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
89. Крусян А. Р. Конституційна законність у системі сучасного конституціоналізму. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. [редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) та ін.]. Одеса : Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 164–167.
90. Лепешкин А. И. Курс советского государственного права : в 2 т. Москва : Госюриздат, 1961. Т. 1. 559 с.
91. Летнянчин Л. Проблеми конституціоналізації індивідуальної конституційної скарги в Україні. *Право України*. 2018. № 12. С. 55–76.
92. Литвинов О. Тлумачення законодавчої норми під час перевірки її конституційності у справі за конституційною скаргою: теоретичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 79–85.
93. Луспенник Д. «Ті, хто грається з процесуальними законами, можуть легко порушити логіку, ЦПК одним невдалим нововведенням». *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/7827-dluspenik_ti_hto_graetsya_z_procesualnimi_zakonami_mozhut_le.html.
94. Матат А. В. Принципи конституційного права: системно-функціональний аналіз : дис. ... д-ра філософії (081 Право) / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2021. 263 с.
95. Матеріали справи № 3-368/2018(5259/18) до Рішення Конституційного Суду України № 2-р(II)/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/2-rii2019>.
96. Мелащенко В. Ф. Інститути конституційного права. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наук. думка, 2000. 732 с.

97. Овсепян Ж. И. Социалистическая законность – конституционная основа деятельности Советского государства по охране основных прав и свобод граждан СССР : дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов н/Д, 1985. 180 с.

98. Овчаренко В. Актуальні питання вдосконалення діяльності Конституційного Суду України щодо забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 4. С. 68–72.

99. Озімок І. В. Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 1200.02. Київ, 2020. 287 с.

100. Окрема думка судді Конституційного Суду України Городовенка В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng06d710-19#Text>.

101. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd03d710-18>.

102. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 конституційне право / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 19 с.

103. Пархоменко Н. М. Конституційна законність як мета, вимога та правовий режим: теоретичні аспекти. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 38–41.

104. Пархоменко Н. Н. Конституционность и конституционализация законодательства Украины: теоретические аспекты. *Вестник ТвГУ. Серия «Право»*. 2012. Вып. 31. С. 161–170.

105. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. [4-те вид., перероб. і доопр.]. Київ : Ліра- К, 2012. 576 с.

106. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... д-ра юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 503 с.

107. Подорожна Т. С. Вплив концепції верховенства конституції на теорію конституціоналізму як необхідна умова забезпечення правопорядку в державі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 39–42.

108. Поличко Т. В., Бисага Ю. М., Берч В. В., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю., Петрецька Н. І. Верховенство конституційних норм у національній системі права. Ужгород : РІК-У, 2021. 217 с.

109. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 листопада 2020 року у справі № 4819/49/19 (провадження № 13-76зво20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749?fbclid=IwAR0ZMu-5Ow_So-2V4VAAtCGR5F4jm9SDQH_b61PZrDbwhIYNF2_54-eL1iWE.

110. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 29 січня 2019 року у справі № 712/15392/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79410417>.

111. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 12 травня 2020 року у № 825/3475/15-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86951905>.

112. Право у сучасному політичному житті України / кер. авт. кол. А. О. Селіванов. Київ : Логос, 2020. 407 с.

113. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон

України від 03 жовт. 2017 р. № 2147–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

114. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31 жовт. 2019 р. № 263–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-IX#Text>.

115. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листоп. 1996 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>.

116. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 29 лип. 1991 р. № 114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF>.

117. Про Конституційний Суд України : Закон України від 06 жовт. 1996 р. № 422/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

118. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / вступ та наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2010. Вип. 1. 268 с.

119. Рабінович П. М. Категорії та закони діалектики – актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 8–19.

120. Речицкий В. В. Свобода и государство. Харьковская правозащитная группа. Харьков : Фолио, 1998. 144 с.

121. Про виконання рішень Європейського суду з прав людини : Вищий адміністративний суд України. *Лист від 06 травня 2011 року № 622/11/13-11* (головам апеляційних адміністративних судів). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0622760-11/print1511938523368357> 1/2.

122. Рибачук А. І. Застосування судами норм Конституції України як норм прямої дії (за матеріалами практики судів адміністративної, господарської та цивільної юрисдикцій) : дис. ... д-ра філософії (081 Право) / Науково-дослідний ін-т приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2023. 278 с.

123. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / ЛНУ ім. І. Франка ; НДІ ім. В. М. Корецького НАН України. Львів, 2021. 488 с.

124. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. Львів, 2020. 542 с.

125. Різник С. Перевірка судами загальної юрисдикції конституційності законів України як проміжна форма конституційного контролю (у контексті права особи на конституційну скаргу). *Право України*. 2018. № 12. С. 163–177.

126. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*United Communist Party of Turkey And Others v. Turkey*» : рішення Європейського суду з прав людини від 30 січ. 1998 р. 133/1996/752/951. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58128>.

127. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Богатова проти України» (заява № 5231/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 07 жовт. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_670/card2#Card.

128. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук та Цицура проти України» (заяв № 846/16 та 1075/16) : рішення Європейського суду з прав людини від 22 трав. 2018 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79.

129. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40

Кодексу законів про працю України : Рішення Конституційного Суду України від 04 верес. 2019 р. № 6-р(II)/2019. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2837>.

130. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини третьої статті 307, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 17 черв. 2020 р. № 4-р(II)/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/4-rii2020>.

131. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) : Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 15 трав. 2019 р. № 2-р(II)/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/2-rii2019>.

132. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Мельничук Надії Миколаївни, Григор'євої Лілії Іванівни та Кліменко Марини Робертівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» : Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 15 квіт. 2020 р. № 2-р(II)/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/2-rii2020>.

133. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про

щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) від 8 черв. 2016 р. № 4-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16/conv#Text>.

134. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 3, 4, 5, 6 статті 9, пунктів 3, 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», пункту 10 статті 14, статті 33¹ Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 10 черв. 2010 р. № 16-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-10#Text>.

135. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України “Про Рахункову палату”», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 груд. 2000 р. № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text>.

136. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квіт. 2000 р. № 6-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text> (15.01.2021).

137. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 141 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) : Рішення

Конституційного Суду України від 22 груд. 2010 р. № 23-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text>.

138. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) : Рішення Конституційного Суду України від 27 січ. 2010 р. № 3-рп/2010. URL: <http://zakonrada.gov.ua/laws/show/v003p710-10>.

139. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України від 11 груд. 2007 р. № 11-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07#Text>.

140. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» : Рішення Конституційного Суду України від 11 лип. 2013 р. № 7-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-13#Text>.

141. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Слободянюка Івана Івановича щодо офіційного тлумачення положення пункту 12 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України : Рішення Конституційного Суду України від 08 лип. 2010 р. № 18-рп/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-10>.

142. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного

тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) : Рішення Конституційного Суду України від 28 квіт. 2010 р. № 12-рп/2010. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>.

143. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII, «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193–IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798–VIII : Рішення Конституційного Суду України від 11 берез. 2020 р. № 4-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text>.

144. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII : Рішення Конституційного Суду України від 18 лют. 2020 р. № 2-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>.

145. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці) : Рішення Конституційного Суду України від 3 черв. 2013 р. № 3-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-13>.

146. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) : Рішення Конституційного Суду України від 16 трав. 2007 р. № 1-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-07#Text>.

147. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін) : Рішення Конституційного Суду України від 28 квіт. 2009 р. № 9-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-09>.

148. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) : Рішення Конституційного Суду України від 11 лип. 1997 р. № 3-зп/1997. URL: <http://ccu.gov.ua/zagolovok/12-rozdil-i-zagalni-zasady-statti-1-20>.

149. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення : Рішення Конституційного Суду України від 23 листоп. 2018 р. № 10-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>.

150. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо

відповідності Конституції У країни (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону У країни «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : Рішення Конституційного Суду України від 01 черв. 2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.

151. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України : Рішення Конституційного Суду України від 08 квіт. 2015 р. № 3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>.

152. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII : Рішення Конституційного Суду України від 23 січ. 2020 р. № 1-p/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2020.pdf.

153. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» : Рішення Конституційного Суду України від 20 груд. 2017 р. № 2-p/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17>.

154. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII : Рішення Конституційного Суду

України від 22 трав. 2019 р. № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>.

155. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) : Рішення Конституційного Суду України від 11 жовт. 2011 р. № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text>.

156. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : Рішення Конституційного Суду України 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>.

157. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 14 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» : Рішення Конституційного Суду України від 15 верес. 2009 р. № 21-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-09#Text>.

158. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» : Рішення Конституційного Суду України від 11 берез. 2011 р. № 2-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11#Text>.

159. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України :

Рішення Конституційного Суду України від 26 лют. 2019 р. № 1-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>.

160. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів»: Рішення Конституційного Суду України від 20 черв. 2019 р. № 6-р/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2770>.

161. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання» Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”» від 27 травня 1999 року (справа щодо стажу наукової роботи): Рішення Конституційного Суду України від 19 черв. 2001 р. № 9-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-01>.

162. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення Конституційного Суду України від 30 верес. 2010 р. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>.

163. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо

відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) : Рішення Конституційного Суду України від 27 лют. 2018 р. № 1-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18>.

164. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Дерменжи Андрія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 23 Закону України «Про іпотеку» : Рішення Конституційного Суду України від 14 лип. 2020 р. № 8-р/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_p_2020n.pdf.

165. Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду від 15 січ. 2020 р. у справі № 825/3475/15-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86927249>.

166. Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2017. 518 с.

167. Романюк Я. Роль Верховного Суду України в забезпеченні принципу правової визначеності. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 6–13.

168. Савчин М. В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку. 2005–2020. Ужгород : РІК-У, 2020. 384 с.

169. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.

170. Савчин М. Систематика судового захисту у світлі зобов'язальної природи прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 3. С. 6–18.

171. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

172. Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права: доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя. Київ : Логос, 2012. 152 с.

173. Свистунова М. А. О содержании социалистической конституционной законности. Актуальные теоретические проблемы развития государственного права и советского строительства. Москва : Ин-т гос-ва и права АН СССР, 1976. 252 с.

174. Скрипнюк О. В., Кміта О. В. Конституційна законність, як базова складова забезпечення принципу законності в Україні. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 20–25.

175. Скуратов Ю. И. Советский конституционализм: понятие и структура. Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР. 1977 г. Саратов, 1980. С. 230–232.

176. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 632 с.

177. Стецюк П. Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми). *Право України*. 2010. № 6. С. 70–74.

178. Судове рішення в справі № 1340/3741/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/76385909](http://reyestr.court.gov.ua/Review/76385909).

179. Судове рішення в справі № 1540/4835/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/77017043](http://reyestr.court.gov.ua/Review/77017043).

180. Судове рішення в справі № 295/5863/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005).
181. Судове рішення в справі № 311/2826/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343](http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343).
182. Судове рішення в справі № 645/4419/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71637181](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71637181).
183. Судове рішення в справі № 645/4420/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/72783451](http://reyestr.court.gov.ua/Review/72783451).
184. Судове рішення в справі № 645/4442/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665447](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665447).
185. Судове рішення в справі № 645/4446/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665398](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665398).
186. Судове рішення в справі № 645/4723/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665875](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665875).
187. Судове рішення в справі № 752/275/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861).
188. Судове рішення в справі № 805/3764/18-а. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75797582](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75797582).
189. Судове рішення в справі № 806/1856/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549).
190. Судове рішення в справі № 806/1856/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549).
191. Судове рішення в справі № 806/2868/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/76026507](http://reyestr.court.gov.ua/Review/76026507).
192. Судове рішення в справі № 813/1194/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75225384](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75225384).
193. Судове рішення в справі № 820/2695/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796).
194. Судове рішення в справі № 820/2749/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74572466](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74572466).

195. Судове рішення в справі № 826/4634/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415).
196. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ : ВД «Києво-Могилян. акад», 2007. 208 с. (106–107).
197. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України / Ю. С. Шемшученко та ін. ; відп. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Юрид. думка, 2013. 308 с.
198. Теорія і практика конституціоналізації національних систем права та законодавства: український досвід: аналіт. доп. / відп. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 128 с.
199. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины : учеб. пособие. Харьков : Факт, 1999. 320 с.
200. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина : учеб. пособие / отв. ред. В. Ф. Погорилко. Харьков : ФОЛІО ; РАЙДЕР, 1998. 292 с.
201. Теплюк М. Питання чинності законів України в аспекті конституційної юрисдикції. *Віче*. 2012. № 4. С. 25–28.
202. Теплюк М. О. Введення закону в дію: теоретико-правові проблеми законодавчого регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2014. 416 с.
203. Тилле А. А., Швеков Г. В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. Москва : Высш. шк., 1978 (1973). С. 11–12.
204. Ткаченко Ю. А. Юридичний механізм забезпечення конституційної законності. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2005. Вип. 73. С. 45–52.
205. Ткаченко Ю. В. Конституційна законність як принцип конституційного ладу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 875–883.
206. Ткаченко Ю. В. Проблеми конституційної законності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 19 с.

207. Ткаченко Ю. В. Проблеми конституційної законності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 212 с.

208. Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 19 березня 2019 року у справі № 826/8079/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80702614>.

209. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25 березня 2020 року у справі № 808/1628/18 (провадження № 11-74апп20). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88739736>.

210. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 01 листопада 2018 року № 67-у/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/67_u_2018.pdf.

211. Ухвала Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду про передачу справи на розгляд об'єднаної палати від 14 травня 2020 року у справі № 808/1628/18 (провадження № К/9901/29652/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89251033>.

212. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду про передачу справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду від 20 лютого 2020 року у справі № 808/1628/18 (провадження № К/9901/29652/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87758201>.

213. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 травня 2019 року у справі № 820/2640/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81760216>.

214. Ухвала Другої колегії Першого сенату Конституційного Суду України від 05 квітня 2018 року № 32-2(1)/2018 [справа № 3-35/2018(1424/17)]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/32-2i2018.pdf>.

215. Ухвала Другої колегії Першого сенату Конституційного Суду України від 18 квітня 2018 року № 115-2(1)2018 [справа

№ 3-182/2018(1694/18)]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/115-2i2018.pdf>.

216. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 червня 2020 року (справа № 825/3475/15-a). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89957356>

217. Ухвала Кіровоградського окружного адміністративного суду від 16 серпня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76109061>.

218. Ухвала Чернігівського адміністративного суду від 28 листопада 2019 року (справа № 825/3475/15-a). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85960449#>.

219. Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 19 березня 2019 року (справа № 826/8079/16). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80702614>.

220. Фулей Т. Legitimate expectations: труднощі перекладу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 190–202. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.32>.

221. Цвік М. В. Деякі особливості сучасного українського конституціоналізму. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матеріали наук. конф. [21–22 червня (Харків, 2001)]. Харків : Право, 2001. С. 109–112.

222. Черняк Є. Забороняючі приписи перегляду конституції в системі гарантій її забезпечення. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 4. С. 31–37.

223. Човган В. Неконституційність законодавчої прогалини. *Право України*. 2018. № 12. С. 114–127.

224. Шевчук Р. М. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 216–219.

225. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті

сучасного українського праворозуміння. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.

226. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків : Консум, 2002. 296 с.

227. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

228. Щербанюк О. В. Роль Конституційного Суду України в забезпеченні конституційно законності: проблеми та шляхи її вирішення. *Право і суспільство*. 2014. № 6–2. С. 21–27.

229. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 4: Н–П. 720 с.

230. Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві : зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с.

231. Юркевич Х. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 156–160.

232. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–130.

ДОДАТКИ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
 Національної академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор,
 заступник директора Інституту науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

. 2023 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації аспіранта кафедри конституційного права і прав людини Національної академії правових наук України Коломійцева Павла Олександровича на тему «Забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри конституційного права та прав людини НАВС, доктора юридичних наук, професора Калиновського Богдана Валерійовича, начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності НАВС, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Корольчука Віктора Володимировича, завідувача кафедри теорії держави та права НАВС, кандидата юридичних наук, доцента Пендюри Максима Миколайовича склала цей акт про те, що результати дисертації Коломійцева Павла Олександровича на тему «Забезпечення конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право впроваджені в освітній процес Національної академії внутрішніх справ, а саме:

Berestova, I.E., Pervomayskiy, O.O., Sharkova, H.V., Artiukhova, V.V., **Kolomiitsev, P.O.** Approaches to compensation for damage caused by unconstitutional law in eastern Europe. *Asia Life Sciences*, 2020, Suppl 22(1), pp. 171–188.

Stefanchuk, M.M., Snidevych, O.S., Kulyk, T.O., Khaliuk, S.O., **Kolomiitsev, P.O.** Constitutionalisation of legislation upon the administration of justice as a

manifestation of the rule of law (evidence from ukraine). *Astra Salvensis*. 2022, 2022(1), pp. 367–385.

Pavlo O. Kolomiitsev. Constitutional legitimacy and legitimate expectations of citizens: the interconnection of legal categories through the lens of interaction. *Visegrad Journal on Human Rights* (Словацька Республіка). 2020. № 3 (vol. 1). С. 211–217.

Коломійцев П. О. Конституційна законність як метод та мета здійснення державної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 168–172.

Коломійцев П. О. Конституційний зміст норми закону при розгляді конституційних скарг Конституційним Судом України: прояв конституційної законності. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 10–16.

Коломійцев П. О. Вплив рішень Конституційного Суду України на законодавчу політику: окремі проблеми. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 груд. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 388–394.

Коломійцев П. О. Практичний аспект прояву конституційності законів у правозастосовчій діяльності судів. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.)*. Редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків: Право, 2021. С. 236–238.

Коломійцев П. О. Конституційна законність як правовий режим здійснення державної влади. *Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник наукових праць учасників IV науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 червня 2021 р.)* / упорядник В. М. Короленко. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 134–142.

Коломійцев П. О. Методологічні аспекти дослідження конституційної законності як неординарної наукової проблеми. *Реалізація норм Конституції України у цивільних та інших приватно-правових відносинах: проблеми теорії і практики. Матеріали Міжвузівського науково-теоретичного круглого столу, присвяченого 25-й річниці Конституції України (Київ, 22 червня 2021 року)*. Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 101–106.

Коломійцев П. О. Практичний аспект прояву конституційності законів у правозастосовчій діяльності судів. *Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. матеріалів III наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 14 трав. 2020 р.). Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 75–77.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Коломійцева Павла Олександровича містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема у системі професійної освіти слідчих і прокурорів, правознавців, при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Голова комісії:
доктор юридичних наук, професор

Богдан КАЛИНОВСЬКИЙ

Члени комісії:

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Віктор КОРОЛЬЧУК

кандидат юридичних наук, доцент

Максим ПЕНДЮРА

Національна академія правових наук України
**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
 ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
 ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф.Г.БУРЧАКА**

Україна, 01042, Київ, вул. М. Раєвського, 23а, а/с - 136 ЄДРПОУ 19485263

тел. (044) 286-70-98 факс 284-87-35 сайт: ndippp.gov.ua e-mail: ndippp@adamant.net

19.04.2023/ № 01-9/1-81

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор, доктор юридичних наук,
 професор, дійсний член (академік)
 НАПрН України

Олександр КРУПЧАН

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
 Коломійцева Павла Олександровича на тему «Забезпечення
 конституційної законності в діяльності юрисдикційних органів
 України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
 спеціальністю 081 Право у наукову діяльність Науково-дослідного
 інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г.
 Бурчака Національної академії правових наук України**

Комісія у складі:

завідувача наукової лабораторії захисту суб'єктивних прав, доктора
 юридичних наук, старшого наукового співробітника Володимира БОБРИКА,
 кандидата юридичних наук, старшого дослідника, старшого наукового
 співробітника наукової лабораторії захисту суб'єктивних прав Максима
 ГЕТМАНЦЕВА,

кандидата юридичних наук, старшого дослідника, провідного
 наукового співробітника відділу проблем приватного права Володимира
 КОЧИНА,

склала цей акт про те, що результати дисертації Коломійцева Павла
 Олександровича на тему «Забезпечення конституційної законності в
 діяльності юрисдикційних органів України», поданої на здобуття наукового
 ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право впроваджені у

наукову діяльність Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака Національної академії правових наук України, зокрема при проведенні наукових розробок було використано наукові праці:

Berestova, I.E., Pervomayskiy, O.O., Sharkova, H.V., Artiukhova, V.V., **Kolomiitsev, P.O.** Approaches to compensation for damage caused by unconstitutional law in eastern Europe. *Asia Life Sciences*, 2020, Suppl 22(1), pp. 171–188.

Stefanchuk, M.M., Snidevych, O.S., Kulyk, T.O., Khaliuk, S.O., **Kolomiitsev, P. O.** Constitutionalisation of legislation upon the administration of justice as a manifestation of the rule of law (evidence from ukraine). *Astra Salvensis*. 2022, 2022(1), pp. 367–385.

Pavlo O. Kolomiitsev. Constitutional legitimacy and legitimate expectations of citizens: the interconnection of legal categories through the lens of interaction. *Visegrad Journal on Human Rights* (Словацька Республіка). 2020. № 3 (vol. 1). С. 211–217.

Коломійцев П. О. Конституційна законність як метод та мета здійснення державної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 168–172.

Коломійцев П. О. Конституційний зміст норми закону при розгляді конституційних скарг Конституційним Судом України: прояв конституційної законності. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 10–16.

Коломійцев П. О. Практичний аспект прояву конституційності законів у правозастосовчій діяльності судів. *Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.)*. Редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків : Право, 2021. С. 236–238.

Коломійцев П. О. Конституційна законність як правовий режим здійснення державної влади. *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник наукових праць учасників IV науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 червня 2021 р.) / упорядник В. М. Короленко*. К.: НДІ приватного права і підприємства імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 134–142.

Коломійцев П. О. Методологічні аспекти дослідження конституційної законності як неординарної наукової проблеми. *Реалізація норм Конституції України у цивільних та інших приватно-правових відносинах: проблеми теорії і практики. Матеріали Міжвузівського науково-теоретичного круглого столу, присвяченого 25-й річниці Конституції України (Київ, 22 червня 2021 року)*. Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 101–106.

Коломійцев П. О. Практичний аспект прояву конституційності законів у правозастосовчій діяльності судів. *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України : зб. матеріалів III наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 14 трав. 2020 р.)*. Київ : НДІ приватного права і підприємства ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 75–77.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Коломійцева П. О. містять науково обґрунтовані теоретичні

положення і практичні рекомендації, що були використані в науковій діяльності Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, зокрема при розробці наукової теми «Теоретичні та практичні проблеми реалізації завдань цивільного та господарського судочинства в Україні» (0121U100029), а також під час підготовки аспірантів (для навчальних і методичних посібників, підручників, викладання навчальних дисциплін «Актуальні проблеми цивільного процесуального права», «Актуальні проблеми господарського процесуального права», «Актуальні проблеми модернізації правової системи України: завдання і перспективи»).

Голова комісії:

**доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Володимир БОБРИК

Члени комісії:

**кандидат юридичних наук,
старший дослідник**

Максим ГЕТМАНЦЕВ

**кандидат юридичних наук,
старший дослідник**

Володимир КОЧИН